

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
БОР

БЕЛЕЖНИЦА

БЕЛЕЖНИЦА

Часопис за библиотекарство, књижевност и културу
Година 23, 2022, број 43

ISSN 1451-2378 = Бележница
COBISS.SR-ID 24403471
Издази два пута годишње

За издавача
Весна Тешовић

Главни и одговорни уредник
Виолета Стојменовић
Телефон: 030/458-120
e-mail: nbbor@mts.rs

Лектура и коректура
Ана Јанковић

Дизајн корица
Новица Станковић
Драган Стојменовић

На корицама је детаљ колажа „Le suicide au Cœlian ou le désespoir des statue à Giorgio de Chirico“ [Самоубиство на Целију или очај статуа по Ђорџу де Кирикоу] Вана Бора из примерка књиге *Italian Pictures* који припада Боровом легату у Музеју савремене уметности у Београду

Штампа
„Терција Бор“

Тираж
300

Редакција
Ана Јанковић
Драгица Радетић
Горан Миленковић
Драган Стојменовић

Табле

Овај број *Бележнице* илустрован је фотографијама страница из дела „Italian pictures” Вана Бора – књиге настале 1944. године, Боровим прерађивањем примерка истоимене књиге из 1870. Фотографисала Бојана Јањић (МСУБ). Илустрације је изабрала Сенка Ристивојевић (МСУБ). Више о томе у њеном тексту у овом броју *Бележнице*.

Vane Bor, *Le suicide au Cælian ou le désespoir des statue à Giorgio de Chirico*, 1944, Italian pictures, drawn with pen and pencil (1870)

Vane Bor, *Colosseum by moonlight ou le somnambulisme des statues*, 1944, Italian pictures, drawn with pen and pencil (1870)

Vane Bor, *Florence, from the Terrace of San Miniato ou la profanation des statues*, 1944, Italian pictures, drawn with pen and pencil (1870)

Vane Bor, *Porta Romana, on the Palatine \ l'immalution prématurée à Max Ernst*, 1944, Italian pictures, drawn with pen and pencil (1870)

Vane Bor, *The Baptistery, Pisa, La triple coupole*, 1944, Italian pictures, drawn with pen and pencil (1870)

Vane Bor, *Children of the Campagna ou une statue de dues...*, 1944, Italian pictures, drawn with pen and pencil (1870)

ЖИВОТ КЊИГЕ**Senka Ristivojević**

OKSFORDSKA SERIJA INTERVENCIJA VANA BORA U KNJIZI ITALIAN PICTURES

DRAWN WITH PEN AND PENCIL 5

Горан Миленковић

СЛУЧАЈ БЛУМБЕРГ 16

КЊИЖЕВНОСТ**Ула Хан**

ДЕСЕТ ПЕСАМА

(изабрала и превела Јелена Радовановић) 21

НА НАШОЈ СТАЗИ**Деана Јовановић**

ГУЉЕЊЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ И „РЕЦИКЛАЖА“ СКИНУТОГ БАКРА: ПРОИЗВОДЊА ДРЖАВЕ У

ИНДУСТРИЈСКОМ ГРАДУ У СРБИЈИ 27

Жаклина Ж. Николић

75 ГОДИНА ОД ФОРМИРАЊА НАРОДНЕ КЊИЖНИЦЕ И ЧИТАОНИЦЕ У КЛАДОВУ 47

ПРИКАЗИ, ЧИТАЊА, РАСВЕТЉЕЊА**Ана Јанковић**

ПРИЛОГ ЗА ЈЕДНУ ИЗУЗЕТНУ БИОБИБЛИОГРАФИЈУ

(Гордана Ђилас, Библиографија Пере Зубца, Матица српска и Архив Војводине, Нови Сад 2021) 61

Перо Зубац

СЛИКА ДАЛЕКОГ БРАТА 65

Весна Тешовић

КЊИГЕ – ЛЕК ОД ЗАБОРАВА

(Radnici Vor–Abda, пр. Бела Сабо, Ђер 2021; Уцрпљивање историје – ироче о сјасавану шоком Холокауста,

гл. ур. Владимир Арсенић, Центар за примењену историју, Београд 2021) 68

Виолета Стојменовић

О НАСТАЈАЊУ КЊИГЕ И КОЈЕЧЕМУ

(Ирене Ваљехо, Зайисано у бескрају: насјанак књије у анјичком свеју, прев. Драгана Бајић, Лагуна, Београд 2021) 74

СТВАРИ КОЈЕ СУ ПРОШЛЕ

ОТВАРА СЕ СПОМЕН ДОМ 83

РАДНИЦИ О КУЛТУРИ И У КУЛТУРИ: ВИШЕ ИЗБОРА И УТИЦАЈА ИЗ ФАБРИКЕ 84

ЛЕТОПИС 87

УПУТСТВО АУТОРИМА 89

Arch of Constantine.

Arch of Titus.

APPROACH TO THE FORUM FROM THE CELIAN.

Colosseum.

de sinistra in dextram — in h. descensu deo statua

ЖИВОТ КЊИГЕ

Senka Ristivojević, Muzej savremene umetnosti u Beogradu

Oksfordska serija intervencija Vana Bora u knjizi *Italian Pictures drawn with Pen and Pencil*

Jedinstveno umetničko delo pod nazivom „Italian Pictures” iz 1944. godine stiglo je u Muzej savremene umetnosti u Beogradu sredinom 1989. godine, zajedno sa kolažima, crtežima i dokumentacijom, a kao deo legata nadrealiste Vana Živadinovića Bora. Drugi deo legata – slike, fotografije i fotogrami stigli su u Muzej nešto kasnije. Prilikom prijema dela legata, tadašnja kustoskinja Muzeja Lidija Merenik napravila je zapisnik sa dragocnim napomenama samog autora. U zapisniku stoji: „Knjiga *Italian Pictures drawn with Pen and Pencil* sa vedutama Italije, na prvoj strani komentar – zapis V. Bora, Oxford, 17. 09. 1944. U knjizi intervenisao kolažem. Autor za ovu seriju kaže da najviše voli svoje kolaže. Tražio je da kupi gravure, ali su engleske gravure sasvim neprikladne za kolaže. Tada je kupio knjigu putopisa italijanskih ‘slika’, vodič kroz Italiju u gravurama; bez ljudskih figura, samo arhitektura i pejzaži. Tu je video da neće moći da pravi kolaže kao Max Ernst i da je potrebna nova ideja – da se prazni pejzaž nastani novom populacijom. Nije bio optimista u vezi sa ovim, sve dok nije počeo da radi na pojedinim kolažima. Tu se pokazalo da je ideja prilično plodna i da daje novu vrstu kolaža.”

Knjiga „Italian Pictures” nastala je tačno dvadeset godina nakon što je Andre Breton objavio prvi manifest nadrealizma *Manifeste du surréalisme* (oktobar 1924). Ona predstavlja zreo nadrealistički rad jednog zrelog i autentičnog nadrealiste predstavljen kroz 67 kolažnih intervencija Vana Bora u knjizi punog naziva *Italian Pictures drawn with Pen and Pencil* autora Semjuela Meninga (Samuel Manning, 1821–1881). Mening je bio baptistički sveštenik, svetski putnik i urednik u *Religious Tract Society* u Londonu. Krajem devetnaestog veka napisao je i objavio više ilustrovanih putopisa kroz Italiju, Švajcarsku, Španiju, Englesku, Egipat, Ameriku. Putopis kroz italijanske gradove objavljen je prvo 1870. godine, raskošno opremljen i ilustrovan, na engleskom jeziku, za komercijalnu distribuciju i imao je više izdanja, čak i posle Meningove smrti. Prema svedočenju Bora, namera mu je bila da izradi seriju kolaža po uzoru na kolaž-romane Maksa Ernsta, koristeći engleske gravure. Kako nije našao odgovarajuće predloške, odlučio se za nešto drugačiji postupak i na taj način izradio jedinstveno delo sa nadrealističkim kolažnim intervencijama u knjizi s kraja devetnaestog veka. Kolaže koje je izradio posvetio je avangardnim umetnicima, prijateljima i uzorima svetske umetničke scene – Andreu Bretonu, Tristanu Cari, Polu Elijaru, Maksu Ernstu, Salvadoru Daliju,

Dorđou de Kirikou. Uz posvete je dodavao i naslove, uglavnom na francuskom jeziku, a uz neke slike zabeležio je i komentare na francuskom i srpskom jeziku, tako da možemo reći da su neke ideje ostale neizvedene, sa beleškama uz pojedine slike koje je nameravao da kolažira. Na samom početku knjige, Bor je ostavio zapis, objašnjenje ideje do koje je došao radeći kolaže, a tiče se toga kako treba gledati kolaže, pa i slike. On predlaže da knjiga sa slikama ima pred svakom slikom praznu stranu koja je isečena tako da se kroz nju može videti detalj slike na koji autor želi da obrati pažnju gledaocu. Na taj način, gledalac se prvo susreće sa nerazumljivim detaljem koji mu kasnije, sagledavanjem cele slike, bude rastumačen, a ovaj princip Bor dovodi u vezu sa filmom.

Borovo delo „Italian Pictures” možemo sagledati kroz nekoliko tema, od kojih se nameću dve: nadrealistički kolaž, odnosno metoda avangardne montaže, i knjiga umetnika (*artist's book*), koja je značajnu afirmaciju stekla upravo zahvaljujući avangardnim pokretima.

Stevan Živadinović – Vane Bor rođen je u Boru 1908. godine. Otac mu je bio lekar, pa se porodica, zajedno s vojskom i ostalim civilima u Prvom svetskom ratu povlači preko Albanije, a od 1914. do 1918, deca Živadinovića (najstariji sin Vuk, ćerka Jelica i najmlađi Vane) odlaze na školovanje u Francusku. Veliki broj pripadnika beogradskog kruga nadrealista bili su francuski đaci koji su, nakon povlačenja srpske vojske iz Grčke, bili poslani brodovima u prijateljsku Francusku da nastave školovanje. Do kraja rata u južnoj Francuskoj školovalo se oko 6.000 srpskih đaka, a najviše njih u srpskim gimnazijama u Nici i Bolijeu. Od nadrealista, u Francuskoj su učili: Rastko Petrović, Aleksandar i Nikola Vučo, Julijana Lula Vučo, Marko Ristić, Jelica Ševa Ristić, Vane Bor, Dušan Matić, Dimitrije i Milan Dedinac. Bor je obrazovanje nastavio najpre u Zagrebu, pa u Beogradu, da bi 1927. godine započeo studije prava u Parizu na Univerzitetu Sorbona. Kasnije je u Beogradu doktorirao prava i radio kao docent na Pravnom fakultetu u Subotici od 1938. do 1941. godine. Tokom studija u Parizu, redovno je posećivao mesta gde su se okupljali nadrealisti, često učestvujući u diskusijama. Kao i većina nadrealista beogradskog kruga, Vane Bor nije imao formalno umetničko obrazovanje, pa mu nije bilo teško da zanemari umetničku tradiciju i da svoj rad posveti eksperimentu. Likovni aktivitet beogradskih nadrealista nije bio prepoznat ni izlagan u tadašnjem sistemu umetnosti¹, niti su oni imali ambiciju da njihova umetnost bude uvedena u sistem i da ih promoviše kao vizuelne umetnike, već je uvek bila deo projekta nadrealističkih istraživanja. Raskid sa tradicijom bio je važan deo nadrealističke poetike – „Ceo jedan svet protiv celog jednog sveta”²

¹ Likovni opus beogradskih nadrealista predstavljen je prvi put tek 1969. godine, u Muzeju savremene umetnosti, na izložbi „Nadrealizam i socijalna umetnost”. Do tada se smatralo da je nadrealizam čisto literarni i politički pokret.

² Aleksandar Vučo, Oskar Davičo, Milan Dedinac, Vane Živadinović Bor, Živanović Noe, Dorđe Jovanović, Dorđe Kostić, Dušan Matić, Koča Popović, Petar Popović, Marko Ristić, *Pozicija nadrealizma* (Beograd: Nadrealistička izdanja, 1931), 1.

à la Max Ernst

Po dolasku u Pariz, gde su u to vreme na svadbenom putovanju bili Marko Ristić i Borova sestra Ševa Ristić, zajedno obilaze izložbu Maksa Ernsta u Galeriji Van Ler. To je druga Ernstova izložba u istoj galeriji, a trajala je od 14. marta do 5. aprila 1927. godine i obuhvatala je frotaže (*frottage*, fr.) iz serije *Histoire naturelle* („Prirodna istorija”) iz 1926. i slike iz serije *Forêt* („Šuma”), u kojima se autor koristi metodama grebanja (*grattage*, fr.). Ovi Ernstovi eksperimenti su došli nakon istraživanja u mediju kolaža, i izazvali su brojne reakcije i diskusije među teoretičarima i likovnim kritičarima. Ono što su beogradski nadrealisti Ristić i Bor doživeli na ovoj izložbi podstaklo ih je da se i sami smelije upuste u eksperimentacije. Ristići su se sa ovog bračnog putovanja vratili sa slikom Maksa Ernsta „Sova” iz 1925, koja je kasnije postala deo Ristićeve instalacije „Nadrealistički zid”, a danas se čuva u Muzeju savremene umetnosti u Beogradu, u okviru Legata Ševe, Mare i Marka Ristića. Takođe, u to vreme Ristić je radio na svom anti-romanu *Bez mere*, koji je objavio 1928. godine, a celo jedno poglavlje knjige posvetio je promišljanjima o Ernstovim frotažima i slikama koje je video na izložbi u Galeriji Van Ler. Za uvodnu ilustraciju drugog izdanja ovog antiromana iz 1962. godine, Ristić je izabrao Ernstovu sliku „Sova”.

Bora je ova izložba inspirisala na smelije eksperimente u mediju slike. U periodu studija (1927–1931) živeo je na relaciji Pariz – Banja Vrnjci, gde su njegovi roditelji vodili luksuzan i popularan sanatorijum. Tada nastaju njegove slike u tehnici *papier froissé* ili zgužvani papir, kao i *toile defroissée*, odnosno naborane slike. U dokumentu „Kratak komentar na sliku 'Les Tentations de Saint-Antoine' i na ostale slike rađene u Vrnjcima”, Bor kaže da je *papier froisse* „bila prva originalna tehnika u nadrealističkom slikarstvu”. Ovde on opisuje postupak koji se sastoji od lepljenja velikog komada tanke zgužvane hartije na slikarsko platno, što dovodi do pojave nabora na platnu, odnosno plitkog reljefa. Nakon sušenja, površina se patinira, tako da se svaka bora jasno vidi, i takva podloga koristi se za dalje slikanje. Postupak *toile defroissée* upotrebljen je na slici „Iskušenja Sv. Antona” iz 1930. godine, nastaloj tako što je autor tanko naborano platno najpre učvrstio tutkalom na kartonu i patinirao, da bi posle sušenja skidao karton i ravnao platno. Ukoliko bi primetio interesantne forme na ovom platnu, on bi ih sekao i aplicirao na već naslikan pejzaž. Rezultati ovih eksperimenata su slike „Na tržištu nemih pesama”, „Puž-Kula”, „Totem-Seks”, „Edip u prostoru”, već pomenuta „Iskušenja Sv. Antona”, sve poznate samo sa reprodukcija u nadrealističkim izdanjima i fotografija koje se čuvaju u Muzeju savremene umetnosti.

Montaža realnosti

Nadrealisti su svoju umetnost nazivali eksperimentacija, sebe nisu nikada nazivali slikarima, što govori u prilog njihovoj težnji da deluju izvan granica umetnosti. Za njih je umetnost bila neodvojiva od svakodnevne životne prakse. U prvom nadrealističkom manifestu Breton proglašava: „Mi nemamo talenta.”³ Zagovarajući brisanje granica između umetnosti i života, boreći se protiv autonomije umetnosti kao kategorije buržoaskog društva (Peter Birger), nadrealizam u načelo sklada unosi heterogenost i diskontinuitet, diskredituje uobičajeni redosled u narativnom ili likovnom predstavljanju realnosti. Fokus se pomera sa forme i likovnosti na konjunkcije i odnose predmeta i predstava, kroz koje se dešava oslobođanje nadrealnog, potisnutog i zaklonjenog od svesti. Negacijom umetnosti modernizma, njene pozicije i načela, nadrealizam osvaja nove horizonte umetnosti i uspostavlja novi sistem estetskih vrednosti i etičkih merila, što u potpunosti menja društvenu funkciju umetnosti.

Kako je nadrealizam u vizuelne umetnosti ušao zajedno sa literaturom, aktivitet nadrealista spajao je više tradicionalnih disciplina umetnosti i težio da sruši te granice i umetnost izjednači sa životom. Svesni da ne poznaju svet u svoj njegovoj istini, odbacujući naučene, ustanovljene i nametnute paradigme i principe sagledavanja života, pokušavaju da simbole, predmete i predstave koje život nudi prepakuju i ponude drugačiju realnost koja je bliža istini. Ukidanjem tradicionalne prikazivačke funkcije umetnosti svetu, avangarde taj isti svet pokazuju kroz umetnost. Suprotstavljajući se mimetizmu u vizuelnim umetnostima, avangarda se bori za „desemiotizaciju same evropske civilizacije”⁴, a to bi značilo da se avangardna kultura suprotstavila celokupnoj evropskoj baštini. Tradicionalno eurogene kulturne kategorije koje je trebalo pokoriti bile su: na području filozofije – *ratio*, na području psihologije – svest, na području politike – klasno društvo, a na području umetnosti – mimetizam⁵. Avangarde s početka dvadesetog veka zalažu se za napuštanje estetskog polja umetnosti, koje je gajio modernizam i teže da ga zamene društvenim relacijama. Nastojanja da se umetnost i život izjednače, da se obrišu granice koje su ih razdvajale i stvori humanije područje za umetnika, aktivnog učesnika u društvenom životu, donose semantičku promenu paradigme u smislu skretanja fokusa sa estetske dimenzije na društveni sadržaj i kontekst u kojem umetničko delo nastaje. Umetnost se postavlja kao sredstvo delovanja van polja umetnosti. Da bi uneli život u umetnost, umetnici s početka dvadesetog veka u svoja dela uvodili su predmete iz svakodnevne kulture, pa su omiljeni načini izražavanja bili kolaži, asamblaži, foto-montaže, automatski tekstovi nadrealista, redimejd, ali i akcije ponašanja. Aproprijacija života u umetnosti nasuprot mimetičkoj slici života, predstavlja ideju istinitosti naspram „falsifikovanja

³ Andre Breton, *Tri manifesta nadrealizma* (Kruševac: Bagdala, 1979), 37.

⁴ Dubravka Oraić Tolić, *Teorija citatnosti* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1990), 108.

⁵ *Isto*.

života” (Breton). U novoosvojenom proširenom polju, umetnost deluje u službi emancipacije i preobražaja društva.

Ideja kolaža srodna je idejama asamblaža i redimejda, a šire gledano, svi ovi postupci vode se načelom montaže. U dvadesetom veku, uvodeći diskontinuitet, disharmoniju, slučajnost, apsurd, grotesku u uspostavljeni iluzionistički sistem na kojem je počivao modernizam, montaža donosi korenite promene. Stoga se možemo složiti da je „montaža univerzalno sintaktičko načelo avangardne kulture u cjelini, svih njezinih tekstova, pa i žanra kolaža, tj. tekstova građenih na kolažnim postupcima”⁶.

Osim u slikarstvu, Vane Bor bio je angažovan u različitim istraživanjima novih medijskih jezika nadrealizma – kolaž, foto-montaža, fotogrami, fografija, film. Umetnička praksa Vana Bora predstavlja figurativni, naturalistički nadrealizam „kome je potreban posrednik, veza sa svetom: predstava, prizor, priča – *Mundus set fabula*”⁷, a toj narativnoj i naturalističkoj struji u nadrealizmu pripadaju i Salvador Dalí, René Magrit, Maks Ernst. Posvećen umetničkim istraživanjima i uvek u potrazi za revolucionarnim rešenjima, Bor predmet tretira kao simbol, bilo da se radi o muškarcu, ženi, životinji ili predelu. U kompoziciju ugrađuje kako realne tako i irealne predmete, koji postaju znak, a stavljeni u jukstapoziciju, oni čine izmaštane predele i odnose, aluzije na moguću realnost, sve ono što je potisnuto duboko u podsvesti. I ovde se jasno vidi uticaj Maksa Ernsta i njegovih kolaža. U knjizi *Anti-zid* iz 1932. godine Marko Ristić i Vane Bor navode:

U nadrealistički aktivitet, kao jedan specijalni oblik slikarskog izražavanja, spada takozvani *collage*. Razrađujući Pikasov, Derenov i Brakov pronalazak lepljenja hartija (i drugih predmeta) na sliku, izvesni dadaisti Georg Gros (Georg Grosz), Kurt Švitters (Kurt Schwitters) i drugi, a naročito Maks Ernst (Max Ernst) dovode taj tehnički postupak do značenja jednog samostalnog načina izražavanja. Maks Ernst tek stvara od kolaža jedan nadrealistički aktivitet koji se odlikuje po tome što nesvesni i potisnuti emotivni odnosi sa materijalnim svetom nisu izraženi direktnim crtanjem pojedinih elemenata tih odnosa nego dovođenjem u neočekivanu vezu već postojećih elemenata izdvojenih iz njihove prvobitne sredine (*le dépaysement*), tako da oni tek u toj slikarskoj metafori otkrivaju ono što je u njima stvarno bilo sadržano ali skriveno racionalizmom prvobitne slike.⁸

Postupak *le dépaysement* ili dezorijentacija ili distrakcija postojećeg jeste pandan automatskom izrazu u literaturi, koji je Andre Breton definisao kao centralni princip nadrealizma, a koji se kod asamblaža i kolaža javlja kao metod jukstapozicije. „Dezorijentacija u kolažu se sprovodi

⁶ Dubravka Oraić Tolić, *Teorija citatnosti* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1990), 157.

⁷ Miodrag B. Protić, „Poetički pentakulum Vana Bora”, u *Stevan Živadinović Bor* (Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1990), 70.

⁸ Stevan Živadinović Bor, Marko Ristić, *Anti-zid: prilog za pravilnije shvatanje nadrealizma* (Beograd: Nadrealistička izdanja, 1932), 38.

⁹ Dejan Sretenović, *Urnebesni kliker. Umetnost i politika beogradskog nadrealizma* (Beograd: Službeni glasnik, 2016), 65.

¹⁰ Milanka Todić, *NEMO GUĆE. Umetnost nadrealizma* (Beograd: Muzej primenjene umetnosti, 2002), 44.

interakcijom elemenata različitog tipa i porekla, koji istovremeno čuvaju i podrivaju fiksirana značenja i funkcije.”⁹ Ovim postupkom nadrealisti su – vođeni željama i snovima, oslobađanjem svoje podsvesti, kroz simultane sekvence dijalektičke, promenljive i kontradiktorne realnosti – istraživali slučajne iracionalne susrete misli, sećanja, snova, predstava na reprezentativnom planu. Na širem planu, oni se oslobađaju evropske civilizacije kako bi konstruisali novu, po meri modernog čoveka i njegovog senzibiliteta.

Oksfordske „Italian Pictures”

Neki od Borovih najboljih kolaža i foto-montaža nastaju u vreme kada se posebno interesuje za avangardni film¹⁰. Njih odlikuje filmska atmosfera, mogu se gledati kao imitacija pojedinačnih filmskih kvadrata, zamrznutih kadrova. Interesovanje za film pretočio je u seriju tekstova o filmu i filmskih kritika koje je objavljivao u *Politici* i književnim novinama *Danas* tridesetih godina dvadesetog veka. U svojim kolažima i foto-montažama koristi se prisvojenim štampanim ilustracijama čije segmente komponuje u nove smele kadrove. Bor foto-montaže doživljava kao statični film. Preuzimanjem već postojećih slika, aproprijacijom fragmenata iz postojeće realnosti i unošenjem u novu sliku, spajanjem različitih segmenata u novu strukturu, gradi nove odnose, pa metodom montaže kolaž postaje „redimejd slike predmeta i događaja” (Andre Breton).

Borove foto-montaže bile su inspirisane idejom nadrealističkog uzora Maksa Ernsta i njegovim kolaž-romanima, posebno *La Femme 100 têtes* iz 1929. i *Une semaine de bonté* iz 1933. godine. Kao osnovu za prvi roman, Ernst je koristio gravure iz devetnaestog veka, u koje je ugrađivao elemente drugih slika, ne menjajući strukturu prikaza, ali stvarajući bizarne, groteskne, erotične, onirične i košmarne prizore. Roman obuhvata 147 slika koje su složene kao stranice romana i praćene kraćim tekstom odnosno naslovom. Ernst zastarele slike u romanima postavlja u registar čudnog, to su prepoznatljiviji predeli, nekada poznate predstave koje je moderna represija sakrila, potisnula i učinila začudnim. Tako Ernst povezuje istorijski zastarelo sa psihički potisnutim na samom nivou reprezentacije.

Verovatno je ove Ernstove poduhvate Bor imao u vidu kada je 1944. godine planirao novi projekat – kolaže od engleskih gravura iz devetnaestog veka.

Knjiga umetnika

Ilustrovane knjige koje su nastajale u saradnji pisca i likovnog umetnika poznate su još iz osamnaestog i devetnaestog veka (*livre d'artiste*). Njih odlikuje mimetički odnos između teksta i slike,

odnosno ilustrator se trudio da prenese poruke iz teksta, dok je sa avangardnim umetnicima ovaj vid izražavanja osvojio nove teritorije umetnosti. Džoana Draker je knjigu umetnika (*artist's book*) nazvala „formom umetnosti dvadesetog veka par ekselans”.¹¹ Početkom dvadesetog veka umetnici dadaizma, ekspresionizma, futurizma, konstruktivizma, suprematizma, zenitizma i nadrealizma koriste knjigu kao sredstvo uobličavanja i izražavanja ideja, napuštajući tradicionalne postupke poput slikarstva, grafike, skulpture. Umetnici nadrealizma nisu znali za granice među medijima, njihova praksa zasnovana na permanentnoj eksperimentaciji dala im je slobodu da oblasti literature i likovnog izraza prošire i preklope u novoj sintezi teksta i slike, još jednom prevazilazeći često jednodimenzionalne prakse življenja i stvaranja. Interdisciplinarnost u nadrealizmu jasno ukazuje na ideju o celovitosti i sveobuhvatnosti umetničkog izraza. Umetnici su se u pisanju i slikanju koristili istim ili srodnim tehnikama i metodama, kako kaže Vilard Bon: „Ne samo da su nadrealisti manipulirali rečima kao da su objekti, već su objektima manipulirali kao da su reči.”¹² Divili su se spoznaji da se kroz jezik mogu prevazići granice verbalnog, a da slika ima sposobnost da prevaziđe fizičku stvarnost i da pokaže nezamislivo.

Marko Ristić je tako antipoemu Milana Dedinca „Javna ptica” iz 1926. godine iskoristio kao neku vrstu proglašenja nadrealizma na našim prostorima. Štampana na svega 13 strana u oko 200 primeraka, poema je ilustrovana sa tri nadrealistička kolaža koja je izradio sam Dedinac. I Dedinčeva sledeća antipoema „Jedan čovek na prozoru”, objavljena 1937. godine, sagledava se kao multimedijalni rad. Dedinac piše o događaju koji se desio u realnosti – razornom udaru košave u Beogradu. Nadrealističkim metaforama, asocijacijama, poređenjima i paralelama, on u poemi pridružuje fakta iz novinskih reportaža i poigrava se njima, a na kraju poeme prenosi članak iz dnevnih novina *Politika*, još jednom izlazeći iz jasnih okvira umetničkih disciplina. Ove Dedinčeve eksperimente, pa i druga nadrealistička izdanja možemo posmatrati kao prelazni nivo od umetničke knjige ka knjizi umetnika u svetlu ideje da se knjiga kao medij koristi u cilju celovitog umetničkog izraza.

Vane Bor je zajedno sa Markom Ristićem 1929. godine u Vrnjačkoj Banji napravio primerak knjige „M'VRAUA”, koja je kasnije izgubljena. Prema sećanju Marka Ristića, a koje je zabeležio Miodrag B. Protić u katalogu izložbe „Nadrealizam i socijalna umetnost: 1929–1950”¹³, knjiga je bila od tvrdog kartona, ispunjena tekstovima, eksperimentima i kolažima od kojih je jedan objavljen u almanahu *Nemoguće* 1930. godine pod nazivom „Škola je đaćka svetinja”. Autor ovog kolaža je Ristić, a sastavljen je od isečaka ilustracija u bukvaru. Kolaž prati i tekst sa naslovom „Budilnik”, koji je zapravo definicija budilnika iz rečnika *Petit Larousse*. U ovom ekstratu iz knjige

¹¹ Johanna Drucker, *The Century of Artists' Books* (New York: Granary Books, 1995), 1.

¹² Willard Bohn, *The Rise of Surrealism, Cubism, Dada, and the Pursuit of the Marvelous* (New York: State University of New York Press, 2002), 142.

¹³ Miodrag B. Protić, „Srpski nadrealizam 1929–1932”, u *Nadrealizam i socijalna umetnost* (Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1969), 15.

vidi se nadrealistička praksa pomeranja granica umetnosti i prožimanja umetničkih disciplina u stvaranju jednog celovitog umetničkog dela.

Borovi kolaži u „Italian Pictures” spadaju u onaj domen knjige umetnika gde autor interveniše na tuđoj, već postojećoj knjizi. Ovaj metod možemo posmatrati i u domenu apropiacije i dezorijentacije samog predmeta knjige, ali i poruka i sadržaja koje ona prenosi. Bor ne radi kolaže same za sebe, on je dobro upoznat sa sadržajem tekstova Semjuela Meninga u samom putopisu, ali ih čita na nekom drugom nivou od nameravanog. On sadržaj putopisa koristi za iščitavanje potisnutih priča, onih koje se ne nalaze u ispisanim redovima, već u željama i mislima iznad tradicije i formalnog narativa.

Italian Pictures

Bor se u Oksfordu našao pred kraj Drugog svetskog rata. Nakon pritisaka, ucena i pretnji ljotićevaca odnosno pripadnika Srpskog dobrovoljačkog korpusa u novinama *Nova borba*, Bor je 1944. emigrirao u Englesku, gde je vodio povučen život bez kontakta sa Beogradom. Odmah po dolasku u London, započeo je rad na sprovođenju ideje i izradi serije intervencija u knjizi *Italian Pictures drawn with Pen and Pencil*.

Putopis sveštenika Semjuela Meninga čitalaštvo s kraja devetnaestog veka upoznao je sa prirodnim lepotama Italije, spomenicima i velelepim zdanjima njenih gradova koji oslikavaju i istoriju Rimskog carstva, dostignuća i kulturu življenja starih Rimljana, uz česte citate iz Biblije i hrišćanske poruke. Putopis počinje zapažanjima koliko je železnica napredovala, kako se ubrzala i više ne dozvoljava putniku da uživa u pitoresknim predelima, ali zato, sa druge strane, omogućava brzo i lagodno putovanje. Opširni pasaži su posvećeni stradanjima rimskih hrišćana u koloseumima, uz citate Bajronovih stihova, zatim razvoju papstva, uz opise italijanskih crkava, katedrala, kapela i drugih sakralnih hrišćanskih spomenika. Napuljsku regiju opisuje kao značajnu jer je među prvima bila za reformaciju crkve. Sve ove poučne hrišćanske priče ilustrovane su predelima gradova i pastoralama i pejzažima italijanskih regija, značajnim spomenicima, vilama, trgovima iz različitih istorijskih perioda. Autor često ističe čudesne kombinacije istorijskog interesa i živopisne lepote prirode italijanskih gradova.

Ove kulturne predele, istorijske gradove Italije – Rim, Firencu, Napulj, Pizu, Pompeu, sa njihovim spomenicima istorije starog kontinenta – Bor naseljava nekim drugačijim bićima, koristi ih kao scenografiju za začudne događaje i prizore koji nam se čine iracionalni i nemogući. Kolaži nam

pokazuju različite oblike jednog od ključnih konflikata za nadrealiste, između tradicije stare Evrope i modernog čoveka. Taj konflikt je u odnosu savremenog pojedinca prema istoriji, mitu, ideji progresa i čitavoj kulturi i baštini evropske ideje. U egzilu, Bor ispituje veze između sna i života, prošlosti i sadašnjosti, pojedinca i sveta, čoveka i sudbine. Često praćena nemirima, ta veza nikada nije neposredna, već je uvek prisutna kroz simbole, odnose, mitove, znake. U maniru *dépaysment*, Bor aranžira susret mita i egzistencije. Ipak, za razliku od Ernstovih košmarnih i horornih scena, Borove potisnute želje, snovi, misli, sećanja jesu dosta pitomiji, ali jednako začudni i živi. Ovim kolažima Bor predočava propast evropske istorije i kulture, iznoseći na videlo predstave potisnute duboko u memoriji evropske civilizacije.

Andre Breton u prvom manifestu nadrealizma kaže: „Čudesno nije isto u svim epohama; ono što je u tajanstvenom odnosu sa nekom vrstom opšteg otkrovenja, čiji samo odlomak dopire do nas: to su romantičarske ruševine, moderan maneken ili bilo koji drugi simbol koji može da pokrene čovečiju osećajnost za neko vreme.”¹⁴ Hal Foster primećuje da su dva nadrealistička amblema – romantičarske ruševine i maneken zapravo dve dijalektike kojima se nadrealisti stalno vraćaju. Prvi primer čudesnog – ruševine, u sebi spaja prirodno i istorijsko, drugi – maneken (robna lutka), ljudsko i neljudsko. Obe slike u sebi sadrže oživljeno i neživo, a ono što je čudesno u njima jeste konzervativizam nagona, imanentnost smrti u životu¹⁵. Foster, dalje, dva amblema tumači kroz shvatanje nadrealista o promenama na telima i objektima koje je doneo kapitalizam. Maneken ili robna lutka asocira na preoblikovanje tela kao robe ili kao mašine, dok ruševine evociraju promene kulturnih formi izazvane mašinskom proizvodnjom i robnom potrošnjom. Za Bretona, ruševine izražavaju propast feudalizma, strah od povratka sila prošlosti, a na tim ruševinama dešava se borba između nagona smrti i Erosa koji donosi obnovu života. Pored konteksta pada jedne civilizacije i društvenog poretka, ruševine su nadrealisti povezivali i sa potisnutim delom čovekove svesti.

Ruševine u Borovim kolažima iz „Italian Pictures” zauzimaju značajno mesto, kao i statue, što doprinosi toj začudnoj atmosferi prizora. Valter Benjamin ističe da je nadrealizam prvi skrenuo pažnju na ruševine buržoazije. U svojim „Pasažima”, on kaže: „Razvoj proizvodnih snaga je uzdrmao simbole želje iz prethodnog [XIX] veka, čak i pre nego što su se spomenici koji su ih predstavljali urušili.”¹⁶ Borovi kolaži koriste ruševine evropske civilizacije prepoznate u obrisima rimskog Koloseuma, mosta *Ponte dei Quattro Capi*, hramova, svetilišta i palata, Panteona, rimskih katakombi, Vatikana, pejzaža Napulja, Sorrenta, Pompeje, predela Firence, Duoma, palatâ Vekio i Ufici, tornja i krstionica u Pizi, Đenove i Torina. Njegova namera bila je da puste predele italijanskih gradova naseli „novom populacijom”. Promenom pejzaža, dislociranjem i dezorijentacijom, Bor

¹⁴ Andre Breton, *Tri manifesta nadrealizma* (Kruševac: Bagdala, 1979), 28.

¹⁵ Hal Foster, *Compulsive Beauty* (Cambridge: MIT Press, 1993), 21, 125–126.

¹⁶ Walter Benjamin, *Pariz, prestonica XIX veka; Vodič kroz Projekat Pasaži* (1935), Anarhistička biblioteka, preuzeto 30. 6. 2022, <https://anarhisticka-biblioteka.net/library/walter-benjamin-pariz-prestonica-xix-veka#fn30>

oživljava san sanjan već decenijama, a kako je paradigma istorijskog buđenja dijalektička (Valter Benjamin), on jukstapozicijom nadrealnih figura, delova tela, dece, životinja, statua u istorijskim pejzažima, evocira buđenje nove svesti i novog sveta na ruševinama starog. Te Borove figure i predstave pripadaju registru sna i podsvesnog, često i same kao da su usnule. Statue antičkih skulptura, mimetičke predstave savršenih tela, Bor oživljava u ovim oniričnim prizorima i kao da drammatizuje njihovu zbunjenost i vapaj, poslednji oproštaj simbola evropske kulture. Kolaž „The Colosseum by Moonlight ou le somnambulisme des statues” (Koloseum na mesečini ili somnambulizam statua) predstavlja intervenciju na slici rimskog Koloseuma u vidu usnulih statua koje, prema naslovu možemo prepostaviti, mesečare po ruševinama spomenika javnih spektakala koji su često podrazumevali svirepa mučenja i ubistva. Kolaž „Le suicide au Coelian ou le désespoir des statues” (Samoubistvo na Celiju ili očaj statua) predstavlja scenu u kojoj tamna figura pada sa vrha antičkog stuba, dok u prvom planu statue oplakuju ovaj događaj. Mračna figura, kao i stubovi i figure lavova ispod stubova, nagoveštavaju kraj koji je stigao, a statue, simboli kulture koja prati poredak u padu, očajavaju nad prizorom i budućnošću koje nema. „Florence, from the Terrace of San Minato ou la profanation des statues” (Firenca sa terase San Minato ili Skrnavljenje statua) u prvom planu donosi jaku mušku figuru koja pokušava da gurne i obori antičku statuu, dok se u pozadini vidi grad na obalama reke Arno sa poznatim spomeničkim obeležjima. Autor putopisa podseća čitaoca na velike umetnike renesanse koji su gradili i ukrašavali javna zdanja Firence, kao i na događaje i političke lekcije koje su se u istoriji ovde odigrale. Scenom u prvom planu, autor kolaža podseća da sve te veličine kao da su doživele vreme skrnavljenja.

Jedan od kolaža koje je Bor posvetio svom umetničkom uzoru Maksu Ernstu nosi naziv „Porta Romana, on the Palatine \ l'immalution permatuiée” (Porta Romana na Palatinu \ Večno spaljivanje) i nalazi se u okviru teksta koji opisuje Palatin, brežuljak na kojem je osnovan Rim. Semjuel Mening na tom mestu iznosi istoriju od Arkađanina Evandera, osnivača grada, pominjući i koji su sve uticajni Rimljani tu imali svoje vile, sve do Neronove *Domus aurea*, da bi se sve pretvorilo u ruševine koje oslikavaju Palatin kao mešavinu „divljine prirode sa lepotom propadanja”. Kadar koji Bor koristi predstavlja pogled kroz Carska vrata – *Porta Romana* na Palatinu, a u njemu ženska ruka sklanja zavesu ili veo i otkriva u daljini mušku figuru koja kao da visi obešena. Naziv na francuskom jeziku, koji je takođe Borova intervencija, *Večno spaljivanje* aludira na veliki požar u Rimu, koji se desio 64. godine, a za koji je u istoriji okrivljen rimski car Neron.

Borove intervencije u knjizi „Italian Pictures” predstavljaju kompleksan i višeslojan rad, zreo izraz nadrealističkih ideja i iskustava. Bor kolaže posvećuje velikim imenima koja su doprinela razvoju nadrealističke ideje i borbe prethodne dve decenije i više. Metod citatnosti, i to onaj koji

Oraić Tolić ocenjuje kao transsemiotički¹⁷, vidi se u preuzimanju materijala iz masovne potrošnje za izradu umetničkog dela, ali i u zanimljivoj citatnosti fragmenata istorije koji su najpre oslobođeni svoje semiotike, a zatim inkorporirani u predstavu sa posve novim i često dvosmislenim značenjem. Borovi kolaži nastavljaju nadrealističku ideju diskontinuiteta, disharmonije i nadasve začudnosti prizora koji odišu oniričnom atmosferom. Danas, skoro osamdeset godina kasnije, Borovi kolaži deluju više nego sveži i aktuelni svojom srenom atmosferom u slikama rušenja i propasti. Možda nama, nakon sedam decenija turbulentnih i brzih iskustava u polju vizuelnih umetnosti i vizuelnih komunikacija, Borovi kolaži nemaju tu dozu šoka kakvu je nadrealizam u dvadesetom veku negovao, ali svakako prepoznamo tu mističnost prizora, prepoznamo te ruševine, osećamo tu želju i taj san o svetu konačno pogodnom za život – *un monde enfin habitable* (Andre Breton). Taj san koji sanjaju sve avangarde kao da ponovo izranja iz potisnutog dela svesti, a sa njim i taj strah od ideje da ovaj put možda i uspe, možda ovog puta uspemo uteći tim silama prošlosti.

¹⁷ Dubravka Oraić Tolić, *Teorija citatnosti* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1990), 110.

LITERATURA

- Benjamin, Walter. *Pariz, prestonica XIX veka; Vodič kroz Projekat Pasaži* (1935). Anarhistička biblioteka. Preuzeto 30. 6. 2022. <https://anarhisticka-biblioteka.net/library/walter-benjamin-pariz-prestonica-xix-veka#fn30>.
- Bohn, Willard. *The Rise of Surrealism, Cubism, Dada, and the Pursuit of the Marvelous*. New York: State University of New York Press, 2002.
- Breton, Andre. *Tri manifesta nadrealizma*. Kruševac: Bagdala, 1979.
- Drucker Johanna. *The Century of Artists' Books*. New York: Granary Books, 1995.
- Foster, Hal. *Compulsive Beauty*. Cambridge: MIT Press, 1993.
- Oraić Tolić, Dubravka. *Teorija citatnosti*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1990.
- Protić, Miodrag B. „Srpski nadrealizam 1929–1932”. U *Nadrealizam i socijalna umetnost*. Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1969.
- Protić, Miodrag B. „Poetički pentakulum Vana Bora”. U *Stevan Živadinović Bor* (Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1990), 70.
- Ristić, Marko i Stevan Živadinović Bor. *Anti-zid: prilog za pravilnije shvatanje nadrealizma*. Beograd: Nadrealistička izdanja, 1932.
- Sretenović, Dejan. *Urnebesni kliker. Umetnost i politika beogradskog nadrealizma*. Beograd: Službeni glasnik, 2016.
- Todić, Milanka. *NEMO GUĆE. Umetnost nadrealizma*. Beograd: Muzej primenjene umetnosti, 2002.

Горан Миленковић, Народна библиотека Бор

Случај Блумберг

У *Њујорк тајмсу* од 25. марта 1990. године објављена је кратка вест о хапшењу четрдесетједногодишњег мушкарца у градићу Отумва на југоистоку државе Ајова (САД). Он је ухапшен и оптужен за крађу око 1 1.000 вредних књига и докумената, који су пронађени у његовој кући и чија је вредност процењена на чак 20 милиона долара. Наведено је име осумњиченог – Стивен Кери Блумберг (Stephen Carrie Blumberg). Коју деценију доцније, чињеница је да не постоји ниједан релевантан и пажње вредан преглед историје библиоманије који на одговарајући начин не узима у обзир величину *случаја Блумберги*, за који се често и вероватно с правом тврди да је случај највеће, најзвучније и најутицајније крађе књига из јавних библиотека у XX веку, коју је смислио и реализовао неки појединац. Под утицајношћу овде се подразумевају промишљања и закључци којима су се потом занимали они који се у библиотекама, на универзитетима и у институтима баве смишљањем и организовањем функционалног чувања и обезбеђивања библиотечке грађе – да им се *Блумберги* више не деси.

Бројеви су касније, без штете по репутацију случаја, унеколико измењени. Вредност украдених књига процењена је на 5,3 милиона долара, број украдених књига је 23.600, а познат је и број библиотека које су биле ојађене дејством Блумбергове пасије – укупно њих 268. У трилеру су учествовале библиотеке у 45 америчких држава, две канадске провинције и дистрикта Колумбија. Док су доступне књиге и рукописи могли бити тачно избројани, број библиотека које су невољно учествовале у случају на крају је испао приближан. Блумберг је акрибично уклањао све оно што би књигу могло везати за место где је претходно чувана: печате, металне додатке за провоцирање алармног система, различите форме ознака порекла. Библиотекари су касније или препознавали књигу као своју, или су ћутали зато што им је било непријатно да признају признавање чињенице да је један *mainstream* библиоманијак опљачкао и њихову библиотеку. Известан број јединица из Блумберговог фонда вероватно још увек спава у депоима истражног бироа. Неки истраживачи тврде да је Блумберг имао своје место за одлагање плена и негде на југозападу земље, тако да је број отуђене грађе можда и већи. Свакако да су сви – и медији и истражитељи и политичари и библиотекари и грађани – постављали једно важно питање: како је могуће да *један* човек украде и пред очима библиотечког особља и локалних полиција изнесе преко 19 тона књига и рукописне грађе, а да то нико не примети?

Стивен је рођен 1949. и у живот је ушао са сигнификативним педигреом. Мајка му је била насилна шизофреничарка, уверена да јој се преко радијског и телевизијског програма шаљу важне егзистенцијалне поруке. Отац је после Другог светског рата патио од посттравматске депресије и једаред је отишао код свог психијатра да би му изложио идеју о убиству сина и себе. Баба је била психотична алкохоличарка, а деда је био хоспитализован због нервнoг слома. Прадеда је, пак, био предани колекционар, после којег је остала пристојна гомила разног смећа, али и понешто од вредних ствари. Стивен је био нежан и интелигентан син и унук, уз то тих, чудан и повучен. Успео је да се у детињству емоционално зближи са понеким од поменутих својих рођака, па му је после њихове смрти остао редовни годишњи приход од 70-ак хиљада долара. Из ране младости, од помена вредних епизода потребно је имати у виду његов боравак у психијатријској установи (1965–1969), будући да му је дијагностификована суманутост. Школа му није ишла од руке, а Стивен је свесно учествовао у одустајању од формалног образовања. Одрастајући, није напуштао свој дозу психијатријско-колекционарске чудноватости, па је временом развио опсесију према материјалној грађи викторијанске културе. Улазио је у напуштене куће из којих је крао старе кваке, држаче за лустере, комаде намештаја, витраже. Разлози за скупљање били су стриктни – заштита, борба против пропадања, оживљавање. Што се тиче викторијанског наслеђа, занимљиво је поменути и детаљ да се никада није купао (осим када је с намером наступао и појављивао се под позајмљеним именом неке друге личности), његово интимно рубље стриктно је чинио вунени програм, носио је у личном багажу увек око пола килограма чистог злата и један стари викторијански пиштољ (тврдио је да из њега никада није пуцао). Упадао је у трошне куће, крао је, локално: предмете, књиге, мапе, које је касније продавао дилерима. Жеље су се с временом очистиле, очврсле и кристализовале се – драга му је била прошлост, нарочито оно што се назива *американом*, а што је он сматрао запуштеним, незаштитеним, препуштеним заборављању и нестајању. У сакупљању се с почетка руководио списком који су саставили колекционари књига 1945. године, а који се односио на Калифорнију. Поред америчке историје и културе, најужа његова интересовања тичала су се архитектуре, историје градова и историје штампе.

Када је схватио да му редовна годишња примања омогућују да путује и шири жетвена поља за своју жељу, предао се аналитици и планирању. Тада су кренули пустоловни одласци у библиотеке, нарочито оне велике, богате и славне, државне и универзитетске. Претпоставља се, од стране неколико истраживача, да је у библиотеке улазио користећи се зубарским алатом, крађом кључева, прескакањем кавеза који су окруживали лифтове и ноћивањем негде унутар фондова библиотека. Блумберг није био образован (није окончао ни средњу школу), али је био

пажљив посматрач и проницљиви аналитичар. Посматрао је, пратио, импровизовао и сналазио се. Приликом једне посете библиотеци Универзитета у Минесоти пронашао је изгубљену картицу на којој је било одштампано име професора психологије Метјуа Мекгија. Са том картицом, окупан, обучен у шарена ексцентрична одела, елоквентан, ауторитаран и срдачан, улазио је у бројне библиотеке и оперисао. Прихватили су га као симпатичног зналаца. Обично је у библиотеку улазио у големом капуту, на којем су са унутрашње стране били пришивени огромни џепови. Са собом је носио комплет жилета и мали контејнер лепила. Исецао је странице, одстрањивао печате, лизао лепак док се маркица не би одлепила. Уписивао је на место маркице ситне цене, да би касније библиотекар у евентуално показао како је књига купљена од неког ситног дилера. Износио је у једном маху и неколико књига.

Књиге је односио у свој дом и пажљиво их смештао у полице. Имао је свој разрађени систем ређања књига, делом заснован на Дјуијевом (Melvil Dewey) децималном систему. Наводи се да је саставио своју колекцију инкунабула, коју је сабрао у свега три године преданог сакупљачког рада. Имао је и сувенирску колекцију регистарских таблица. Књиге и остало уредно је сложио на четири спрата своје куће. Један део књига, у тренутку хапшења, налазио се у складишту у Омахи. Стивен Блумберг био је пажљив према књигама и опрезан у својим операцијама. Детективи, наводи се у чланку *Вашингтон пост* из априла 1990, ушли су у кућу од старе црвене цигле у Улици Џеферсон. Блумберг је обећао да неће пружати отпор. Прегледали су кућу. На првом спрату налазила се колекција старог намештаја, златних новчића, оријенталних простирки, лампи. На другом је почињало царство књига – књиге су испуњавале све, чак и тоалете, а зидови су пажљиво били испуњени од врха до дна, тако да није остављен ни педаљ неискоришћеног простора. Кажу да су иследници говорили да је мало људи у историји волело ретке књиге више од Стивена Блумберга. Проблем је био у томе што их је он превише желео. Нису пронашли назнаке да је имао намеру да их продаје – колекцију је градио за себе, мислећи на судбину књига и не мислећи о проблемима савести.

Десило се тако да га је библиотекар библиотеке Универзитета Калифорније у Риверсајду пронашао у забрањеном делу фонда. Збунио се, прогутао гумену маркицу. Претресли су га, нашли алат, пола килограма злата. Добио је условну казну и примирио се. Међутим, истрага је ишла из неколико праваца. Прво је пар година гоњен професор Мекги, а онда су детективи повезали ствари. Ухапшен је, након што га је издао блиски пријатељ у замену за залог гоњења, и осуђен је на 71 месец затвора и 200.000 долара казне. Изашао је раније. Казна је још обухватала и то да је морао да се представи као осуђени крадљивац културних добара при уласку у сваку библиотеку или књижару, као и обавезу да мора да буде претресен при изласку из

њих. Такође, није смео да улази у напуштене куће. Ухапшен је, због кршења условне слободе, још два пута, прво средином деведесетих година 20. века, а онда и 2003. Након тога, према доступној литератури, губи му се траг.

Један од детектива који су радили на случају закључио је да Стивен Блумберг због крађе културног блага свакако заслужује своју казну и своју репутацију највећег крадљивца књига у историји. Међутим, додао је, не треба бити тако строг према њему као што се може бити строг према некоме силоватељу или убици. Блумберг се према књигама опходио са поштовањем. Окончањем случаја неће заспати, већ ће се продубити пажња библиотека, која мора више да буде усмерена ка ефикасном чувању грађе. Блумберг, тако, јесте лопов. Али, није зао човек. Препостављам да је, са одмицањем времена и метаморфозом Блумбергове људске судбине у судбину Блумберга као лика из историје књига и библиотека, до таквог закључка све лакше доћи.

THE COLOSSEUM BY MOONLIGHT.

W. H. Sturtevant del. & sculp.

КЪИЖЕВНОСТ

Ула Хан

Десет песама

Он долази

Шта купити: сок од вишања спанаћ и
младе кромпириће шпаргле не
шпаргле су још увек прескупе
ма којешта
кило шпаргли молим Вас.

О мој Боже: фризеру се
потрошила фарба. Узећу онда
уместо црвене махагони само
немојте да напред буде много кратко.

Хаљина је као саливена али
у фармеркама сам утегнутија плаву
он воли а и црну па добро
онда: црно-плаво.

Да ли је то стао часовник: не није још једном
Бетовенов трио код другог става чује се
звоно отварам врата –
зар си већ стигао?

Ја сам жена

Ја сам жена
коју је могуће позвати
ако је телевизија досадна.

Ја сам жена

Ула Хан (Ulla Hahn; 1945) – немачка списатељица, вишеструко награђивана, пре свега за поезију. Књижевна награда која се од 2012, сваке друге године додељује у Манхајму, где је одрасла, носи њено име. Објавила је десетак збирки песама, три романа и неколико књига есеја. Докторирала је немачку књижевност. Бавила се и новинарством, радила на Радију Бремен, а предавала је и на универзитетима у Бремену, Олденбургу и Хамбургу, где живи.

коју је могуће позвати
ако је неко отказао позив

Ја сам жена
коју је боље не позвати
на венчање

Ја сам жена
коју је боље не питати
да покаже фотографију свог детета

Ја сам жена
која није жена
за цео живот.

Коначно еманципована

Када си отишао
била сам срећна
што сам коначно сама.

Пила сам пиво
само у биртијама
са женама које су
биле срећне
што су коначно саме.

Понекад кад неко као ти
седне за наш сто
једна од нас му маше косом око главе
друга му баца своје срце на груди
трећа му скида своју кожу са тела.

Он сваки пут уз осмех
узме све плати свакој пиво
и одлази.

И себе

Ако хоћеш
узећу све
назад сузе ми
теку у очи
смех ми бежи
у усне
устукну пред твојима
јеси ли
све узео
и шта још хоћу

него све назад.
Свим ужурбаним возовима
ка теби се возим назад
кроз равне ливаде у рани
мај. Сваки долазак код тебе
један растанак више.
Сваку реч угураћу
назад
у грло
понећу све
што ти нећеш
а и себе.

Елегија за песника

Да ли је имао децу? Жену? Пса птицу
мачку? Да ли је
његова кућа имала кров?
Да ли је био један од оних што излазе из
лимузина
и силазе у бар у гроб и дубље
тамо где се добру и злу са плавим увојцима
губи разлика. Да ли је сишао толико
дубоко?

Сељак посматра захвално њиве
и није га брига за корење он види
како зрнење пуни клас и склања се
у подне у сенку дрвећа

Да ли је и песник то радио? Да ли је
отварао прозор

кад му ништа више није полазило за руком
и излагао се сенци
вишег Творца? Да ли је пуштао да му
самотњачко лице
обасја месечина кад више није могао да
издржи
крике мртвих у књигама

Ловац своју дивљач лови праћкама и
замкама
риболовац чупа удицу из чељусту превише
ситне рибе
баца их назад и покрива очи оној што лежи
у леденом зденцу

Да ли је то радио и песник? Да ли је
протутњао кроз томове?
Кроз живот? Да ли је живео очи
у очи? Или реч по реч? Да ли је изговарао
реч
лако да ли је изговарао тешко брзо полако
промишљено? Да ли је
говорио као што се сеје зрно за хлеб? Да ли
је скидао речима
трње да ли их је враћао?

Да ли је штедео? За друге? За себе? Да ли је
скидао шешир? Да ли је
плаћао порез? У студено доба шуштао је
алфabet као крта промрзла трава кад је по
њему корачао
док му се усецао у голу кожу

Кловну застаје смех у грлу
испод шатре дахће акробата блистајући у
грозници
на трибинама муче руља и облизује усне
за крвљу за насловима у новинама за
епитафима –

за песника? Оног који је скупио очи када
је
гледао у сунце као деца што стоје на
подножју постоља
на коме је човек од камена и на његовим
раменима глава
као што стоји сунце на небу тако је

жмиркао кад би видео нешто велико (а
велико је било
оно што је веће од њега) као на пример леје
свежег цвећа што су му изазивале
жмиркање
тако да му је куљала вода из очију
или у подножју постоља ружа
пре него што у јесен заврши на буњишту
према оном закону да се материја распада
и да је реч заменљива, али не и ствари

У лето се лепе жене смеше на улицама
као са олгара или илустрованих часописа
дубоко у тела својих мушкараца
све до онде где се праве деца.

Изнад вратова младих девојака

излази сунце и планете дрхте од све те
нежности
руку, стопала, усана, потом мајке воде
свуда
децу у колицима или пешке до дрвећа у
потоку
да ли је он

то доживео, с тим живео? Да ли је пустио
да га опхрва
неминовност љубави? Да ли је познавао тај
огањ

који прождире мозак као негашени креч?
Усне

са којих се осмеси одашиљу као
пројектили?

Усред зиме мирис сунца
и боровница на голој кожи? Дреку
из дечјих колица? Или је

то заобишао, тај лепо човек? Подигнуо
оковратник? Треснуо вратима?
Стиснуо усне? Да ли му је више вредела
црна реч него светли тренутак?

Да ли је на крају живео само за то црнило?
Да ли је на крају живео само кроз то
црнило?

Да ли је живео само црну реч? Да ли је
црнило живело њега?

Да ли је имао децу? Жену? Пса птицу
мачку? Да ли је

његова кућа имала кров? И свој крај?
Срећан крај као
у сликовницама кад зликовац умре а ми
живимо даље
кажу да су га нашли насмешеног
напослетку
насмешеног као оног што се последњи
смеје –
таштина прах и пепео на празној страници.

Бранко М. 1920–1943

*мојим
јујословенским
иријашељима*

Босих ногу стоји
у орошеној трави панталоне
од чврстог платна му мало
висе око кукова требало би
да носи каиш да промени кошуљу
са тамним мрљама величине песнице
свуда по грудима.

Руке прекрштене на леђима
наслања на стабло брезе мало
нагнут напред главе увучене
у рамена широм отворена
уста очи небо сунце
„зеленило куља
из грана”

фотографија је
у натприродној величини.

Не ћерку

Да колач је добар – ја никад нисам
волела да једем слатко – појешћу
радо још једно парче.
Не нисам лоше.

Много посла. Да. А и старим.
Још немаш мушкарца? Не немам мушкарца.

Испред куће у којој живе синовљеви жена
и дете
расте пелцер пузавице
из родитељске куће.

Успављујеш се испред телевизора.
Глава ти пада напред раме ти пада
на моје. Не померам се.

Не приближаваш ми се више од тога.
Далека сам ти као и пре него што
си ме зачела. Праштај ни ја не бих желела
да имам ћерку као што сам ја.

Хилдегард Л., припадница командног
штаба СС-а у Мајданеку

Седи на оптуженичкој клупи
у судници
и не испушта ниједну петљу
из чарапе
за сва нетакнута стопала
својих унука у чизмама
који ту Л. никад нису морали да

погледају у очи док је разврставала
децу старце болесне и жене
за смрт
савесно као
за сопствени живот.

Мирно се смешка у себи –
хиљадустошездесетдевет
убистава у Мајданеку.

На оптуженичкој клупи седи жена
и плете.

За

Сва измрцварена тела искидане душе
лица без ИМЕНА без лица

За

црну дванаестогодишњу девојчицу из
Хамбурга
на летњем распусту у Кенији
код рођака на селу – ах
сва она лепа обећања
за трен ока
претворена страшним ножем
у врисак и бол
у разјапљена уста у крик
крваве руке међу ногама
у отпад у лименој посуди:
стидне усне и клиторис детета.
Рука жене која обрезаје ушива иглом
и финим концем дуж крвавих рубова
усмина како би све било „лепо и глатко”.

Грубљим концем шваља боде
 још четири пута од једне до друге стране
 кида дроњке
 лиже маже лепи крвави шав
 шећером и медом.
 Затим се родбина спушта покрај
 раскречених ногу девојчице
 и држи јој чврсто руке иза главе.

Старим ужетом из штале
 најстарија жена везује од препона
 до ножних прстију око дететових ногу
 и не олабављује га
 све док краста не затвори рану.
 Ако јој бешика цури девојчица лежи
 у мокраћи која пече
 у раздирућим боловима
 и баба је хлади дувајући
 свој старачки дах на осакаћено тело
 певушећи јој песму коју јој је
 још мајка певала.
 Мамице, где си, јеца девојчица
 за мајком у Хамбургу

Да ли чујете?
 Шест хиљада пута на дан
 два милиона пута годишње
 већ три хиљаде година

Да ли чујете?
 Пригушена новинским папиром
 сакаћења се расплињују
 у магли штампарске боје –

догађаји далеко од нас

А ја?
 Још неколико тривијалних херојских дела
 резолуција конгреса апела
 добронамерних песама?
 Нада да ћу писањем које гуше
 крици
 препевати смрт и патњу
 у наш неуништиви сан.

Слика Јеврејке у концентрационом логору на телевизији

Лежала сам са болесним дојкама
 кад сам видеала твоју слику.
 Много сам се бојала. Тад ме је
 твоје лице замолило да више не плачем
 над собом. Неколико секунди се камера
 задржала на твојој глави са кратко
 ошишаном косом
 затим се полако спустила
 тамо где су ти некад биле груди
 и ту застала. Све док нисам схватила
 шта значи твој поглед
 и постидела се због суза
 које никад нисам исплакала за тебе
 за вас.

Изабрала и њрвела Јелена Радовановић

FLORENCE, FROM THE TERRACE OF SAN MINIATO.

ou. la profanection des statues.

На нашој стази

Деана Јовановић, Катедра за културну антропологију, Универзитет у Утрехту

Гуљење инфраструктуре и „рециклажа” скинутог бакра: производња државе у индустријском граду у Србији¹

У пролеће 2013, у зборници сам пила кафу са Жоцом², тридесетогодишњим наставником заштите животне средине у Техничкој школи, у индустријском граду Бору, на истоку Србије. Док смо разговарали о предмету који предаје, пажњу ми је изненада одвукао локални радио који се чуо у позадини, објавивши да је у делу града дошло до прекида у снабдевању електричном енергијом. Разлог томе, јављали су, био је покушај крађе жица за струју. Спикер је додао да је, нажалост, у току крађе једна особа преминула од струјног удара. Део компаније за прераду бакра РТБ Бор³ такође је тада „остао у мраку”. Такве вести у Бору нису „новост”, објаснио ми је Жоца, јер су крађе бакра са делова инфраструктуре врло честе. То га је навело да ми додатно разјасни логику оваквих прекида: сматрао је да „држава” треба да заштити инфраструктуру и да корумпирана држава треба поново да успостави снабдевање енергијом. Овакве крађе биле су, по њему „легализоване”, с обзиром на то да су држава, генерални директор компаније и полиција у њих такође умешани: „Бакар се тако враћа компанији, сви су у то умешани!”, рекао је, додајући: „Па, политичари су легално крали и отимали од грађана, тај исти генерални директор [РТБ-а] такође је крао ... зашто би онда неко гонио те људе који помало краду? Они [политичари] су покрали огроман број фабрика у овој земљи, генерални директор је током 90-их упропастио РТБ, и нису за то кажњени.” Онда се нашалио: „Јеси ли знала да генерални директор никада не краде?! Знаш шта он ради?” Направио је паузу. „Он непрестано улаже у себе.” Насмејали смо се.

Јошину емативну реакцију испровоцирану прекидом у пружању инфраструктурних услуга због крађе бакрених делова са инфраструктуре, што називам гуљење инфраструктуре, делило је много Борана. Као и у Жоцином случају, забринутост је често доводила у везу борску локалну економију везану за бакар, градску инфраструктуру и „државу” као ентитет који не ради свој део посла на спречавању ове врсте крађе и који можда чак и активно у њој учествује. У раду истражујем та преплитања да бих схватила како су праксе гуљења инфраструктуре почеле да се разумеју као облик акције угнежђене у постсоцијалистички контекст трајних оче-

¹ Deana Jovanović, „Infrastructural stripping and ‘recycling’ of copper: producing the state in an industrial town in Serbia”, *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* (2021): 1–16. © 2021 The Authors. *Social Anthropology* published by Wiley Periodicals LLC on behalf of European Association of Social Anthropologists. doi:10.1111/1469-8676.13093. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. (Овај чланак у отвореном приступу објављен је под условима Лиценце ауторства Креативне заједнице, која дозвољава коришћење, дистрибуцију и умножавање рада само ако

је оригинални рад прописно наведен.)

² У овом раду, за све саговорнике користим псеудониме.

³ Рударско-топионичарски басен Бор (РТБ Бор) – у наставку: „компанија” или „РТБ”. Назив се не користи од када је 2018. компанија продата кинеској компанији Zijin Mining Group.

кивања инфраструктурног снабдевања, свеприсутне страначке политике, несигурног положаја компаније за прераду бакра и глобалних циклуса бума и краха на тржишту.

Колапси у снабдевању због гуљења инфраструктуре значајно су се разликовали од других хаварија и кварова у системима за грејање или снабдевање струјом, који су се у Србији често дешавали. Ови други су најчешће били последице неодржавања дотрајале инфраструктуре изграђене у време социјализма, недостатка ресурса за одржавање и (ли) запостављања односно редукције јавних услуга, све изразитијих након распада Југославије. Кварови у Бору били су специфични зато што су на малверзације наводили и глобално тржиште (цена бакра је у том моменту била висока) и локална економија, под јаким утицајем задужене пост-социјалистичке компаније којом је управљала држава (РТБ Бор). Циркулација бакра путем крађе, што се цинично називало „рециклажа” бакра, довела је до све изразитијег дефицита бакарних објеката у градском пејзажу Бора. У овом раду се фокусирам на ефекте такве „рециклаже” бакра да бих видела на који начин су инфраструктурни колапси легитимисали механизам државе и њену политику неједнаке расподеле. Уз нове етнографске увиде у још увек недовољно истражену област инфраструктура на простору некадашње Југославије (Johnson 2018), овај рад доприноси укрштању антрополошке литературе о инфраструктурама и литературе о држави, као и проучавању инфраструктурне динамике у контексту постсоцијализма.

Постоји читав корпус литературе која је показала како инфраструктуре учествују у конфигурацији и материјализацији односа између државе и грађана (Harvey 2005; Larkin 2013; Dalakoglou 2016; Laszczkowski and Reeves 2017). Да би испитали ове односе и њихову кључну улогу у обликовању политичких субјективитета (Von Schnitzler 2008), истраживачи су, у великој мери, истражили начине на које људи ступају у ангажмане са инфраструктуром за воду (Anand 2011, 2017; Schwenkel 2015; Barnes 2017), струју (Gupta 2015), нафту (Barry 2013), грејање (Humphrey 2003; Şalaru 2018; Fennell 2011), отпад (Kallianos 2018; Dalakoglou and Kallianos 2014) итд. Такав фокус на ангажовања са инфраструктурним материјалним токовима и (ли) њиховим застојем може се наћи у бројним етнографским студијама које се усредсређују и на малверзације чија су мета инфраструктуре и њихови токови: од неауторизованих поправки и неауторизованог превозивања и проширења електричне мреже у Танзанији (Degani 2017; 2018), незаконитог прикључивања на водовод у Мексику (Meehan 2013) и илегалног повезивања на водовод у јужној Африци, које подразумева и заобилажење водомера (Von Schnitzler 2008; 2016), до „бункерисања” нафте у Нигерији (Gelber 2015). Све у свему, овај корпус радова указао је на начине на које такве праксе играју виталну улогу у политич-

ким и друштвеним (пре)уређењима. Надовезујући се на те увиде, овај рад фокус премешта са изучавања „ствари” које теку путем инфраструктурâ на то како управљање и моћ зависе од ликвидације инфраструктурних канала. Гуљење инфраструктурâ представља погодан објектив да се кроз њега истражи ова тема и да се детаљно прикаже које врсте пракси и конфигурације моћи у оквиру глобалног капитализма данас управљају свакодневним (инфраструктурним) животима у месту какво је Бор – постсоцијалистички, позно индустријски град на полупериферији Европе (Vlagojević 2009).

Док етнографски тумачи производњу моћи у овом граду, овај рад нарочито показује како гуљење инфраструктуре и инфраструктурни колапси као последица гуљења инфраструктуре постају витални за конфигурисање државе као пожељног оквира нужног за регулисање свакодневног (инфраструктурног) живота. Примерима илуструјем како је постало могуће да се такав процес уређује кроз инфраструктуру путем ранијих социјалистичких и постсоцијалистичких друштвених, политичких и економских образаца, што је омогућило да се неке конфигурације моћи (из социјалистичке прошлости) одрже и да наставе да управљају свакодневним (инфраструктурним) животима. Поред тога, показујем и како се искључивања из инфраструктурног грађанства врше на основу класне и етничке припадности.

У овом раду узимам у обзир генеративну и релациону снагу сировина које су саставни део објеката (Harvey 2019). Етнографски описујем њихов капацитет и капацитет инфраструктура да подрију или одрже одређену перцепцију државе (која свакако није на њих сводива). Сматрам да материјалне ствари нису ни нешто што „претходи политици” (Anand 2017, 13) нити су пуки ефекти друштвене организације и „ефекат политика” (Anand 2017, 13). Сматрам да сировине имају свог удела у утицању на односе и да односи имају утицаја на сировине. Стога се надовезујем на Лашчковског (Laszczkowski 2015, 139), који тврди да, у складу са Латуровим схватањем ствари као посредника, сировине могу да буду делатни и активни елементи способни да мењају ток и ефекте деловања других, и који донекле могу и да подстакну људе на предузимање одређених акција.

У првом делу рада, колапсе инфраструктуре смештам у локални контекст рециклаже бакра. Затим дајем етнографске илустрације афективних реакција грађана којима је гуљење инфраструктуре дестабилизovalo доток грејања, као и обесправљених грађана који су нелегално рециклирали комаде бакра, делове градске инфраструктуре. Намера ми, свакако, није да наведем на помисао да су људи са којима сам разговарала починили крађу коју у раду спомињем. Ови описи заправо осликавају неизвесне одговорности државе и неједнаки приступ грађанским правима путем инфраструктуре. Рад је заснован на етнографском материјалу који сам прику-

пила у оквиру теренског рада који сам спровела у Бору током 14 месеци, од августа 2012. до септембра 2013, а затим и током посете граду у априлу 2018.

Рециклирање бакра: инфраструктура и локална економија

Смештен на 250 км југоисточно од главног града Србије, Бор је град средње величине, а карактерише га моноструктурна економија. РТБ Бор који обједињује екстрактивне и прерађивачке компоненте, једини је произвођач бакра и драгоцених метала у Србији. Град и предузеће су доживели просперитет у оквиру југословенског самоуправљачког социјализма током 60-их и 70-их година 20. века, када се развила и урбана инфраструктура, захваљујући убрзаном ширењу индустрије и урбанизацији. Предузеће, друштвени и политички живот града, просперитет и развој историјски су испреплетени. Град се сматрао симболом социјалистичког индустријског успеха и модернизације, а предузеће индустријским „џином“, да би након распада Југославије у 90-им годинама 20. века, а затим и у првој деценији 21. века, и град и предузеће постали амблем постсоцијалистичке кризе, оштећене животне средине и непоуздане економије.

Мој теренски рад током 2012. и 2013. поклопио се са наводним „препородом“ тада још увек државне фирме, што се десило захваљујући расту цене бакра на глобалном тржишту и политичкој и економској подршци на локалном и државном нивоу. Компанија је била у процесу реструктурирања, и тај јој је статус гарантовала држава, привремено је заштитивши од поверилаца и дужника. Уз то ју је српска влада субвенционисала, наступивши и као гарант за колосалне зајмове који су „стратешкој“ компанији у невољи омогућили да се одржи у економском животу. То је истовремено била и популистичка мера „куповине социјалног мира“ и потрага за стратешким партнером како би се оболела компанија напоскон продала. Као део кампање, овај препород је обезбедио сигурне гласове за странку на власти, отворивши путеве ка приватизацији 2018, када је компанија продата кинеској државној компанији.

До 2018, компанијом су управљале водеће страначке фигуре у општинској скупштини. Њихове колеге из исте партије, на које су индустријски менаџери имали утицаја, управљали су комуналним предузећима у јавном власништву. Рад РТБ-а био је испреплетен с радом комуналних предузећа. Тако је, на пример, генерални директор РТБ-а, на основу утицаја који је имао као један од лидера владајуће партије (која је власт држала и на локалном и на државном нивоу), могао да се меша у инфраструктурне радове, користећи своју политичку моћ и клијентелистичке односе. Он је, на пример, набављао угља за топлану да би грејна сезона почела на време или би притискао раднике комуналних предузећа да раде прековремено да би што пре завршили поправке. У то време су топлана и електродистрибуција нарочито биле економ-

ски, технолошки и еколошки неодрживе и јако задужене. Штавише, грађанима је било тешко да се искључе са њихових система јер су та државна предузећа била једини снабдевачи. Поред тога, искључење из система градске топлане било је и неизводљиво због физичке немогућности прекидања заједничких цеви (Collier 2011).⁴ С обзиром на то да су ови системи све више загађивали околину и били све мање приуштиви, снабдевање струјом и грејањем постали су главна тема политичких препуцавања и колективне забринутости у Србији.

Иако је инфраструктурно снабдевање струјом и грејањем с времена на време отказивало, градске власти су ипак успевале да произведу општи утисак друштвеног добра на које су грађани сматрали да имају право (Harvey and Knox 2012). Изграђена за време социјалистичке урбанизације, модерна урбана инфраструктура постављена је пошто је држава Југославија (у прошлости) уверавала да ће, путем те инфраструктуре, обезбедити просперитетну социјалистичку будућност, модеран и удобан живот и старање (Jovanović 2019). Као „модерни инфраструктурни идеал” који се пружа у „пакету”, урбана инфраструктура је истовремено уграђена у социјалистичку идеју обезбеђивања „минималног животног стандарда”. Инфраструктуром подржани модерни животи одражавали су тежње југословенске државе да осигура друштвено-економски развој какав је, на пример, равноправни приступ запошљавању и становању (Ђурашковић 2016, 107–108). Иако станови у друштвеном власништву и послови у пракси нису били заиста равноправно дељени, повластице као што су грејање и електрична енергија јесу биле широко доступне. Захваљујући колективним, друштвеним и политичким напорима, инфраструктуре су одиграле своју улогу у трансформацији друштва (Humphrey 2005) – од грађана се у социјализму очекивало да испуне свој део друштвеног уговора кроз рад (као произвођачи и радници), док су, заузврат, они сами од државе очекивали да обезбеде хардвер и софтвер за модерни свакодневни живот.

Људи су ми често говорили да су током последњих година, од 2012, крађе бакарних предмета учесталије, јер је и цена бакра порасла и јер је нарочита, „транге-франге” економија под великим утицајем РТБ-а. Наиме, због својих физичких својстава, бакар је у широкој употреби када је о инфраструктури реч, захваљујући томе што је доступан, изванредан за обликовање, чврст у легурама, високе топлотне и електричне проводљивости, нерђајући, отпоран, ковљив и савитљив (Campbell 2008, 469). Због тих истих материјалних својстава био је примамљив за крађу. Тако су нестајали телефонски и каблови за струју, цеви, подстанции за грејање, преносници телефонских сигнала. У граду скоро да и није било поклопаца на отворима за подземне делове водоводне, канализационе, телефонске, топлификацијске мреже. Камени блокови посред тротоара, као трајно општинско решење за украдене металне поклопце шахти,

⁴ На другом месту сам се већ бавила разматрањем начина на које је у реконфигурисање друштвеног уговора између корисника топлификације укључена и издржљивост материјала, указавши притом и на дистинктивне процесе који ове инфраструктуре чине видљивим (вид. Jovanović, 2019).

подсећали су на запањујућу „демодернизацију” (Graham and Marvin 2001), Понекад се шахте нису покривале, па је инфраструктура остајала трајно изложена, „пошто су споне с модерношћу [...] дословно одвезене и истопљене зарад брзе зараде” (Graham and Marvin 2001, 3). Неки моји саговорници тврдили су да је производња бакра у самом граду посебан разлог за убрзани пораст илегалних активности у Бору: украдени бакар се препродавао и топио у (не-легалним) приватним компанијама које су понекад и званично регистроване као легалне. По овим схватањима, која су потврђивале и званичне изјаве компаније, концентрат бакра који се добијао топљењем украденог бакра продавао се овој задуженој компанији која је у руди бакра имала недовољан концентрат метала, па јој је требало још бакра. Компанија би онда тај концентрат продавала на лондонској берзи метала. Иронија је у томе што се тако добијен бакар продавао и другим српским произвођачима каблова за струју у најширој употреби у индустрији и градској инфраструктури.

Недовољни капацитети за производњу бакра и зависност компаније од увезеног концентрата утицали су на динамику „рециклаже” бакра. Интересантно је да је мањак овог круцијалног метала забележен у многим социјалистичким срединама. Тако је, на пример, у социјалистичкој Мађарској недостатак у индустрији метала надомештан колективним прикупљањем металног отпада које су власти званично организовале (Gille 2007). Данас се, кроз постсоцијалистичко преживљавање борске компаније, истичу несташица метала и значај бакарног отпада, али је организација другачија: компанија је подстакла потребу за производњом (не-легалног) отпада и покренула неформалне трговине металним отпадом. „Транге-франге” економију и циркулацију бакра у Бору условила је не само оскудица материјала већ и презадуженост (компанија је дуговала и држави за струју и спољним кредиторима; општина је дуговала држави, а грађани – комуналним предузећима). Због те специфичне локалне економије, инфраструктурни објекти били су другачија врста отпада. Наиме, објекти третирани као отпад пре су били дефицитарна сировина. Стога и нису имали карактеристике отпада на које антрополози често указују (Alexander and Reno 2012; Reno 2015), тј. нису били остаци, вишкови, производи преобиља или неодређеног вишка хиперпродуктивног капитализма. Бакарни делови били су неопходни и операбилни, „нешто што је на свом месту”⁵ (да парафразирам Мери Даглас (Mary Douglas 1966)) (у грејачима и жицама), привремено претворено у „нешто што није на свом месту”, што је требало поново искористити, преправити и претопити. Омогућивши да се из отпада извуче вредност, оне су постајале „ствари на другом правом месту” (у топионици), да би се на крају вратиле да инфраструктуру снабдевања учине оперативном. Таква економија и друштвена динамика, које су уједно и одјек социјалистичких и постсоција-

⁵ Према: Meri Douglas, *Čisto i opasno: analiza pojmova prljavštine i tabua*, prev. Ivana Spasić (Beograd: Biblioteka XX vek, 2001), 43. (Прим. прев.)

листичких економија (Verdery 1995; Humphrey 2003) у којима сировине непрестано изнова и изнова циркулишу, данас обликују колико инфраструктурне хаварије изазване огољавањем инфраструктура толико и политички терен у овом граду.

Циркуларна економија бакра разлог је због којег је Станко (стар 47 година), приватни предузетник чија је фирма сарађивала са РТБ-ом и с чијом сам се породицом дружила, иронично тврдио, као и многи други грађани Бора, да је најнефективнија врста рециклаже нелегална „рециклажа” бакарних предмета. Еколошка настојања да се папир и стакло рециклирају изгледала су смешно јер је најхитнији еколошки проблем био нуспроизвод топљења бакра, због којег је овај град био најзагађенији у Србији. „Рециклажа” бакра увек се поредила са другим, скоро и непостојећим еколошким активностима везаним за рециклажу, што је подстицала неколицина не баш тако активних еколошких организација. Ову иронију може да илуструје еколошки пројекат који је 2013. победио у такмичењу – израда и постављање робота у облику троглаве птице, који је требало да служи за прикупљање конзерви за рециклажу. Пошто се машина није одржавала и пошто се подухват рециклаже није развио, некоришћени робот остао је да годинама стоји покварен на градском тргу. Његова необична, авангардна естетика једини је разлог што овај неуспели пројекат није сасвим уклоњен, него му је 2017. општинска власт обезбедила нову улогу, и послужио је као скулптура на тргу. Овај еколошки робот претворен у скулптуру иронично се показао као згодна мета крадљиваца металног отпада. Крајње решење за његову несигурну егзистенцију постао је кавез са металним шипкама, у којем се скулптура и сада налази, што је грађане стално подсећало на то да је постојала само једна врста ефикасне рециклаже. У етнографији која следи, приказујем ефекте економије коју птица-робот утељавља и указујем на инфраструктурно снабдевање и свеприсутност државе.

Управљање гуљењем инфраструктуре у граду бакра

Одмах након крађе топлотног измењивача, почетком новембра 2012, дванаест канделабера и уличних светиљки нестало је с платоа испред спортског центра, тако да су жице за струју остале да штрче из тла, док је део града остао у мраку. Живела сам близу тог места и комшије су ми се жалиле да се не осећају безбедно без уличног осветљења. Истог дана, читава топлофикациона подстананица такође је украдена, па је неколико зграда данима било без грејања. Топлана је одмах реаговала у медијима: „Уколико се настави овај тренд, доћи ће до озбиљних проблема у испоруци топлотне енергије за поједине делове града” (Блиц). Топлана је позвала грађане да заштите имовину предузећа и да пријаве сваку „сумњиву особу” у близини подстананица (које су обично у приземљу или подруму зграда). Грађани нису остали равнодушни на ову вест.

Многи моји саговорници и њихови пријатељи из Бора одмах су почели да ту вест деле и да је коментаришу на друштвеним мрежама и локалним веб-порталима, питајући се како је могуће да нестане објекат тежак неколико стотина килограма, а да то нико не примети! У вези са овим коментарима који су били добар пример како велика већина Борана реагује у сличним ситуацијама, највише ме је изненадило то што је наведени догађај грађане навео да о одговорности за редовно снабдевање грејањем расправљају у односу на на државу, општинске органе и предузеће. Један од мојих саговорника такође је коментарисао тај догађај, придруживши се препирци око власништва и следовања које је држава дужна да обезбеди:

И сада се они [Топлана] жале људима!? Њихов је посао и посао полиције да опрему заштите... Да ли мисле да ће људи оружјем да бране топлификациони систем? Власти кажу: „Лопови су нас покрали и зато нема грејања... а ви [грађани] плаћајте грејање сваког месеца, чак и током лета.” Какакв безобразлук! На њима је да нам обезбеде грејање, а на нама да за то платимо... И нека поставе чувара, ако треба, а не да се нама жале што су опљачкани... Шта нас брига што су опљачкани! Ја хоћу топао стан. Платио сам за то!

Сличан је коментар још једне особе:

Колико ја знам, читав систем за грејање власништво је Топлане и знам да ништа на радијаторима не смем да мењам (не смем да их поправам и сл.) јер је то њихова одговорност. Држава треба да штити своју инфраструктуру.

Саговорници запослени у општинској канцеларији у којој сам волонтирала тврдили су да су починиоци овог кривичног дела добро познати у граду и да је корумпирана држава такође умешана у крађу, што је и РТБ чинило одговорним јер се, наводно, бакар тамо вратио.

Радивоје (47 година) такође је изразио сумњу: „А што мислите да сви ћуте поводом чињенице да је већина шахти и решетки нестала с борских улица?!”

Комшија чија су деца живела у том делу града једног ми је дана рекао: „Соса [тадашњи генерални директор РТБ-а Бор] одавно је тиме требало да се позабави, али можда је и он у то упулетен. Држава то дозвољава.”

На основу ових примера, можемо видети да су грађани, као заточеници и потрошачи зависни од јавног предузећа, веровали да држава, општински органи (често поистоветењени са „државом”), па чак и компанија и генерални директор (као „држава”) требало да се побрину да им станови остану топли. С друге стране, комунално предузеће позивало је грађане да сами преузму одговорност, и за себе и за заједницу. Ови примери показују да су појединци протек-

стовали због тог предлога, наглашавајући да грађани не носе одговорност за топлификациону инфраструктуру. Тврдили су да њу треба да заштити топлана и одбацили идеју да на делове градске инфраструктуре гледају као на сопствену имовину. Рачуница је била јасна: потрошачи су општини плаћали услуге, и то је требало да им гарантује извесно, стабилно, задовољавајуће и непрекидно снабдевање. Та је рачуница укључивала и захтеве да се топлификациона инфраструктура заштити од потенцијалних лопова који су могли да угрозе све што се очекивало од плаћених услуга.

Зауставимо се сада на тренутак и на питањима везаним за крађу делова инфраструктуре и погледајмо из перспективе оних који су тврдили да им је „посао“ да краду отпадни метал. За неке чланове ромске заједнице која је живела у несигурним и веома лошим финансијским условима на друштвеној маргини, на ободима града, отпадни метал био је основни извор прихода. Незаконите активности углавном су се повезивале са овом заједницом, иако су у ствари многи други били умешани. Роми су углавном живели само у одређеним деловима града, што указује на расну, етничку и просторну урбану маргинализацију (ERRC 2016). Та је заједница у Бору присутна од оснивања града почетком 20. века, када су Роме довели као радну снагу за рад у руднику који је током Другог светског рата претворен у нацистички радни логор. Велики број Рома стигао је и настављао да живи као расељен због ратова и Босни и Херцеговини (1992–1995) и на Косову (1999). Ова популација се, генерално, суочава са осиромашивањем, дискриминацијом, застрашивањем, сталним претњама присилним исељењем и борбом за станарска права, уз отежан приступ инфраструктури, јавним услугама и образовању (ERRC 2016).

У октобру 2012, борску периферију сам обишла с библиотекарком Народне библиотеке Бор с којим сам често сарађивала. Позвао ме је да се придружим гостујућем фотографу из Швајцарске, који је радио фотографске портрете у склопу пројекта борске библиотеке. Све троје смо сели у такси који нас је оставио на пола пута, одакле смо наставили пешке. Насеље са двоспратницама од трошног бетона налазило се на падини. С друге стране било је старо гробље, све до литице старог копа и бакарноцрвених брежуљака и јаловишта. Библиотекар је поздравио људе који су прошли у колима. Док смо се пењали, видели смо децу како трче наоколо и играју се и неке људе како нас посматрају. Библиотекар нам је рекао да се туда не пролази често. Стали смо напред пута од камена и шљунка. Утом нам се приближила неколицина млађих мушкараца, наизглед радознали да открију шта ми ту радимо. Чинило се да их није узнемирио ни фото-апарат. Неки су стали испред њега и тражили од фотографа да их слика заједно с њиховом децом.

Много се њих окупило после пет минута. Када је библиотекар почео да разговара са њима, неки су почели да се жале на услове живота. „Да ли знаш како је ово место раније било лепо? Некада су овде живели инжењери и лекари; није било крш, као сада... Кровови нам прокишњавају. Канализација је била добра”, рекао ми је један младић, додајући да су канализационе цеви пукле и да их нико више не одржава. Често су остајали без струје. „Због тога су неки од нас престали да држави плаћају рачуне”, рекао је, настављајући: „политичари овде долазе само када им треба да гласамо за њих и дају празна обећања... после нас се нико никада не сети. Сви смо заборављени. Мајка ми је јако болесна.”

Један човек је са фотографом разговарао на немачком, јер је неко време живео у Немачкој и тамо радио у Мекдоналдсу. У Србију је дошао на основу програма ЕУ за нови пријем⁶. Други ме је питао шта радим у Бору, па сам му рекла да пишем књигу о граду. Климали су главом, а трећи је, придружујући се разговору, рекао да треба код њих да дођем и да пишем о ономе што они раде, смејући се. На основу његове гестикулације и због прича које сам чула од разних људи, претпоставила сам да мисли на крађу бакра.

„Ми радимо трећу смену”, додао је један, гестикулирајући ка неколицини пријатеља који су се спремали да крену у „лов” колицима, што је значило да се спремају да негде покупе отпадни метал. Обавестили су ме да иду некуда да узму каблове, јер се они врло лако могу пренети и претопити.

Затим је стигао поштар у плавој униформи, на жутом мотору. Мушкарци су се окупили око њега да узму своју пошту. Један је отворио свој телефонски рачун преда мном. Приближио се и рекао ми како мора да плати рачун за струју, али да није примио социјалну помоћ, на коју је имао права по одлуци државе. Наставио је: „Отказали су ми је пре три месеца, без објашњења... Много је трошкова, морам и породицу да храним. Морам све да платим.”

„Жао ми је”, рекла сам. „Је л’ можете да се жалите?”, питала сам, можда наивно.

Насмејао се и рекао да нема сврхе. „Ништа нама не преостаје... сем да крадемо. Идемо тамо, до копа”, показао је руком. „Тамо је чувар који нас пушта унутра. Знамо се. Само морамо да будемо брзи. Хоћеш с нама?”, смејао се, не очекујући да му одговорим. И ја сам се насмејала. Изненадило ме је што толико отворено прича о крађи. Посао им је ризичан, рекао ми је, нарочито када постоји могућност струјног удара и када отпадни метал треба да се покупи са неприступачних и опасних места, било у кругу РТБ-а, било у самом граду.

„Ма, слушај, ми не крадемо од тебе... крадемо од државе. Они [власт] нама ништа не дају”, рекао је. „Држава нас је сасвим заборавила. Недавно су нам отказали социјалну помоћ, коју нам дугују, и препуштени смо себи... Мени су потребни и медицинска помоћ и лекови и

⁶ Од 2007, Влада Србије спроводи тзв. програм за нови пријем и реинтеграцију особа које су нелегално боравиле у ЕУ.

струја и да нахраним децу”, рекао је. Његова жена се придружила разговору, климајући главом. Библиотекар, фотограф и ја напустили смо насеље прилично узнемирени јер су искљученост и сиромаштво тих људи били запањујући.

Жеља за оквирима државе који би регулисали свакодневне (инфраструктурне) животе

На основу етнографских описа, може се, што је можда и изненађујуће, видети да се у оба случаја питање моралности није постављало у форми питања да ли је крађа бакра неморална или није. Ликвидација инфраструктурних канала пре је отворила питања о читљивости и транспарентности друштвених добара и које су врсте крађа и дугова легитимне. Такође је обелоданила забринутост у вези са питањем о томе чија је обавеза да обезбеди старање и благостање, коме су нега и благостање доступни и зашто су неједнако распоређени. По мишљењу свих мојих саговорника, држава, као парадоксални предмет колико оптужби за корупцију толико и захтева за старањем, била је ентитет одговоран за снабдевање и неспособан да то обезбеди.

Обесправљени грађани у држави су видели ентитет који није успео да обезбеди основна добра. Бакарни објекти су за њих били чип за приступ држави, чија је дужност требало да буде да обезбеди благостање и негу. У ствари, бакар је био „држава”, једнако колико и компанија. „Држава” се призивала као одсутни и немарни власник од којег је легитимно красти да би се обезбедила сопствена будућност. Грађани то нису сматрали (друштвено) пожељним, али су разумели да је неопходно. Појединци с којима сам тог дана разговарала тврдили су да мета њихових акција нису корисници телефона или грејања, већ држава, иако су свакако знали да њихова дела могу да узрокују инфраструктурни колапс.

Позивајући се на недостатак ресурса, што су формулисали као немогућност да плате рачуне за комуналне услуге, да збрину породицу и одрже свакодневни живот, ти су појединци изразили своју потпуну немоћ у државној хијерархији. Стога се њихове незаконите активности могу тумачити не само као реакција на сиромаштво већ и као, према Херцфелдовим речима, политичко објашњење. Формулишући „аргумент глади”, а насупротив ономе што је Херцфелд открио међу „Глендиотима”⁷ на Криту, који су крађом оваца показивали *нехај* за државу (Herzfeld 1988), моји саговорници су државу препознали као свог легитимног „провајдера” који, међутим, није испунио своју дужност. Они су пред Другима, укључујући тог дана и мене, наступали као људи који имају права на снабдевање, док су их Други, као што су други корисници комуналних услуга, понекад кривили због прекида у снабдевању.

⁷ Мајкл Херцфелд је за критско планинско село које је изучавао користио измишљени назив Гленди, тако да су Глендиоти псеудоним становника тог села; „гленди” (Γλέντι) на грчком значи прослава, весеље, гозба, забава. (Прим. прев.)

Из перспективе корисника комуналних услуга, корумпирани политичари и комунално предузеће у којем се, наводно, крало с врха, били су отелотворење државе. Они су се, притом, позивали на то да је држава некада гарантовала инфраструктуру за остваривање права на топле станове и правду. Поред тога, државна моћ је лежала и у индустријским менаџерима који су, наводно, и у прошлости, као и данас, бакар „узимали” зарад личних интереса. Корисници комуналних услуга су своје наде положили у окриље државе тиме што су директно апеловали на корумпиране власти и моћнике да одрже снабдевање грејањем и да заштите заједничке делове инфраструктуре. Тиме су одбили покушаје индивидуализације одговорности. Такође су позивали надлежне (полиција, генерални директор РТБ-а, компанија, топлана), сматрајући их за саучеснике у крађи, да поново успоставе снабдевање, понекад чак и истичући капиталистичку логику правно заштићеног потрошача (уп. Јовановић 2019). Парадоксално, они су желели да крађу и инфраструктурне колапсе регулишу оне исте спреге моћи које су оптужене за умешаност у крађи. Такве праксе, које истовремено укључују и критиковање државе као извора корупције и чежњу за државном регулативом, подсећају на диспозитиве нашироко документоване у етнографијама постсоцијалистичке Србије односно Босне и Херцеговине (уп. Spasić and Birešev 2012; Greenberg 2014; Jansen 2015; Rajković 2017; Simić 2018).

По свим мојим саговорницима, догађаји везани за гуљење инфраструктуре конфигуришу државу на врло специфичне начине. Овде није реч само о стварању „ефекта државе” (Mitchell [1999] (2006) путем тих догађаја. Држава је овде више од тога – држава је жељени оквир који не само што је требало да омогући и регулише свакодневни (инфраструктурни) живот већ се сматрало и да је за то био неопходан. Кроз гуљење инфраструктуре, моћ државе је „инфраструктурализована” (Chu 2014, cf. Mann 1984), као и моћ компаније. Такво преобликовање односа између државе и грађана на основу инфраструктуре подсећа на оно што је Јансен назвао „жеља за растером” (Jansen 2015), под чиме подразумева одређене чежње које држава треба да обухвати и учини читљивим. Таква нада у државу, по њему, „ствара државу као структурални ефекат”⁸ (Jansen 2015, 129). Жеља за таквим оквиром изражена путем односа према инфраструктури и крађа њених делова требало би да се разумеју у посебном контексту и то на два начина.

Прво, све изразитија интервенционистичка улога државе, нарочито видљива на тржишту, како су истакли Лазих и Пешић (2012), допринела је таквој чежњи. Интервенционистичка улога државе била је највидљивија у градовима у којима се налазе некадашњи југословенски „стратешки” индустријски гиганти (Rajković 2017), у чије се функционисање влада мешала. У Бору су и рударско-металуршка компанија и комунална предузећа у великој мери зависили од

⁸ Према: Stef Jansen, *Cežnja u međuvremenu: „normalan život” i država u jednom sarajevskom naselju*, prev. Aleksandra Bajazetov (Beograd : Biblioteka XX vek, 2020), 183. (Прим. прев.)

државне подршке (компанији је држава обезбеђивала безброј подстицаја и тиме је чак спасла од „смрти“). Владини интереси су се ширили и кроз праксу запошљавања партијских чланова и присталица странке у комуналним предузећима. На тај начин РТБ је производио гласове за политичаре, док су се странке рекламирале кроз управу предузећа. С обзиром на то да су страначки интереси били чврсто усађени у власти, државу су утеловљавали „власт“, Општина, РТБ, генерални директор РТБ-а, топлана, политичари и сл.

Друго, чежња за државом као регулативним оквиром требало би да се разуме и као продукт посебних спрега формираних током социјализма, када су се градска, економска и политичка управа преклапале на безброј начина. Чињеница да је у прошлости предузеће било неодојиво од градске управе и њеног развоја утицала је и на начин на који се моћ данас конституише и осећа (и жели) путем инфраструктуре. Стога су друштвени, економски и политички обрасци који су се у Бору обликовали током социјализма одиграли важну улогу у устројству савремених трансформација (Collier 2011; Rogers 2015). Држава, утеловљена у генералном директору, топлани, рударско-металуршкој компанији и политичарима, и даље је представљала круцијални ентитет одговоран за одржавање беспрекорне инфраструктурне управе. Стога су дешавања везана за гуљење инфраструктуре била под утицајем колико прошлих социјалистичких друштвено-политичких и економских образаца, толико и оних постсоцијалистичких, како би се извесна спрега моћи (из прошлости) одржала ради управљања свакодневним (инфраструктурним) животима.

Међутим, таква устројства данас опстају у значајно преобликованом друштвеном окружењу. После распада социјалистичке државе и њеног повлачења пред обавезом обезбеђивања благостања, мењао се друштвени уговор између државе и грађана. Животни стандард је убрзано опадао због глобалне деиндустријализације и постјугословенске пропасти. РТБ више није запошљавао „цели град“. За разлику од социјалистичког периода, када су се испоручивали као друштвена добра, данас се струја и грејање испоручују више као роба и услуга. Све је то заједно допринело томе да је приступ држављанству путем инфраструктура неједнак. Овај етнографски опис показује како се неједнакост те расподеле заснива на етничкој припадности и класи (између осталих оса моћи). Ове трансформације су, дакле, значајно измениле и искуство инфраструктурног снабдевања у Бору.

Инфраструктурни колапси у постсоцијалистичком граду

Ради бољег разумевања инфраструктурних ефеката гуљења инфраструктура, у последњем делу овог рада желим да нагласим елемент који је такође имао кључног удела у конфигури-

сању моћи – улогу инфраструктурних колапса које је произвело гуљење инфраструктуре. Научноистраживачки рад везан за инфраструктуре указао је управо на друштвену и политичку улогу поремећаја, непослушности, нестабилности и неподвижених случајева, који су се сматрали неодојивим од инфраструктуре (Jackson 2014; Chu 2014; Graham 2010; Graham and Thrift 2007; Edwards 2003). Иако се често тврдило да колапси чине видљивом инфраструктуру, која се иначе узима здраво за готово (Star 1999; Humphrey 2003; Graham and Thrift 2007), у Бору кварови нису били једини услов видљивости инфраструктура. Рециклирање бакра и могућност ликвидације инфраструктурних канала довели су до непрекидне видљивости инфраструктуре као могуће мете и предмета разграбљивања. Ослањајући се на корпус литературе о нередима и колапсима, у својој студији о управљању отпадом у Атини током кризе изазване мерама штедње, Калијанос је показао како је „интерполација” колапса у инфраструктурне шеме (Kallianos 2008, 770), нарочито оних унутрашњих хаварија (које су интегрисане у сам дизајн инфраструктура), учинила инфраструктуру делотворном с тачке гледишта градске власти. На тај начин је, по њему, било лакше (и оправдано) спровести процес неолиберализације. Колапси су и у Бору одиграли важну улогу у управљању градом, али су допринели стварању другачијих политичких исхода.

Како сам објаснила, праксе гуљења инфраструктуре и њихови ефекти ојачали су легитимитет надлежних власти. Чак ни противзаконита економија није функционисала као алтернативни систем, другачији од званичне економије, већ се сматрала конститутивном када је о држави реч (Firlit and Chlopek 1992). Сви етнографски примери показују да се држава перципирала као ентитет који регулише логику обртања новца кроз нелегалне независне топионице, које су власти наводно „толерисале”. Заправо, економија „транге-франге” и политика кружења бакра показују како се сматрало да неформална економија функционише у склопу државних активности (Morris 2019). Сматрало се да су државни званичници и компанија (која је углавном асоцирала државу) омогућили и организовали гуљење инфраструктуре. Када би се тиме изазвали привремени прекиди у снабдевању струјом или грејањем, колапси су од инфраструктурних објеката учинили попришта деловања компаније, полиције, политичара и топлане. Ови су догађаји, такође, „корисницима” стварали прилике да захтевају поправке постављајући своје жеље у оквиру државе као регулатора снабдевања. Таква динамика допринела је да гуљење инфраструктуре и последичне неисправности постану значајан део инфраструктурне динамике укључене у преобликовање улоге државе и у третирање државе као регулативног оквира. Управо је ликвидација инфраструктурних канала, изазвавши колапс, допринела томе да догађаји око крађа делова инфраструктура постану политички круцијални.

Стога је, како сам илустровала, и сама власт зависила од ефеката ликвидације инфраструктурних канала. С обзиром на то да је бакар и даље кружио, а гуљење инфраструктуре није инфраструктуру остављало у непоправљивом стању, опстајао је парадокс оптуживања и бриге са обе „стране” инфраструктурног колапса. На тај начин је овај процес обезбедио легитимитет моћи.

Динамика гуљења инфраструктуре довела је до увида у текуће неприлике инфраструктурног аспекта грађанства у граду чији је разлог постојања озбиљно угрожен глобалним и постсоцијалистичким трансформацијама. У овом периферном граду чији усуд зависи од бакра, овај „вибрантни материјал” (Benett 2010) није био само добар проводник струје и топлоте већ је био и добар проводник амбивалентности и кривице кроз које су друштвени односи и политички субјективитети обликовани инфраструктурним путем. Илуструјући инфраструктурне ефекте рециклирања бакра и циркулације ове ретке сировине, кључне за могућност индустријске, градске и инфраструктурне будућности, овај рад је показао како праксе гуљења инфраструктуре, у месту које је „избачено из токова глобалног капитала и државног старања” (Džepovska 2020, 15) суштински омогућавају те будућности. Овај рад је показао како су у таквом месту, угнежђеном у пејзажу неједнаког просторног развоја капитализма (Harvey 2006), растављени и деградирани инфраструктурни објекти морално амбивалентних „транге-франге” економија постали изненађујуће важни у постсоцијалистичкој реконфигурацији моћи и како су се моћ и политичко конституисали кроз такве посебне инфраструктурне конфигурације.

Захвалница

Изузетно сам захвална трима анонимним рецензентима и уреднику *Социјалне антропологије* (*Social Anthropology/Anthropologie Sociale*) за великодушне, опширне и конструктивне коментаре. Њихово учешће и њихови подстицаји били су ми драгоцени. Захваљујем Стефу Јансену, Мадлени Ривс, Пени Харви и Франсис Пајн (Stef Jansen, Madeleine Reeves, Penny Harvey, Frances Pine) за коментаре у току рада из којег ће настати самостални текст. Захвалност дугујем и Матеушу Лашчковском (Mateusz Laszczkowski), као и Ивану Рајковићу, Огњену Којанићу, Милошу Веселиновићу, Тањи Петровић, Јасминки Беби Јовановић и Томашу Раковском (Tomasz Rakowski), али и учесницима конференције „Материјализације политичког”, одржане 2018. на Универзитету у Варшави, учесницима панела ААА о амбивалентности (2018) и семинара Института Лајбниц за студије источне и југоисточне Европе у Регенсбургу 2019, који су допринели луцидним коментарима на претходне верзије овог рада. Велики део овог рада написан је захваљујући стипендији *Социолошкој иреџеда* (*Sociological Review*) (2019/2020),

али и стипендији за постдипломце DAAD-Лајбниц (DAAD-Leibniz) (2019/2020). Различите фазе истраживања омогућили су стипендија за докторске студије Универзитета у Манчестеру, Министарство науке РС и Награда JRAI Sutasoma.

Превела Виолеџа Сџојменовић

ЛИТЕРАТУРА

- Alexander, C. and J. Reno. *Economies of recycling: the global transformation of materials, values and social relations*. London: Zed Books, 2012.
- Anand, N. "Pressure: the politeness of water supply in Mumbai." *Cultural Anthropology* 26 (2011): 542–564.
- Anand, N. *Hydraulic city: water and the infrastructures of citizenship in Mumbai*. Durham, NC: Duke University Press, 2017.
- Barnes, J. "States of maintenance: power, politics, and Egypt's irrigation infrastructure." *Environment and Planning D: Society and Space* 35 (2017): 146–164.
- Barry, A. *Material politics: disputes along the pipeline*. Oxford: John Wiley & Sons, 2013.
- Bennett, J. *Vibrant matter: a political ecology of things*. Durham, NC: Duke University Press, 2010.
- Blagojević, M. *Knowledge production at the semiperiphery: a gender perspective*. Belgrade: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2009.
- Blic. „Bor: Lopovi ukrali čitavu podstanicu, stanari zgrade ostali bez grejanja”. *Blic* (11. 11. 2012). Preuzeto 24. 3. 2015. <https://www.blic.rs/vesti/srbija/bor-lopovi-ukrali-citavu-podstanicu-stanari-zgrade-ostali-bez-grejanja/xrv9wmd>
- Campbell, F. C. *Elements of metallurgy and engineering alloys*. Materials Park, OH: ASM International, 2008.
- Chu, J. Y. "When infrastructures attack: the workings of disrepair in China." *American Ethnologist* 41 (2014): 351–367.
- Collier, S. J. *Post-Soviet social: neoliberalism, social modernity, biopolitics*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2011.
- Dalakoglou, D. "Infrastructural gap: commons, state and anthropology." *City* 20 (2016): 822–831.
- Dalakoglou, D. and Y. Kallianos. "Infrastructural flows, interruptions and stasis in Athens of the Crisis." *City* 18 (2014): 526–532.

- Degani, M. “Modal reasoning in Dar Es Salaam’s power network.” *American Ethnologist* 44 (2017): 300–314.
- Degani, M. “Shock humor: zaniness and the freedom of permanent improvisation in urban Tanzania.” *Cultural Anthropology* 33 (2018): 473–498.
- Djurašovic, A. *Ideology, political transitions and the city: the case of Mostar, Bosnia and Herzegovina*. London: Routledge, 2016.
- Douglas, M. *Purity and danger: an analysis of concepts of pollution and taboo*. New York: Praeger, 1966. [Meri Daglas, *Čisto i opasno: analiza pojmova prljavštine i tabua*, prev. Ivana Spasić. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001]
- Dženovska, D. “Emptiness: capitalism without people in the Latvian countryside.” *American Ethnologist* 47(2020): 10–26.
- Edwards, P. N. “Infrastructure and modernity: force, time, and social organization in the history of sociotechnical systems.” *Modernity and Technology* 1 (2003): 185–226.
- ERRC (European Roma Rights Centre). “Report for consideration by the European Commission concerning Roma inclusion in the Western Balkans Progress Reports”, 2016. Preuzeto 29. 10. 2020. http://www.errc.org/uploads/upload_en/file/ec-submission-on-roma-inclusion-in-the-western-balkans-july-2016.pdf
- Fennell, C. “‘Project Heat’ and sensory politics in redeveloping Chicago public housing.” *Ethnography* 12 (2011): 40–64.
- Firlit, E. and J. Chlopecki. “When theft is not theft.” In J. Wedel (ed.), *The unplanned society: Poland during and after Communism*, 95–109. New York: Columbia University Press, 1992.
- Gelber, E. “Black oil business: rogue pipelines, hydrocarbon dealers, and the ‘economics’ of oil Theft.” In H. Appel, A. Mason and M. Watts (eds.), *Subterranean estates: life worlds of oil and gas*, 274–290. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2015.
- Gille, Z. *From the cult of waste to the trash heap of history: the politics of waste in socialist and postsocialist Hungary*. Bloomington, IN: Indiana University Press, 2007.
- Graham, S. (ed.). *When infrastructures fail: disrupted cities: when infrastructure fails*. London: Routledge, 2010.
- Graham, S. and S. Marvin. *Splintering urbanism: networked infrastructures, technological mobilities and the urban condition*. London: Routledge, 2001.
- Graham, S. and N. Thrift. “Out of order: understanding repair and maintenance.” *Theory, Culture & Society* 24 (2007): 1–25.

- Greenberg, J. *After the revolution: youth, democracy, and the politics of disappointment in Serbia*. Redwood City, CA: Stanford University Press, 2014.
- Gupta, A. "An anthropology of electricity from the global south." *Cultural Anthropology* 30 (2015): 555–568.
- Harvey, P. "The materiality of state-effects: an ethnography of a road in the Peruvian Andes." In C. Krohn-Hansen and K. Nustad (eds.), *State formation: anthropological perspectives*, 123–141. Cambridge: Pluto, 2005.
- Harvey, D. *Spaces of global capitalism: towards a theory of uneven geographical development*. London: Verso, 2006.
- Harvey, P. "Lithic vitality: human entanglement with nonorganic matter." In C. Krohn-Hansen, K. G. Nustad and P. Harvey (eds.), *Anthropos and the material*, 143–161. Durham, NC: Duke University Press, 2019.
- Harvey, P. and H. Knox. "The enchantments of infrastructure." *Mobilities* 7 (2012): 521–536.
- Herzfeld, M. *The poetics of manhood: contest and identity in a Cretan mountain village*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1988.
- Humphrey, C. "Rethinking infrastructure: cities and the Great Freeze of January 2001." In J. Schneider and I. Susser (eds.), *Wounded cities: destruction and reconstruction in a globalized world*, 91–107. Oxford: Berg, 2003.
- Humphrey, C. "Ideology in infrastructure: architecture and Soviet imagination." *Journal of the Royal Anthropological Institute* 11 (2005): 39–58.
- Jackson, S. "Rethinking repair." In R. Gillespie, P. Boczowski and K. Foot (eds.), *Media technologies: essays on communication, materiality and society*, 221–239. Cambridge: MIT Press, 2014.
- Jansen, S. *Yearnings in the meantime: 'normal lives' and the state in a Sarajevo apartment complex*. Oxford: Berghahn Books, 2015. [Stef]Jansen, *Čežnja u međuvremenu: „normalan život” i država u jednom sarajevskom naselju*, prev. Aleksandra Bajazetov. Beograd : Biblioteka XX vek, 2020]
- Johnson, C. E. "The moral economy of comfortable living: negotiating individualism and collectivism through housing in Belgrade." *Critique of Anthropology* 38 (2018): 156–71.
- Jovanović, D. "The thermodynamics of the social contract: making infrastructures visible in the case of district heating in two towns in Serbia and Croatia." In T. Tuvikene, W. Sgibnev and C. S. Neugebauer (eds.), *Post-socialist urban infrastructures*, 38–53. London: Routledge, 2019.

- Kallianos, Y. "Infrastructural disorder: the politics of disruption, contingency, and normalcy in waste infrastructures in Athens." *Environment and Planning D: Society and Space* 36 (2018): 758–775.
- Larkin, B. "The politics and poetics of infrastructure." *Annual Review of Anthropology* 42 (2013): 327–343.
- Laszczkowski, M. "Scraps, neighbors, and committees: material things, place-making, and the state in an Astana apartment block." *City & Society* 27 (2015): 136–159.
- Laszczkowski, M. and M. Reeves. "Introduction: Affective states: entanglements, suspensions, suspicions." *Social Analysis* 59 (2017): 1–14.
- Lazić, M. and J. Pešić. *Making and unmaking state-centered capitalism in Serbia*. Belgrade: Čigoja Štampa, 2012.
- Mann, M. "The autonomous power of the state: its origins, mechanisms and results." *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie* 25 (1984): 185–213.
- Meehan, K. "Disciplining de facto development: water theft and hydrosocial order in Tijuana." *Environment and Planning D: Society and Space* 31 (2013): 319–336.
- Millar, K. "Making trash into treasure: struggles for autonomy on a Brazilian garbage dump." *Anthropology of Work Review* 29 (2008): 25–34.
- Mitchell, T. "Society, economy, and the state effect." In A. Sharma and A. Gupta (eds.), *The anthropology of the state: a reader*, 169–186. Oxford: Blackwell, 2006.
- Morris, J. "The informal economy and post-socialism: relational perspectives on the state, labour and social embeddedness." *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization* 27 (2019): 9–30.
- Rajković, I. "Concern for the state: 'normality', state effect and distributional claims in Serbia." *Гласник Етнoгpафскoј институтa САНУ* 65 (2017): 31–45.
- Reno, J. "Waste and waste management." *Annual Review of Anthropology* 44 (2015): 557–572.
- Rogers, D. *The depths of Russia: oil, power, and culture after Socialism*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2015.
- Şalaru, M. "BLOCUL – an ethnography of a Romanian block of flats", PhD dissertation, University of Oxford, 2018.
- Schwenkel, C. "Spectacular infrastructure and its breakdown in socialist Vietnam." *American Ethnologist* 42 (2015): 520–534.
- Simić, M. "Anthropological research of the state: a view on postsocialism." *Гласник Етнoгpафскoј институтa САНУ* 65 (2018): 15–29.

- Spasić, I. and A. Birešev. "Social classifications in Serbia today: between morality and politics." In P. Cveticanin (ed.), *Social and cultural capital in Serbia*, 139–58. Niš, Serbia: Centre for Empirical Cultural Studies of South-East Europe, 2012.
- Star, S. L. "The ethnography of infrastructure." *American Behavioral Scientist* 43 (1999): 377–391.
- Verdery, K. "Faith, hope, and caritas in the land of the pyramids: Romania, 1990 to 1994." *Comparative Studies in Society and History* 37 (1995): 625–669.
- Von Schnitzler, A. "Citizenship prepaid: water, calculability, and techno-politics in South Africa." *Journal of Southern African Studies* 34 (2008): 899–917.
- Von Schnitzler, A. *Democracy's infrastructure: techno-politics and protest after apartheid*. Vol. 9. Princeton University Press, 2016.

Жаклина Ж. Николић, Библиотека „Центар за културу” Кладово

75 година од формирања Народне књижнице и читаонице у Кладову

Од читаонице до библиотеке¹

Трновит је и тежак пут развоја библиотекарства у Кладову, првенствено због неадекватног односа оснивача, који траје већ век и по.

Ове године навршава се 149 година од када је отворена прва читаоница у варошици Кладово, која нажалост није имала ни континуитет ни подршку одговорних. Чекало се још 74 године како би се формирала прва права књижница са читаоницом. Архивских докумената о раду те књижнице и читаонице уопште нема. Стога има доста лутања у вези са датумима њеног формирања. У неколико привредних прегледа и туристичких брошура које је кладовска општина припремила у штампала у то време, култура се скоро уопште не спомиње. Први изворни документи су, након деценијског истраживања ауторке овог текста по фондовима више архива, разговора са бившим запосленима, али и са суграђанима, пронађени тек пре годину дана, 2021. године. Других записа и списка за сада нема, што не значи да се неће једног дана пронаћи.

Нажалост, нема архиве ни из периода од 1947. године до 1977, када је званично формирана установа Дом културе. У том периоду наилази се на спорадичне извештаје о раду, о безнадежном стању књижног фонда, објеката културе и услова рада у њима. Више има чланака у регионалним листовима. Не постоји архива ни из златног периода рада осамдесетих година 20. века, када се највише радило и када је култура подунавског градића имала чиме да се похвали. Нема архивираних плаката, позивница, ни фотографија са програма. Неколико фотографија је сачувано у личним збиркама бивших радника, пензионера, углавном са заједничких дружења и прослава. Насупрот томе, од 1996. године до данашњих дана, води се редовна архивска документација и постоји богата грађа у завичајној збирци у виду плаката, позивница и фотографија, као и дигиталних записа.

Интересантан је податак да је Библиотека „Центар за културу” Кладово, као једина установа културе на подручју општине, једна од ретких установа културе у Републици Србији која обједињује рад трију врста установа: библиотеке, културног центра и дома омладине. Данас су основне делатности установе библиотечно-информациона и пратеће: позоришна,

¹ Уп. Сабина Ђуркић, „Од читаонице до библиотеке: сточетр-десетогодишњи пут библиотекарства у Кладову”, *Бележница*, бр. 27 (2013): 49.

- ² Оригинални документ издао је Министарство просвете Народне Републике Србије, Одељење за народна просвећивања, број 2197 од 17. маја 1947. године.
- ³ „Мома Марковић”, *Википедија*, преузето 5. 5. 2022, https://sh.wikipedia.org/wiki/Мома_Марковић%С4%87
- ⁴ Мајка академског сликара Радислава Раше Тркуље (рођен 1938. у Кладову – преминуо 2016. у Иланди).
- ⁵ Ауторка овог текста дошла је до оригиналног примерка ових Правила, па је то био повод да се 23. мај прогласи Даном Библиотеке у Кладову, који се обележава од ове, 2022. године, што је дефинисано и Статутом Установе.
- ⁶ Десанка Стамаговић, *Чињалишћа у Србији у XIX веку* (Панчево: Градска библиотека, 2011), 238.
- ⁷ Младен Краснојевић је био учитељ у Основној мушкој школи у Кладову од 1864. године, а потом је обављао дужност

филмска, ликовно-изложбена, књижевно-трибинска, музичко-сценска, музејска, а установа се бави и организацијом културних манифестација, као и подстицањем различитог аматерског стваралаштва. То је за усклађивање и организацију рада веома тежак и одговоран посао – без троје директора, трију администрација и три пута већег броја сарадника. Специфичности овакве организације искоришћене су као предност, тако да библиотека постаје носилац и креатор локалне културне политике, иницијатор и стожер свих културних дешавања. С обзиром на то да је историјат наше библиотеке увек био везан за друге културне делатности, на основу сачуваних извештаја видимо да је то умногоме унапредило рад библиотеке. Притом, искуство у раду у разним делатностима упућује на то да су највеће систематско улагање и изванредна посвећеност ипак најнеопходнији за рад у библиотечко-информационој делатности.

Ослањајући се на сећања и понеки документ, намера је ауторке овог текста да се сачува од заборава развојни пут од читаонице до садашње библиотеке која данас представља локални културни центар и једину установу културе на подручју Кладова. Не треба бити скроман у истицању става да је Библиотека „Центар за културу” Кладово добро позиционирана и респектибилна установа, поготову кад се узму у обзир број становника, географски неповољан положај удаљености од већих центара и чињеница да за рад установе оснивач и даље опредељује минимална новчана средства, јер је наша мисија промовисање културе и уметности, књиге и читања.

Дуг пут до Народне књижнице и читаонице у Кладову

Министарство просвете Народне Републике Србије је, 23. маја 1947. године, оверило Провила о раду Народне књижнице и читаонице у Кладову, Срезуу Кључком.² Први званични документ о почетку рада библиотеке у варошици на Дунаву потписали су тадашњи заступник министра просвете, председник контролне комисије Народне Републике Србије Мома Марковић³, секретар Вера Тркуља⁴ и троје чланова.⁵ Међутим, једнако важан податак за историју и становнике кладовске општине јесте и то да је у варошици Кладову, још 1. новембра 1873. године, отворена прва Читаоница⁶ која је, нажалост, формално радила само две године, а потом је затворена.

О читаоници у Кладову прве писане податке оставио је њен управитељ, учитељ и перовођа Младен Краснојевић⁷, у писаном извештају на две стране, упућеном среском начелнику 14. јануара 1875. године.⁸ Према овом документу, читаоница у Кладову основана је 1873. године, али је услед лошег пословања, интересовања само 24 редовна члана⁹ и забележене

констатације *Ойшійина не йойшйомаже ниучему; Ойшійанак чийаонице за у будуће неизвесийан је, јер су млоји чланови одказали улој и одрекли се ове јодине чланови бишји, јойшво се може рачунайши да не йосійоји* – нажалост престала да ради, а нема ни трагова о даљем раду читаонице у Кладову.

Период Балканских ратова и Првог светског рата јесте време када су непријатељи врло тежељно уништавали српске књиге и када су школе и архиви претворени у касарне, магацине и војне објекте. Одмах после рата, управљање просветним и културним активностима је централизовано. Министарство просвете је директно утицало на развој ових делатности, мада је и приватна иницијатива имала значајну, а често и одлучујућу улогу у оснивању културних институција, група, удружења, певачких друштава. Тако је 1923. године у Кладову обновљена Читаоница која је проширена и основана као Централна народна читаоница, са циљем да снабдева књигама, часописима и новинама цео кључки крај (Срез Кључки). Читаоница није имала задатак само да набавља књиге, часописе и новине и дистрибуира их својим читаоцима већ далеко шире културне намене.¹⁰

Током међуратног периода, од 1933. године у Кључком срезу постоји и ради 5 читаоница, све до 1937, када је кладовска читаоница ушла у састав Народног универзитета у Кладову и била активна до 1941. године тј. до Другог светског рата, када поново страдају сви књижни фондови, а бугарски војници дивљају у окупираним крајевима. Историјат се наставља збивањима у годинама 1941–1944, током којих су књига и култура уопште потиснуте и прилагођене интересима окупатора.

Почеци формирања Народне књижнице и читаонице

После непуне три и по године немачке окупације, Кладово је ослобођено 22. септембра 1944. године. По ослобађању, међутим, требало је приступити бројним пословима и задацима на успостављању нове народне власти, функционисању мале варошице на десној обали Дунава и да се путем културно-образовних институција, поред класичног образовања, ради и на образовању и културном уздизању целокупне популације.

Срески Народни одбор обраћа се грађанима у вароши и на селу 10. септембра 1945. године, дописом број 5070 следеће садржине: *Скреће се љажња месним народним одборима да је већ крајње време да ишійању школовања наше деце обрайшимо већу љажњу. Сельаци одборници немојте да дозволиште да вам деца остйану нейисмена.*¹¹

Значајан је податак наведен у књизи о Основној школи „Вук Караџић” у Кладову, аутора Жарка Милошевића:

директора до 1870. године. Даљи трагови нам указују на то да је у Кладову радно до 1879. године. Његова супруга, такође учитељица, звала се Роксанда и радила је у периоду од 1871. до 1879. године.

⁸ Архив Србије, Министарство просвете XV, 8/1876 (АС, МПС XV, 8/1876).

⁹ Десанка Стаматовић, *Нав. дело*, 321, прилог табела 2, редни број 23, *Чийаонице у Србији 1876. јодине* (према извештајима окружних начелника достављених на распис министра просвете и црквених дела од 5. децембра 1847. године).

¹⁰ Бранислав Глигоријевић, *Кладово и околина између два свейска райа* (Неготин: Историјски архив, 1999), 149.

¹¹ Историјски архив Неготин, Допис Среског Народног одбора, број 5070 од 10. септембра 1945. године.

Младој генерацији припала је дужност да приђе обнови рада постојећих књижница и читаоница и настоји да се отворе и нове у свим насељима. Неписано задужење, као и у другим случајевима, припало је подружници просветних радника. Први задатак је био да учитељи и одабрани активисти остваре увид у књижне фондове школа, других установа и књижница и из њих одстране неподесне и књиге фашистичког садржаја. На иницијативу просветних власти, по утврђеном шаблону, формирана је покретна књижница са пар десетина одабраних књига наших и совјетских писаца. Спаковане у дрвеним коферима, школски послужитељи су их преносили од Кладова до оближњих насеља, и даље, предајући их учитељима и школским књижничарима. Рад покретне књижнице (1946) организовао је и контролисао просветни референт Драгољуб В. Јовановић, једно време управник основне школе у Кладову.¹²

Кренуо је убрзани развој, основано је Културно-просветно друштво, иницирано је отварање биоскопа,¹³ отворено је 12 читаоница по селима. Након почетка рада Покретне књижнице, основане су Омладинска, па потом и пољопривредне и фронтовске читаонице,¹⁴ а на иницијативу Одељења за народно просвећивање Министарства просвете Народне Републике Србије, оверена су Правила о раду Народне књижнице и читаонице у Кладову, Срезу Кључком, која су била темељ за оснивачку скупштину одржану у мају 1947. године у Дому омладине.

На Скупштини су усвојена Правила (својеврсни статут) о организовању и раду кладовске књижнице и читаонице. Статутом је одређено да је основни задатак читаонице да набавља добре књиге, новине и часописе и даје их својим члановима на читање. Други задатак књижнице јесте да организује књижевна посела, читалачке часове, рецитале, изложбе књига, монодраме и све друге манифестације које пропaгирају књигу. Поред пропaгирања књиге, обавеза књижнице је да сарађује са свим другим просветно-културним установама, ради просвећивања народа. Да би се постигао тај циљ, спајају се све мале књижнице, изузев школских, у једну којој је потребно обезбедити одговарајући инвентар и стручна лица. Формирани су и органи књижнице и читаонице, а то су: Скупштина, Управни одбор и Надзорни одбор.

У Управни одбор књижнице и читаонице изабрани су: Ј. Младеновић за председника, Ђорђе Николић за потпредседника, Вера Тркуља за секретара, Десанка Мартиновић за члана и Владимир Јоковић за благајника.¹⁵ Статутом је предвиђено ангажовање стручне библиотекарске радне снаге, уз плату или хонорарну награду, а за све остале функције предвиђено је бесплатно ангажовање, односно добровољни рад. Обновљена читаоница наша је свој кров у центру варошице, у конфискованој двоспратној кући трговца Глигорија Буртановића, у Улици краља Александра број 23 *краља Александра број 23*, а касније се често селила и измешта-

¹² Жарко Милошевић, *Основна школа „Вук Караџић“ у Кладову: 1835–1995.* (Кладово: Основна школа „Вук Караџић“, 1995), 60.

¹³ Исто, 61.

¹⁴ Казивања Драгољуба Тодоровића Гриље (Кладово, 1937–2015), директора установе Дом културе у Кладову од 1976. до 1996. године.

¹⁵ Архив Србије, Министарство просвете XV, 8/1876, четврта страна Правила.

¹⁶ Хонорарни библиотекар у Кладову, пензионер Петар де Радо.

ла. Као једна од првих радница овако формиране читаонице помиње се Милица Тасић која је истовремено била и референт осигурања.

Од 1949. године одвија се мирни развој Народне књижнице и читаонице, уз настојања да се у селима Кључког среза ојачају постојеће или отворе нове читаонице, да се и оне опреме књигама, дневним новинама и часописима, да свака добије радио-апарат. Школске библиотеке и библиотеке у селима биле су, како пише у извештајима, већ добро попуњене потребном литературом. Од исте године, у читаоницу долази да ради све већи број људи чија имена нису забележена и који углавном раде хонорарно. У највећем броју случајева, то су људи упућени у овај крај „по распореду”, са завршеном основном школом, па поред основног добијају и допунско задужење.¹⁶

У годинама које су уследиле, посебно после доношења *Закона о библиотекама* 1960. године и одлуке Народног одбора Општине Кладово о именовању Народне књижнице и читаонице у Кладову за матичну јавну библиотеку 1962. године¹⁷, значајно је побољшан статус и положај библиотека у општини Кладово, обезбеђени су раст и развој свих типова библиотека и читаоница при домовима културе, а сама библиотека је пребачена у састав Радничког универзитета у Кладову.¹⁸ У том периоду бележи се да је на подручју општине Кладово било укупно 16 библиотека и читаоница (град, школе, предузећа и села). У Кладову је било на располагању 2.706 књига, а у осталим библиотекама-читаоницама још 3.881, укупно 6.587 књига. Учлањених читалаца у граду било је 200, а у осталим насељима још 15.

Период изградње Хидроелектране „Ђерап 1” мења живот мале варошице

Период од 1964. до 1972. године представља бурно време градње Хидроелектране „Ђерап 1” у Кладову. У градићу од око 3.000 становника, дошао је на градилиште велики број радника из разних делова Југославије. Повремено, зависно од фазе и динамике градње, у граду и на градилишту (у насељу Караташ) боравиће и до 15.000 неимара. На градилишту има инжењера, техничара, али је највећи прилив радника, армирача, бетонирача, зидара, тесара, варилаца и других радничких профила са свих страна заједничке домовине.

„Ђерап 1” је, у сваком погледу, за државу, Европу, али и за светско градитељство, представљао више од хидроелектране.¹⁹ Монументални хидроенергетски гигант, остварење инжењерског сна, постао је узор градње у целом свету.²⁰ У малом граду који је оживео са градњом и повећао број својих становника за око 10.000, сва друштвена пажња усмерава се ка највећем инвестиционом подухвату у Европи. Намећу се нови приоритети, било је потребно испратити градњу и искористити је за одређене привредне и друштвене захвате. Многе ствари су

¹⁷ Архива установе, Решење Народног одбора Општине Кладово о одређивању јавне библиотеке у Кладову за матичну библиотеку на подручју општине Кладово (Број 02-6626, од 25. 9. 1962. године). У потпису је председник општине Бранислав Манзаловић.

¹⁸ Хонорарни службеник Милица Мрвош, књижничарка/библиотекарка у Радничком универзитету у Кладову, похађала је курс за библиотекара у Зајечару.

¹⁹ Оливера Ракић (ур.), *Пола века од њојейка градње Хидроелектране Ђерап* (Кладово: ПД Хидроелектране Ђерап, Планет Принт, 2014), 23.

²⁰ Циврић Зорица. „Остварење инжењерског сна: изградња хидроцентрале у Ђерапском сектору”, у *Кашалот изложбе „Дунав у Србији: њујоване кроз њехничке музеје”*, ур. Гордана Каровић (Београд: Музеј науке и технике, 2018), 257.

²¹ Живко Уратаревић [новинар из Кладова], „У кладовској комуни данас само две праве библиотеке”, *Тимок* (17. мај 1968).

²² Исти, „Доше новости из Радничког универзитета у Кладову – Читаонице без књига”, *Тимок* (13. новембар 1970).

²³ Оливера (Букатаревић) Царановић била је запослена на пословима „библиотекара” у Радничком универзитету Кладово од 1. 11. 1969, а затим прелази на исто радно место у Дому културе, од 18. 1. 1978. до одласка у пензију 2008. године.

²⁴ Живко Уратаревић, „У Кладову после два месеца поново отворена библиотека”, *Тимок* (8. октобар 1971).

²⁵ Дом културе у Кладову, у којем је коначно трајно смештена библиотека, градио се од 1971. до 1975. године, а опремао још наредне две године. (Пројекат је завршен у јуну 1969. године, вођа тима била је архитекта Милица

стављене у други план, па и збивања у култури и просвети, поготово кад је реч о библиотеци, што потврђују новински чланци из тадашњег јединог регионалног листа *Тимок*, са седиштем у Зајечару. Тако се, на пример, у чланку из 1968. године наводи: „У Кладову постоје две праве библиотеке са читаоницама: у Кладову са 4.500 књига и у Брзој Паланци са 1.700 књига. Статус сеоских читаоница, међутим, није решен. Кладовска библиотека поседује прилично скроман књижни фонд. Број активних читалаца је 1965. године 432, а 1966. 495. Поред недовољне популаризације књиге свакако да и неповољан смештај библиотеке у Кладову одвраћа од ње потенцијалне читаоце. Раднички универзитет у оквиру кога ради библиотека у том тренутку није у стању да овој установи обезбеди одговарајуће просторије.”²¹

Две године касније, 1970, у истом листу освануо је текст: „Мада је купљен инвентар за опремање читаоница у 10 села, у насељима кладовске општине данас ради 6 књижница. Разлог је у недостатку просторија и веома скромном фонду књига у друштвеној својини. Градска библиотека у Кладову се, исто тако, не може похвалити активношћу последњих месеци. Ова установа која, као и сеоске читаонице, ради под окриљем Радничког универзитета, има свега 4.000 књига а књижни фонд се веома скромно и нередовно обнавља. Чак је и гимназијска библиотека у овом граду богатија и по броју наслова већа од Градске библиотеке!”²²

Годину дана касније, 1971, дошло је до двомесечног застоја у раду библиотеке, али се појављује дашак наде да се ситуација поправља у смислу набавке књиге, о чему сведочи новински чланак у *Тимоку*: „После двомесечне паузе, поново је прорадила Градска библиотека. Библиотека је престала да ради пошто је био отказан локал у Улици маршала Тита. Библиотека је добила нову локацију (улица 22. септембра, у бившој згради Сипске локомотивске вуче) а обновљен је и фонд књига. Библиотекарка Оливера Букатаревић²³ је изјавила да библиотека располаже са око 6.000 књига, да су најчитанији амерички и француски писци, али да има мали број учлањених љубитеља књига а да је највише ученика учлањено.”²⁴

Године 1973, Раднички универзитет и библиотека преселиће се у баракe које су пре њих користили радници грађевинског предузећа („Градња”, касније „Тимоградња” Кладово) као своју управну зграду. Била је смештена на обали Дунава, на месту где почиње Дунавска улица, и на овој ће локацији остати све до пресељења у нови Дом културе.

У периоду изградње „Ђердапа”, Кладово је добило боље магистралне и локалне путеве, болницу, онколошки центар, проширење основне и средње школе, пијаци, ново стамбено насеље са 1.500 станова (за породице градитеља „Ђердапа”), око 50 нових стамбених зграда, банке и, коначно, објекат наменски изграђен за потребе културе – „Дом културе”²⁵.

У извештају тадашњег руководства наводе се многобројни проблеми и неразумевање општине за неопходна финансијска улагања у повећање књижног фонда и проналажење решења односно сигурног „крова над главом”. Из статистичке анализе и доступних извештаја, сазнајемо да је 1976. године обављена највећа обнова књижног фонда од 3.559 књига. Највећи број корисника библиотеке бележи се 1978. године и износио је 1.471.

Дом културе је нови и коначни дом библиотеке до данашњих дана. Објекат, поред простора за библиотеку, садржи мултифункционалну салу са 355 седишта за позоришне, концертно-музичке програме и филмске пројекције, као и просторије за шаховску секцију. Центар објекта чини велики хол са баром.²⁶ Функционалан, модеран и простран објекат на површини од 1.500 м² постао је седиште свих културних дешавања у кладовској општини у деценијама које су долазиле. Рад установе се финансирао из средстава СИЗ-а културе.²⁷

Библиотека добија свој стални простор и стабилнији статус

Тадашње две стално запослене библиотекарке прионуле су на најлепши могући посао, а то је уређивање новог простора библиотеке. По образовању учитељица, Симка Новаковић²⁸ је уредно је пописивала књижни фонд из свезака донетих из Радничког универзитета. Првом књигом обухваћена су, закључно са 17. јануаром 1975. године, 1.595 наслова и попис ће се наставити, тако да су до краја 1976. године, у 20 свезака, пописана 4.762 наслова.²⁹

Упоредо са уређивањем књижног фонда, нова установа Дом културе највише се бавила организацијом културно-уметничких програма у граду, селима, али и за тадашњу највећу Савезну омладинску радну акцију у Југославији – „Ђердап”, стационирану у насељу Караташ,³⁰ која је трајала од 1976. до 1990. године. Изузетно богат репертоар програмских активности забележен у извештајима установе потврђује да је биоскоп радио у граду, у осам села и на радној акцији за бригадире. Годишње се давало до 300 филмских пројекција и бележило и до 138.000 продатих улазница. Организоване су ревије филмова „Београд фест” и „Мала Пула”, одмах након пројекција у Београду и оне су постале култне манифестације филмске уметности у граду. Најпознатији певачи народне музике бише Југославије гостовали су и до 30 пута годишње у Кладову, док су позоришне представе и концерти познатих фолклорних ансамбала приказивани и у граду и у селима. У то време је редовно организована манифестација „Септембарски дани културе”, у част Дана ослобођења од фашиста, 22. септембра. Из извештаја се види да се годишње продавало и до 200.000 улазница за програме различите садржине. Најмање је било књижевних промоција и програма који су афирмисали културу читања, и они су углавном подразумевали локалне поетске промоције и сусрете. Све приредбе, академије, јавна де-

Штерић, а сарадници на пројекту били су архитекта Драган Јовановић и приправник Марио Јобст.) Свечано отварање уприличено је 28. 11. 1975. године, у част Дана Републике. Установа Дом културе формирана је тек 24. фебруара 1977, Одлуком о оснивању Радне организације „Дом културе” Кладово, број: 03-1111-1/77, коју је донела Самоуправна интересна заједница културе општине Кладово, када је председник Скупштине био Драго Ђорђевић.

²⁶ О објекту Дома културе бринуо је, до 2005. године, његов власник ХЕ „Ђердап 1”, иако га никада нису уписали у катастарске књиге као свој објекат, већ се водио као грађевинско земљиште, све до 2017. године, док Државна ревизорска институција није наложила Општини Кладово, као новом власнику (од 2005. године) да објекат упише.

²⁷ СИЗ – Самоуправна

интересна заједница, назив за органе у систему самоуправног социјализма бивше Југославије у чијој су надлежности били здравство, социјална заштита, култура, спорт и друге друштвене делатности.

²⁸ Учитељица Основне школе „Светозар Рађић” у Текији Симка Новаковић прелази 25. 6. 1974. године у Раднички универзитет, да обавља послове на радном месту „библиотекара”, да би 18. 1. 1978. године била распоређана на исто радно место у Дому културе, где је радила до одласка у пензију, 1989. године.

²⁹ Архива установе, пописне листе.

³⁰ Будимир Нововић, *Свешлостии Ђердаја (ОРА Ђердај)* (Београд: Омладински камп „Ђердај”, 2000), 25.

³¹ Одлука Скупштине Општине Кладово број 02-22/92-01 од 19. септембра 1992. године.

³² Вишеслав Живановић, *Полејом до „Полејта”* (Кладово: Центар за културу,

шавања, организовале су се у прелепој сали Дома културе. Од 1980. године, бринуло се и о објекту Галерија слика, отвореном ради излагања слика из легата Бранка Станковића. У сарадњи са „Ђердап-туристом”, бележи се и до 1.500 посета галерији годишње.

Разноврстан и изузетно динамичан програм организовао је мали тим запослених и вредних младих сарадника. Интензитет ових програмских активности никада се више није поновио, првенствено због значајно мањег броја становника у селима, али и у граду. Крајем осамдесетих година 20. века евидентиран је проблем неулагања, и власника објекта ХЕ „Ђердап 1” и Општине Кладово, у инвестиционо и текуће одржавање, и поред писаних молби и захтева тадашњег директора и његових сарадника.

Са намером да се створе бољи услови за рад младих у граду, општина Кладово је започела сакупљање самодоприноса за изградњу објекта Дома омладине, који је почео да ради 1984. године, на месту старог биоскопа и некадашњег Дома омладине у центру Кладова. У њему су радили запослени у установи Дом културе. Статус установе, као посебног правног лица, Дом омладине је стекао тек 1992. године.³¹

Кризне деведесете године 20. века

Почетак деведесетих година, нажалост, обележили су хиперинфлација, која је довела до огромног осиромашења великог дела становништва, а потом и ратови на простору бивше СФРЈ. Дуга сенка кризе трајала је скоро шест година и никога није заобишла, а највише је погодила културни живот у целој држави. У том периоду, многа јака привредна предузећа на подручју општине Кладово приватизована су или уташена, а број запослених је умањен за половину. Бележи се и велики одлив породица и појединаца у иностранство.

У извештајима о раду установе Дом културе за период од 1991. до 1995. године, забележени су, једноставно речено, вапаји због лошег стања свих делатности, јавних културних дешавања и одржавања два објекта – Дома културе и Дома омладине. Током тог периода, нису се куповале књиге, а број корисника библиотеке рапидно је опадао, тако да је 1991. године забележен минималани број корисника, 247. У објекту често није било грејања и уследио је перид тешко одржавања његових основних функција, али је библиотека ипак радила.

Споменути извештаји о раду бележе значајан пад броја пројекција биоскопских представа, позоришних и изложбених активности. Очигледно је да су се локални ресурси максимално ангажовали, што је за сваку похвалу, тако да је било више школских прослава и свечаности, добротворних приредби, цез балета, концерата фолклорне секције АКУД „Полет”³², музичке секције, локалних демо рок група, омладинске радио-емисије „Златни папагај”, диско-вечери,

музичко-тематских забава за младе организованих у хотелу „Ђердап”, свечаних испраћаја регрута у Војску Југославије, политичких састанака и скупова. Упркос великим напорима и залагањима запослених и руководства, последице кризе и беспарице било је тешко савладати.

Генерално лоше стање у самој општини, па и у култури, наметнуло је размишљање о томе да се две установе културе – Дом културе и Дом омладине – споје у једну. Наведена су два повода за спајање – дотадашња нефункционалност и потребна рационализација свих ресурса. Тако су делатности две установе, у два физички одвојена објекта, крајем 1996. године, обједињене у једну – Центар за културу општине Кладово.³³

Новоформиран Центар за културу општине Кладово

Центар за културу општине Кладово објединио је листу запослених у два физички одвојена објекта и све активности. Библиотека, биоскоп, позоришна, концертна, изложбена и аматерска делатност почеле су да делују сједињено, у почетку скромно и пажљиво, али прогресивно. Прво су покренути редовни месечни програми како би се повратила публика. Захваљујући приходи-ма Омладинске задруге „707”³⁴, финансирани су и организовани концерти група „Дисциплина кичме”, „Деца лоших музичара”, „Рамбо Амадеус” и популарних певача као што су Луис и Жељко Самарџић, што је вратило млађу публику. Организоване су, након дугогодишњих пауза, прве књижевне вечери: Добрице Ђосића, Адама Пуслојића, Србе Игњатовића, Снежане Јаковљевић, Чедомира Ивковића. Уведена је организација Општинске смотре „Песнице народа мог”. Биоскоп и галерија почели су са редовним програмима, као и позоришна сцена.

Прва активност за потребе библиотеке била је да се обезбеди грејање за две запослене раднице, што је одмах учињено, а затим је, након више година, требало послати 800 опомена за невраћене књиге, штампати нове чланске карте, евиденционе картоне и купити књиге од сопствених прихода.³⁵ Наредне, 1997. године, обезбеђени су услови да се након 20 година библиотеке окречи, да се замене дотрајали подови и набаве нове полице. Комплетно су реновирана оба објекта Центра за културу и обезбеђени су значајно бољи услови за рад запослених, али и за кориснике. Било је то велико инвестиционо улагање ХЕ „Ђердап 1”, Општине Кладово, Министарства културе и пријатеља културе. Те године, библиотека у свом фонду има око 21.000 књига. Библиотекарке први пут, након више година, одлазе на 42. Међународни сајам књига, где наручују 523 књиге, а одлазак на Сајам књига постаје редовна пракса. Књиге се купују из прихода од чланарине корисника (10%), а највише уз помоћ спонзора (90%), које је менаџмент установе редовно обезбеђивао. Општина није издавала финансијска средства за куповину књига до 2001. године, са званичним ставом да их има довољно.

2008), 178–199.

³³ Две установе културе се Одлуком Општине Кладово број: 022-5/96-01, 14. 11. 1996. спајају у једну – Установу Центар за културу Општине Кладово, чији је председник Драгослав Ђорђевић. За вршиоца дужности директора именована је Жакина Николић.
³⁴ Руководилац Омладинске задруге „707” у Кладову био је Митар Јокић, данас дипломирани библиотекар у библиобусу.

³⁵ Архива установе; Извештај о раду установе за 1996. годину, број 148-100/II од 21. априла 1997.

³⁶ Андреа Ковачевић, збирка песама *Пейељуја са њејом на носу*, 2000.

³⁷ Званична адреса веб-презентације Библиотеке „Центар за културу” Кладово, преузето 12. 6. 2022, <http://www.kulturakladovo.rs/>

³⁸ Жакина Николић, „Библиобусом до сваког читаоца”, *Бележница год.* 13, бр. 23 (2011): 22–23; Иста, „Путујућа библиотека радост за сеоско становништво: библиобус Библиотеке Центар за културу Кладово”, *Крајувачко читалишће год.* 20, бр. 40 (2015): 8–9.

³⁹ Жакина Николић, „Библиотека као покретач развоја културног туризма”, у: *Библиотеке и културни туризам: зборник радова стручној скупи Библиотеке и културни туризам, Краљево, 6, 7. и 8. октобар*, ур. Катарина Дашић (Краљево: Народна библиотека „Стефан Првоченчани”; Врњачка Бања: Народна библиотека „Др Душан Радић”, 2021), 209.

Годину 1999. обележило је 77 дана ратног стања и НАТО бомбардовања Савезне Републике Југославије. Управо тих дана било је највише организованих програма уз изузетно велико интересовање публике за све садржаје, од коришћења књижног фонда библиотеке до биоскопа и позоришних представа и програма на отвореном.

Након ове године, уследио је период развоја првенствено библиотечно-информационе делатности, пошто се уважио значај делатности у којој се, нажалост, до тада најмање радило у складу са актуелним законима. Тако се 2000. године бележи куповина првог рачунара за потребе библиотеке, а обезбеђена је и бесплатна едукација свих запослених за рад на рачунару. Тада бележимо и први издавачки подухват библиотеке.³⁶ Са намером да се научи више и уђе у суштину библиотечно-информационе делатности, али и да се пружи добар пример осталим запосленима, ауторка текста, иако директорка, прва полаже стручни испит за дипломираног библиотекара у јесен 2001. године и од тада сви запослени у библиотеци редовно похађају и полажу стручне испите из библиотечно-информационе делатности. Упоредо са тим, почело се са организованим учешћима на семинарима, радионицама и фестивалима из те области, што раније никада није била пракса.

У том периоду схватили смо да наша библиотека постоји пуних 55 година, а први пут почињемо систематски да стварамо услове за правилан рад, онако како налажу закони из наше делатности. У свему томе, имамо несребичну подршку Народне библиотеке Србије, Министарства културе и матичне библиотеке у Бору.

Од 2006. године, међу првима у Србији стварамо све потребне услове за укључење у јединствен систем узајамне каталогизације COBISS.SR, са статусом пуноправног члана. Од 2007. године, у библиотеци се ради у сегменту узајамне каталогизације у програму COBISS2, а у програму COBISS3 од новембра 2013. године. Прелазак на каталогизацију у програму COBISS3 извршен је у октобру 2015. године, након добијања лиценце, а од априла 2019. године активиран је прелазак на COBISS3/Каталогизацију са нормативном контролом личних имена, за сада само за једног библиотекара. Данас имамо своју локалну електронску каталогску базу COBISSCKL, која садржи обрађен целокупан фонд Библиотеке.

Од 2010, успевамо путем пројекта да обезбедимо своју интернет презентацију и од тада у континуитету оглашавамо своје програмске активности,³⁷ што нам је омогућило већу видљивост у раду.

Исте године, након боравака на стручном радном стажу у Француској по програму Територијалног савета Вандеје, добијамо као донацију покретну библиотеку – библиобус за потребе издавања библиотечке грађе и пружања других услуга корисницима предшколског и

основношколског узраста, као и њиховим наставницима, у дванаест насеља општине Кладово, где не постоје стационарни огранци, па су стајалишта библиобуса основне школе у овим местима.³⁸ Од тада бележимо већи број корисника, посебну организацију рада на терену и знатно већу видљивост рада целе установе, као и присутност на културној мапи Србији.

Са статусом једине установе културе на коју су сви били упућени за организацију било каквих јавних дешавања, проширењем програмских делатности, покренули смо међусекторску и институционалну сарадњу са библиотекама, музејима, архивима, заводима за заштиту споменика културе, културним центрима, затим са цивилним сектором, амбасадама и страним културним центрима, туристичким организацијама.³⁹ Заједничка мисија и резултати су већа струковна сарадња, учење и развијање нових вештина, повезаност у реализацији заједничких пројеката, разноврснији и динамичнији програми, видљивост кладовске библиотеке и задовољство публике.⁴⁰

Потписани су многобројни меморандуми сарадње и обогаћена је листа партнера, не само у Србији већ и у Европи и суседним државама (Француска, Португалија, Мађарска, Хрватска, Словенија, Румунија, Бугарска, БИХ, Црна Гора, Македонија, Република Српска). У појединим пројектима, иако најмања установа, преузимамо улогу носиоца међународне сарадње, поготово у пограничном подручју у којем деламо.⁴¹

Библиотека „Центар за културу”

Након 15 година преданог рада једине установе културе и сталног подсећања или просећивања наших оснивача, коначно су се стекли услови да Општина Кладово пристане да промени назив установе и на тај начин реши правни статус библиотеке. У новембру 2011. године, Одлуком о изменама и допунама одлуке о оснивању Центра за културу општине Кладово, мења се назив установе у Библиотека „Центар за културу” Кладово.⁴²

Библиотека коначно постаје основна делатност, а све остале су споредне. Директорка матичне библиотеке у Бору Весна Тешовић помогла је да се нађе компромисно решење за име библиотеке (Центар за културу), с обзиром на то да представници Општине преферирају делатности културног центра, а не библиотеке. Целокупна ситуација допринела је позиционирању библиотеке као локалног културног центра.

Основна делатност библиотеке никако није занемарена. У тај сегмент се највише улагало и то редовно; улагало се у повећање разноврсног књижног фонда,⁴³ опрему, услове рада, континуирану едукацију запослених, самосталност у раду, повећање зараде запослених, књижевне промоције актуелних, али и мање познатих књижевних стваралаца, радионице и активно-

⁴⁰ С. М. Јовановић, „Наслеђе креира имиџ градова: одржан осми ‘Казан Култ’ у Центру за културу у Кладову”, *Вечерње новости*, преузето 12. 6. 2022, <https://www.novosti.rs/c/kultura/vesti/1029398/nasledje-kreira-imidz-gradova-odran-osmi-kazan-kult-centru-kulturu-kladovu>

⁴¹ Жаклина Николић, „Међународна сарадња са Француском, Румунијом и Бугарском”, у *Библионей 2020: Сарадња и њарџнерсџва: креирање нове заједничке визије за библиотеке: зборник радова*, ур. Виолета Стојменовић (Београд: Заједница матичних библиотека Србије; Врање: Јавна библиотека „Бора Станковић”, 2020), 13–26.

⁴² Одлука о изменама и допунама одлуке о оснивању Центра за културу општине Кладово Скупштине општине Кладово, број 022.9/2011-1 од 3. 11. 2011, у потпису председник СО Радован Арежина.

⁴³ Од 2000. године књижни фонд библиотеке се на годишњем нивоу обнавља за најмање 1.000 књига, од 2004. за 1.620, а од 2008. године за више од 2.000 књига. Највећа приноса је забележена 2011. године – 4.121 књига.

⁴⁴ Највећи број корисника бележимо 2015. године, 1.546 (број становника на подручју општине Кладово званично је 19.222).

⁴⁵ Жакина Николић, „Библиотека као покретач”, 217.

⁴⁶ Ана Јанковић, „Први фестивал библиобуса у Србији – представљамо вам нашу покретну библиотеку, Кладово од 4. до 6. октобра 2019. године”, *Бележница*, бр. 39–40 (2021): 5–15; Иста, „Први виртуелни сусрет библиотекара из бивших југословенских република и Други фестивал библиобуса у Србији”, *Бележница*, бр. 41 (2021): 5–14.

⁴⁷ Марина Митрић, „Културно-образовни програми јавних библиотека у Србији и њихова туристичка

сти за децу, ликовне, литерарне, фото-конкурсе, Клуб љубитеља читања и друге разноврсне тематске програме, са намером да се развије култура читања наших суграђана свих старосних структура.⁴⁴

Установа је с годинама развила учешћа у различитим пројектима из којих остварује приходе и реализује препознатљиве манифестације, као што су међународна конференција „Казан Култ”⁴⁵ или Први и Други фестивал библиобуса у Србији са пратећим међународним конференцијама⁴⁶; учесник је многобројних међународних и националних стручних конференција, семинара, фестивала, носилац разних повеља, признања, захвалница и државних награда.

О нашим успешним примерима и резултатима рада кроз најразноврсније програме и пројекте, у прилици смо да, по позиву, говоримо на најважнијим скуповима у библиотечко-информационој, музејској и уметничкој делатности, као један од изузетних примера⁴⁷.

Библиотека данас има око 62.000 књига, око 1.400 корисника, четири стално запослена на стручним пословима и једно лице запослено на одређено време. Књижни фонд је, дакле, удвостручен од формирања Центра за културу, када је библиотека имала 21.000 књига. Библиотека нуди и редовне месечне акције и манифестације, а доступна је са својим књижним фондом, сем у граду, и у дванаест насеља на подручју општине Кладово. Простор библиотеке постаје тесан и већ размишљамо о озбиљном проширењу или, још боље, о наменском простору какав заслужују и библиотека, али и грађани општине Кладово, у складу са развојем потреба садашњице.

На прагу обележавања 150 година од формирања прве Читаонице у Кладову, позивамо се на ентузијазам и жељу да трајемо и истрајемо у корист многих корисника наших услуга са намером да пратимо савремене тенденције у култури, уметности и библиотечко-информационој делатности. Садашња генерација библиотекара у Кладову потрудиће се, притом, да остави више писаних и архивских трагова о значају библиотеке која не представља само учење већ и место и симбол нечег много већег⁴⁸ у својој локалној заједници.

ЛИТЕРАТУРА

- Brofi, Peter. *Biblioteka u dvadeset prvom veku: nove usluge za informaciono doba*. Beograd, Clio, 2005.
- Глигоријевић, Бранислав. *Кладово и околина између два светска рата*. Неготин: Историјски архив у Неготину, 1999.
- Ђуркић, Сабина. „Од читаонице до библиотеке”. *Бележница* год. 15, бр. 27 (2013): 49–53.
- Живановић Вишеслав. „Полетом до ‘Полета’”. Кладово: Центар за културу, 2008.

- Јанковић, Ана. „Први фестивал библиобуса: представљамо вам нашу покретну библиотеку”. *Бележница* год. 22, бр. 39–40 (2020): 5–15.
- Јанковић, Ана. „Први виртуелни сусрет библиотекара из бивших југословенских република и други фестивал библиобуса у Србији”. *Бележница* год. 23, број 41, (2021): 5–14.
- Милошевић, Жарко. *Основна школа „Вук Караџић” у Кладову: 1835–1995*. Кладово: Основна школа „Вук Караџић”, 1995.
- Митрић, Марина. „Културно-образовни програми јавних библиотека у Србији и њихова туристичка промоција”. У *Библиотекe и културни туризам: зборник радова сручној скупи Библиотекe и културни туризам*, ур. Катарина Дашић, 40–69. Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани”; Врњачка Бања: Народна библиотека „Др Душан Радић”, 2021.
- Николић, Жаклина. „Библиотека као покретач развоја културног туризма”. У *Библиотекe и културни туризам: зборник радова сручној скупи Библиотекe и културни туризам*, ур. Катарина Дашић, 203–226. Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани”; Врњачка Бања: Народна библиотека „Др Душан Радић”, 2021.
- Николић Жаклина. „Међународна сарадња са Француском, Румунијом и Бугарском”. У *Библиотекe 2020: Сарадња и партнерства: креирање нове заједничке визије за библиотеке: зборник радова*, ур. Виолета Стојменовић, 13–26. Београд: Заједница матичних библиотека Србије; Врање: Јавна библиотека „Бора Станковић”, 2020.
- Николић, Жаклина. „Путујућа библиотека радост за сеоско становништво : библиобус Библиотеке ‘Центар за културу’ Кладово”. *Крајувачко читалиште* год. 20, бр. 40 (2015): 8–9.
- Николић, Жаклина. „Библиобусом до сваког читаоца”. *Бележница* год. 13, бр. 23 (2011): 22–23.
- Нововић, Будимир. *Светлосни Ђердаји (ОРА Ђердаји)*. Београд: Омладински камп „Ђердап”, 2000.
- Ракић, Оливера. *Пола века од почетка градње Хидроелектране Ђердаји*. Кладово: ПД Хидроелектране Ђердап, 2014.
- Стаматовић, Десанка. *Читалишта у Србији у XIX веку*. Панчево: Градска библиотека, 2011.
- Циврић, Зорица. „Остварење инжењерског сна: изградња хидроцентрале у Ђердапском сектору”. У *Катаалог изложбе „Дунав у Србији : иштовање кроз шехничке музеје”*, ур. Гордана Каровић. Београд: Музеј науке и технике, 2018.

промоција”, у *Библиотекe и културни туризам*, 57.

⁴⁸ Piter Brofi, *Biblioteka u dvadeset prvom veku: nove usluge za informaciono doba* (Beograd, Clio, 2005), 240.

THE PALATINE.

Assassination of his city. It was on the Palatine that he died, probably at the hands of the jealous nobles who resented his ambition; and for generations his straw-built hut was preserved with superstitious reverence, down to the reign of Nero. Here in after ages stood the stately mansions of patricians and senators—Crassus, Cicero, Hortensius, Clodius, Milo, and Catiline. Here the emperors built for themselves edifices of such splendour, that the Palatine has given its name to *palazzo* in every language of Europe. Three of the seven hills were absorbed by the imperial house and gardens, which embraced an area of three and a half miles. The quarries of the world were ransacked for costly marbles—purely white, or veined with purple and gold. Here stood the Golden House of Nero, who, when he entered his sumptuous palace, declared that "at last he felt himself lodged like a man."

VIEW FROM THE PALATINE.

Now all is ruin. The marbles have been stripped off, leaving enormous masses of brickwork, which in their vastness and extent look like a city of the giants. The whole hill is scarped with arches, which formed the substructures upon which the palace was reared. Yet even the ruins have formed the theatre for a new beauty. A luxuriant vegetation flourishes amid the remains of bygone splendour. "No site of Roman ruin," says Mr. Hemans, "equals the Palatine in blending the wildness of nature with the beauty of decay; the picturesqueness of landscape with the solemnity of the ornamental remains. Long avenues of

Прикази, читања, расветљења

Ана Јанковић, Народна библиотека Бор

Прилог за једну изузетну биобиблиографију

(Гордана Ђилас, *Библиографија Пере Зубца*, Матица српска и Архив Војводине,
Нови Сад 2021)

Ако не рачунамо добро и занимљиво написане студије које претходе свакој библиографији и које могу да буду изузетно значајни и корисни извори многих информација, саме библиографије и не служе за уобичајено читање; ипак – вероватно нема много оних који нису барем једном, у потрази за неким податком, посегнули за библиографијом као незаобилазном помоћи, поготово ако су заокупљени неким стручним и научним послом када се библиографије не могу прескочити као смернице за даљу сазнајну потрагу. Ниједна библиографија није обичан попис библиографских јединица, јер састављање таквог пописа обично има неки много виши циљ. Када је реч о персонализованој библиографији, о каквој је и овде реч, њен домет није да се само истраже, прикупе и попишу сва дела одређеног аутора, већ је примарни циљ да се укаже на богато и веома разноврсно стваралаштво које неретко није довољно истражено и презентовано јавности.

Матица српска и Архив Војводине у Новом Саду објавили су заједничко издање, опсежну библиографију дела српског писца Пере Зубца¹, ауторке Гордане Ђилас, библиотекара саветника и руководиоца Одељења за чување и коришћење публикација Библиотеке Матице српске, која се до сада потврдила као аутор великог броја библиографија, стручних радова, приказа, рецензија песничких збирки и као приређивач више стручних публикација, па њена лична библиографија објављених радова броји више од 900 библиографских јединица.

Библиографија Пере Зубца јесте исцрпна, персонална и анотирана библиографија која обухвата период од 1962. до 2020. године. Пошто је реч о библиографији живог аутора који и данас стваралачки учествује у савременим књижевним токовима, немерљива је његова помоћ приликом идентификације и проналажења грађе. У уводној студији – предговору за библиографију, ауторка наводи библиографије које су претходиле и које су биле селективне иако је реч о веома плодном писцу – што је био и њен мотив за израду свеобухватног пописа Зубцовог дела. Осим тога, иако је реч о значајном и веома свестраном аутору, до сада није објављен ниједан зборник радова о његовом стваралаштву; Перо Зубац писао је поезију за децу и одра-

¹ Библиографија је настала заједничким радом аутора библиографије и књижевника Пере Зубца, па је и овај облик имена и презимена договорен са њим. У библиографским јединицама појављују се различити облици имена и презимена јер их је ауторка библиографије доследно преносила онако како су их користили аутори прилога.

сле, пародије, написао је један роман за младе, састављао антологије, преводио на српски језик, писао колумне у дневним листовима и новинама, рецензије и приказе бројних књига савремених писаца, али је и о његовом делу написано много критичких приказа и оцена. Израда ове библиографије била је оправдана, неопходна и веома значајна јер показује богато и веома разноврсно стваралаштво овог нашег савременог књижевника, па овај збир систематизованих информација пружа могућност да се сагледају и истраже његов целокупан рад и допринос нашој савременој књижевности и култури. Рад на припреми библиографије био је захтеван, трајао је дуже од једне деценије, а ауторка је уложила много труда, знања и умешности да прикупљену грађу класификује, систематизује и представи.

Учинила је то тако што је сакупљену грађу најпре поделила у два велика поглавља: први део обухвата издања од 1962. до 2015. године, док су у другом описана она објављена од 2016. до 2020. године. То је учињено не само ради прегледности већ и ради практичности, пошто је библиографија Пере Зубца најпре била приређена као магистарски рад (одбрањен на Филолошком факултету у Београду 2011. године) и обухватала је период од 1962. до 2009. године. Ова верзија библиографије је потом допуњена грађом објављеном до 2015. године, измењени су и сви регистри, али ни у том облику није штампана, па је библиографија у овој књизи зато и подељена у два дела – где је други део, од 2015. до 2020. године, наставак – без померања регистара. Садржаји оба дела нису у потпуности подударни јер у другом поглављу нема преводачког рада Пере Зубца.

У оквиру ових поглавља, а због разноврсности грађе, публикације су описане, груписане и распоређене као књиге, прилози у листовима, часописима и књигама (песме, проза пародије, текстови, прикази, предговори, поговори, уводне напомене, белешке и рецензије), песме и други прилози у антологијама, изабраним делима и читанкама, књиге у коауторству, интервјуи (интервјуи Пере Зубца и са Пером Зубцем), књиге и прилози чији је приређивач П. Зубац, литература о стваралаштву П. Зубца, песме и приче посвећене П. Зубцу и оне у којима се помиње.

На преко 400 страна, све библиографске јединице обележене су редним бројевима у континуитету и има их укупно 4.827, обрађене су према правилима која прописује Међународни снадардни библиографски опис монографских публикација ISBN(M), као и Упутство за примену ISBD(CP) за опис саставних делова. Као изворе, ауторка наводи личну Зубчеву архиву, Библиографију Југославије, Библиографију Војводине, Библиографију књига у Војводини, као и електронске базе података Библиотеке Матице српске и COBISS.SR. Библиографија има пет

Прикази, читања, расветљења

регистара: регистар имена, потом аутора о којима је писао Перо Зубац, регистар пародираних аутора, регистар преводилаца и регистар неразрешених иницијала.

Грађа, будући да је веома разноврсна, распоређена је према врсти, пошто се аутор током свог дугогодишњег рада бавио разним књижевним облицима и објављивао књиге и прилоге у периодичним публикацијама.

Књиге Пере Зубца поређане су хронолошки, без жанровске поделе, а ако је у оквиру једне године било више објављених књига, онда су груписане по наслову, азбучним редоследом, што даје бољу прегледност и указује на учесталост објављивања током времена. Издања на страним језицима сложена су хронолошки, после оних на српском језику, абecedно, у оквиру исте године.

Све књиге, након основног библиографског описа, имају анотацију – детаљно исписан садржај публикације.

У уводној студији ауторка библиографије детаљно описује поступак и редослед навођења различите грађе и извора, али даје и „скицу за портрет”, у којој укратко издваја неке незаобилазне елементе приватне и књижевне биографије Пере Зубца као песника, антологичара, есејисте, колумнисте, главног уредника и сарадника бројних листова и часописа, сценаристе и јавне и медијске личности.

Иако обимна, ни ова библиографија није могла да обухвати све што је Перо Зубац написао и објавио, као ни све изворе. Постојао је и проблем са идентификацијом и датирањем појединих исечака из новина које је Зубац сачувао и доносио ауторки библиографије, јер није било довољно проверљивих података да би се могла комплетирати библиографска јединица; неке су публикације биле недоступне, па пошто је библиографија рађена поступком *de visu*, овакви извори нису унети у њу. Неке није било могуће уврстити због обима грађе: реч је, на пример, о чувеној поеми „Мостарске кише”, којом је Зубац стекао широку популарност, и која је имала много издања и штампаних и на интернету, на разним сајтовима, порталима, веб-страницама, Јутјубу, раније на грамофонским плочама, касетама, CD-овима и сл., тако да остаје задатак да се и ови бројни извори напишу.

Осим тога, Перо Зубац и даље неуморно ствара, тако да остаје као завештање и препорука и неким другим стручњацима и библиографима да својим радом допуне *Библиографију Пере Зубца* и тиме допринесу да његово дело и његов рад буду адекватно оцењени у савременој српској књижевности и култури.

Гордана Ђилас већ је дала велики допринос у остваривању тог важног задатка на расветљавању својеврсног феномена у вези са несразмером која постоји када се посматра досадашње

проучавање и место дела Пере Зубца у савременој књижевној историји и критици у односу на његову огромну популарност коју, колико некада у бившој Југославији, толико и данас, ужива код својих читалаца и поштовалаца.

Намера ауторке библиографије није била да само попише дела Пере Зубца већ да укаже на разноврсност његовог књижевног опуса и ангажовања на пољу културе током више од педесет година активног рада и учествовања у књижевном и културном животу бивше Југославије и Србије, јер бројни часописи у којима је сарађивао и бројне књиге које је објавио диљем бивше Југославије сведоче и о својеврсној посвећености и извесном, моћи би ја ипак назвајти културном задатку – да својом поезијом нагласи све културне, идеолошке и политичке разлике међу људима. Да још истрајава на том задатку, који данас делује поистинито донкихотовски сведочи и поема „Мосћарске кише”, која ће разлике једноставно „не види”.²

² Библиографија Пере Зубца, 17.

Перо Зубац

СЛИКА ДАЛЕКОГ БРАТА

*Радноји Миклош иіра ноіометі са дечацима
у двориштіу Сејединске імназије,*

На лицима іірача лейіо.

*Ослоњен на оіраду необазриво се у иіру
Уносим. Мој језик, да се заборавим, разумео би.*

*Пребирам іодине, іівој ілас се за мишће лейи,
да се изрекнем, у иіру занеті, бојим се,
разумела ме не би.*

Поља год. 29, бр. 296 (октобар 1983): 416,

<https://polja.rs/wp-content/uploads/2017/01/Polja-296-22-22.pdf>

БРАТ МОЈ РАДНОТИ

Једна од књига коју често носим на путовања, као некакво већ реликвијарно штиво, као одбрану од зла и непогоде, јесте збирка песама једног од највећих модерних мађарских песника Миклоша Раднотија (1909–1944) „БОРСКА БЕЛЕЖНИЦА” (превод Данила Киша и предговор Александра Тишме), коју су штампали 1979. године Народна библиотека и Књижевна омладина Бора.

Сама имена преводиоца и писца предговора довољна су залога за изузетну вредност ове књиге.

А тек песме! А тек прича о песмама!

Песме сакупљене у овој маленој збирци пронађене су у масовној гробници у селу Абда, на северозападу Мађарске, приликом поратне ексхумације „у стражњем џепу панталона на једном од двадесетдва тела људи убијених пушчаним и револверским мецима, претежно у потиљак. Тело под бројем 12, у чијем је стражњем џепу панталона нађена свешчица са ћирилички одштапаним насловом *Авала 5*, идентификовано је као леш др Миклоша Раднотија (Miklos Radnoti), а песме уписане у ту свеску као последња остварења овог мађарског песника”.

Радноти је свеску купио у Србији од једног сељака, док је боравио као принудни радник у борском руднику за време окупације, а доспео је ту 1. јуна 1944. године као припадник радне службе „у коју је Хортијева, па затим Салашејева Мађарска мобилисала Јевреје да би, исцрпљујућим радом у ратним подручјима, самлела њихову живу снагу и евентуални отпор.” Време ратно, невреме за поезију.

И нико није могао слутити да је и у таквим нељудским условима настајала једна од чудесних књига-сведока, која ће сведочити о једном ужасном добу, за сва времена, заувек.

*У њакво сам доба живео на земљи
кад човек беше њако ниско њао
да је својевољно, сѡрасно, без наредбе клао.*

Трагајући за подацима из живота Миклоша Раднотија, у разговорима са заљубљеницима у његову реч овде, у Војводини, и неким далеким путовањима по Мађарској, сазнао сам многе појединости, необичне, како то у животима великих песника бива, међу којима и податак да је рођење песниково узроковало смрт матере и брата близанца, па сам, давне једне године, листајући Раднотијеве песме под танким чемпресом за једног врелог лета у Далмацији записао и стихове:

*Сѡари фѡѡси. Клуѡа сеновиѡа. На раме му
наслоњена жена, кѡ ѡи. Нејасни знаци. Порука
скровиѡа: смеши ми се браѡи мој Радноѡи...*

Једног лета сам, потом, сатима, ослоњен на шипкасту металну ограду, посматрао како се дечаци играју у дворишту гимназије коју је похађао, занесен, чекајући да угледам његово сетно лице. И видео сам га, намах, тако сам хтео да ми се учини.

Сретао сам га у хладном, опојном миру Естергомске базилике, пио с њим хладно пиво у башти Верешмартија у Пешти.

Многа је лета овај брат мој провео са мном у Мостару, Макарској, Дубровнику, ходао уз мене по Златару и Златибору, када немам с ким, ја и сада умет да разговарам са Раднотијем.

У неким временима осама, која ме прате, Радноти је ту да ме потпори шутњом.

Вреди писати. Песме ће нас надживети, хартија је трајнија од многих тврдых материјала. Реч је најтрајнија. Неуништива.

Прикази, читања, расветљења

Још 1933. годне, у својој четвртој књизи песама *Ujhold (Млад месец)*, објављеној 1935. године, песник је записао и стихове, предсказујуће:

*Живим и сада као бик, али као
бик који усљукне на сред зрикавачке ливаде
и високо оњуши ваздух. Осећа да се у шумама њланинским заусјавила кошућа; чуљи уши
и одскаче с ветром, који шишићећи доноси мирисе вучјих крда, њуши високо и не бежи, као
што беже срне...
... Тако се борим и ја и иако ћу иасићи,
иа ће за поуку добима касним косићи ми чувати иредео.*

Пут према смрти водио је Миклоша Раднотија из брда понад Жагубице преко Бора, Пожаревца, Смедерева, Београда, Земуна, Панчева, Опова, Титела, Новог Сада, Србобрана, Црвенке, Сивца, Сомбора па преко Дунава у дубину његове земље Мађарске, испод песама остали су датуми, имена градова и села кроз која је пешачећи, гладан, изубијан и изморен, записао своје последње стихове.

Песник који је летовао у Црној Гори и оставио низ изузетних песама љубави према Црногорцима, обичним људима са којима је друговао. Ето судбине, последње, дивне песме написао је корачајући у смрт путевима земље коју је волео.

Велики писац и хуманист Александар Тишма, мој суграђанин који ми осветли и тмуран дан када га у шетњи угледам и прозборим реч с њим, између осталог записао је о Раднотију:

„Док му је копнило тело и крунило се његово људско достојанство, бринуо је једино о ономе до чега му је било стало и што је, уосталом, и у песмама све одређеније поистовећивао са животом – о своме делу.”

Много сам од Раднотија, брата мог, научио.

Међу кључним пријатељима који су ме вратили литератури, потпуно и дефинитивно, налази се и Миклош Радноти.

Препоручујем га пажњи читалаца, као знак моје мале хвале.

Перо Зубац, *О времену и невремену* (Бачка Паланка: Логос, 2012), 183–185.

Весна Тешовић, Народна библиотека Бор

Књиге – лек од заборава

Како да библиотечко-информациона грађа
не буде „мртво слово на папиру”
у пасивном библиотечком фонду

(*Radnóti Bor–Abda*, пр. Бела Сабо, Ђер 2021; *Уирџавање историје – приче о сјасавању шоком Холокауста*, гл. ур. Владимир Арсенић, Центар за примењену историју, Београд 2021)

У току 2021. свој јавни живот почеле су да живе две публикације које тему Другог светског рата и холокауста обрађују кроз призму савремене и примењене уметности. Реч је о двојезичној, луксузно опремљеној публикацији *Radnóti Bor–Abda*, коју је приредио Бела Сабо и о збирци пет графичких новела које је објавио Центар за примењену историју под насловом *Уирџавање историје – Приче о сјасавању шоком Холокауста*. За обе публикације део садржаја обезбедило је Завичајно одељење Народне библиотеке Бор, још једном потврђујући своју праксу континуираног актуелизовања разноврсне библиотечке грађе коју то одељење прикупља, обрађује, чува и промовише. Пред читаоцима је резултат таквог деловања.

Локалне заједнице или појединци у њима на различите начине негују културу сећања на своје истакнуте завичајне ствараоце. Двојезична мађарско-српска публикација *Radnóti Bor–Abda*, луксузно штампана, визуелно изузетно богато опремљена, настала је као духовна потреба да се овековече личност и дело трагично страдалог песника. Идејни творац и приређивач књиге јесте Бела Сабо, професионални фотограф и самостални стваралац (слободни уметник) из Ђера, који стварајући својеврсну фотографску реинтерпретацију песама Миклоша Раднотија, у тај уметнички визуелни „оквир”, поред стихова прилаже и текстове различитих стручњака који, свако у свом домену, открива неке директне или индиректне чињенице везане за живот и дело овог мађарског песника. Завичајни дамар разгрејан фотографско-уметничким импутом изродио је публикацију која пред читаоцем ствара чврсти колоплет визуелно-уметничког, поетског, књижевноисторијског и документарног.

У књизи-албуму налазе се фотографије које је Бела Сабо направио на свом путу пратећи Миклошев „усињени марш” од Бора до Абде код Ђера. Занимљив је и емотивно снажан склоп

Прикази, читања, расветљења

који чине Миклошеви потресни стихови писани половином прошлог века и скорашње фотографије старог борског копа, јаловишта, погона за прераду руде, прелепи пејзажи – а у ствари места на којима су се некада налазили радни логори Берлин, Минхен, Хајденау. Поред тих, рекли бисмо „тематских целина”, као визуелни прилози уз различите текстове, због чега знају да делују насумично, налазе се и остале савремене фотографије прекрасних жагубичких планинских крајолика, Ђердапске клисуре, Гамзиграда, који својом природном лепотом појачавају контраст трагичног Миклошевог пута којим Бела Сабо пролази седамдесет пет година касније.

У уводној речи, градоначелник Ђера проф. др Чаба Андраш, објашњава дубоки траг који је Миклош Радноти, својим трагичним крајем, оставио у историји града и сећању његових житеља који с љубављу негују успомену на њега. И Балаж Физф, стручњак у области образовања у Мађарској, родом из Абде, који се као дечак играо на попришту трагичног Миклошевог животног краја, у предговору књизи наглашава да сви житељи Абде и данас осећају Миклошево присуство, истовремено тешко и узвишено.

Слободна сам да закључим да на ту и данас узвишено тешку емоцију утиче и, у својој једноставности прекрасна, статуа аутора Миклоша Мелокова на путу између Абде и Ђера, чију нам фотографију Бела Сабо нуди преко две целе стране. Њу тамошњи становници зову „стари аутостопер” и она својим предметним суживотом уз ивицу регионалног пута деценијама зрачи чудесном естетиком. Усамљену фигуру Раднотија само што не понесе кошава заувек заробљена у развијореном песниковом огртачу, али он већ више деценија стоји постојано, песнички утемељен, хуманистички пркосећи времену страдања.

Виолета Стојменовић, библиотекар саветник у Народној библиотеци Бор, пише текст „Цртежи о рецепцији лика и дела Миклоша Раднотија у Бору” и подсећа на све „институционалне интервенције у локално памћење и сећање” деловањем савремених уметника у отвореном јавном простору, али и активностима Народне библиотеке Бор, почев од 1979, када је у издању Библиотеке објављена *Борска бележница* са последњих десет Раднотијевих песама, па преко различитих песничких сусрета и приредби, текстова у *Бележници*, часопису борске библиотеке, до новог монографског издања 2019. у другачијем интерпретативном контексту, у коме су Миклошеви стихови у преводу Данила Киша протумачени надахнутим есејем проф. др Зорана Пауновића и „графичком репортажом о судбини уметника у борским радним логорима” Александра Зогафа.

Текст приређен према чланку Агнеша Бема открива садржај уговора мађарске и немачке власти о „трансферу мађарске радне снаге” у рудник бакра и носи бизаран назив „Компенса-

ција сировина за додатни рад у Бору”. *Сировину* коју даје Мађарска, представља 6.000 људи – радника, у највећем броју Јевреја, који у току 1943. и 1944. бивају доведени у борски рудник. Заузврат, Мађарска треба да добије 100 тона руде бакра месечно за своју индустрију. У мају 1944, у другој групи Мађара, која је стигла у радни логор, био је и Миклош Радноти. Већина тих радника преживела је рад у логору. Трагедија им се догодила на повратку.

Хунгаролог проф. др Марко Чудић књизи прилаже „Кратку биографију Данила Киша” и текст „Данило Киш као преводилац Раднотија”. Истиче преводилачке квалитете Данила Киша као доследног поборника „средњоевропског преводилачког принципа”, са савршеним осећајем за примену „начела преводилачке компензације”, који уз све то поседује и оно што, парафразирајући Жоржа Мунена, познатог француског лингвисту, Чудић назива „етнографски вишак знања” поткрепљен језичком храброшћу и дрскошћу.

Проф. др Јулијана Ишпановић Чапо у тексту „Песник годишњица – Култ Раднотија у Војводини и Србији” исцрпно фактографски наводи појављивања Раднотијевих песама у Србији, почев од 1933, када су у часопису *Kalanga (Снојље)* први пут објављене две Миклошеве песме, па све до 2019, када је, обележавајући 110 година од рођења и 75 година од смрти песника, Петер Лорнет Тот прешао стазу *усиљеној марша* од Бора до Абде, када је снимљен и приказан филм Ерике Кабок *Животи мерени рудом – итрајом Миклоша Раднотија* и када је Народна библиотека Бор направила споменуто ново издање последњих десет Раднотијевих песама. За ово издање Народне библиотеке Бор проф. Ишпановић каже да је „и у визуелном и у идејном смислу ванредна публикација која је обогатила и мађарску и српску рецепцију Раднотија”.

Блаж Физфа ће се још једном обратити читаоцима износећи фрагменте сећања на свој разговор са Фани Ђармати, Раднотијевом супругом, и на свој педагошки рад и борбу да се поезија врати древној форми обраћања заједници гласним, хорским рецитовањем. Читаоцима ће се учинити дирљивом одговорност коју проф. Физфа, житељ Абде, осећа због успомене на песника који је свој живот окончао баш у атару његовог села.

У обимном тексту Петера Лорната Тота, који има наслов као и његова монодрама о Раднотију „Ја сам душа, желим да живим!”, читамо о песничком ходочашћу, духовном и физичком путовању учитеља и рецитатора, које је 2019. предузео у знак сећања на Миклоша Раднотија и борске раднике-страдалнике од Бора до Абде. Опчињен Миклошевом судбином, судбином свештице с песмама чија је садржина победила биохемијске процесе и после годину и по боравка у земљи-гробници, табанајући од Бора стопама Раднотија кроз Србију, Хрватску и Мађарску, Петер где год да застане гради песничко-поетску заједницу с тамошњим људима, желећи да нагласи да од нас данас зависи да ли ће се поновити ратни ужаси.

Прикази, читања, расветљења

Јанош Борбел упознаће нас са активностима Меморијалног одбора и Књижевног клуба „Миклош Радноти”, са начинима популаризације савремене мађарске поезије у школама и институцијама, а у циљу јачања културног имиџа Ђера и жупаније којој припада. И аутора овог текста води идеја да се све ово чини како човечанство не би више никада пролазило кроз сличан период недостојан људског рода, те да зато треба чувати сећање на људе попут Миклоша Раднотија.

На крају ове публикације, поред фотографија пејзажа и урбаних екстеријера и ентеријера, објављене су и фотографије оригиналних страна Миклошеве *Бележнице* из свеске *Авала 5* и стрип табле Александра Зографа, завршавајући са текстом Беле Сабоа, фотографа, дизајнера и приређивача ове књиге, у коме он тумачи своју дугогодишњу потребу да дође у Бор и Жугубицу, која се остварила тек 2019. године.

Листајући ову публикацију, на први поглед је јасно да су приређивачу у првом плану сопствене фотографије и да је ова књига настала пре свега као каталог. Међутим, изузетно је драгоцен концепт књиге у целини. Прикупивши под окриље ове књиге-каталога текстове еминентних стручњака, дао је вредан књижевноисторијски омаж свом завичајном песнику. Каже се да су песници грађани света, али у жељи да избегнемо оваква уопштавања, морамо да поменемо да Миклош Радноти припада и борском завичају, те је ова публикација Беле Сабоа постала вредан сегмент фонда Народне библиотеке Бор.

Неговање културе сећања кроз развијање критичког мишљења о историјским процесима, а у циљу изградње културе мира, Центар за примењену историју (ЦПИ) остварује кроз интердисциплинаран приступ. Да би јавности приближио недовољно истражена и скрајнута историјска збивања важна за данашње друштво, поред истраживања, едукације и разних јавних догађаја, ЦПИ развија и значајну издавачку делатност. Увиђајући да стрип као уметничка форма непосредном сликом и речју лакше комуницира са читаоцима, пре свега младима, који су више навикли на слике, ЦПИ је 2020. покренуо едицију стрипова *Повеси(и) ојшора* засновану на биографијама истакнутих појединаца. На том трагу је и зборник графичких новела *Уиртавање историје – Приче о сјасавану Шоком Холокауста* (2021). Уреднички двојац, Ружица Девић и Владимир Арсенић, у Предговору објашњавају избор од пет прича о спасавању Рома и Јевреја током Другог светског рата, наглашавајући да се у сваком времену и на сваком месту могу наћи људи довитљиви, мудри, храбри и спремни да помогну онима којима је помоћ потребна. Ти индивидуални чинови храбрости посебно су значајни јер „бити човек у смутним временима много је теже но што се мисли”. Стрипови су засновани на причама које су за ову

прилику приредили истраживачи Ивана Вранашевић, Војкан Трифуновић и Драган Стојменовић, а потичу из различитих крајева Србије.

Уредници посебно издвајају причу о Стевану Ђорђевићу Новаку, једином Рому који је проглашен народним херојем, а о коме су материјал добили од Завичајног одељења Народне библиотеке Бор. Истичу да је његов животни пут доказ борбе коју припадник мањинске групе мора да прође како би постао уважен и поштован члан заједнице и колико је важно борити се за друштво у коме ће разлике међу људима бити избрисане и у коме ће сваком појединцу бити пружена иста шанса.

Прва прича у књизи је „Прича о Дрити”, стрип ауторке Драгане Радановић. Кроз нарацију девојчице Дрите, уз основне чињенице о Јеврејима Сефардима и њиховом историјском сељачању после протеривања из Шпаније крајем 15. века, о обичајима и пословицама које су изградиле особен културолошко-психолошки склоп јеврејског човека, сазнајемо да су у Србији прве антисемитске уредбе уведене и пре окупације и како су текли окупациони дани у Приштини. Међутим, трагичну слику живота у концентрационом логору у Бечу обасјава племенитом људском лепотом прича о несебичној логорашкој солидарности и неочекиваној помоћи која стиже од једне угледне Бечлијке, Веронике, осетљиве на људску патњу.

„Прича о Теодору” Бориса Станића сели читаоца у Војводину и открива услове живота Јевреја под немачко-мађарском окупацијом. Теодор прича и о судбини заточеника у београдским логорима Топовске шупе и Сајмиште, о нади да ће у Војводини заробљеним Јеврејима бити боље ако их преузму мађарске власти и распореде по логорима у Мађарској, о мобилизацији логораша у радне чете „мусоши”, и о људском лику мађарског поручника Ђуле Вагнера, који је командовао Теодоровом четом и помогао им да преживе. Занимљиво је и драгоцено што аутор текста повремено нарацију у првом лицу прекида својеврсним фуснотама у којима опомиње, на пример, да су Топовске шупе, логор смештен такође у центру Београда, кроз који је прошло и стрељано око 5.000 Јевреја и 1.500 Рома, данас потпуно запуштено и заборављено место. Тако, мимо главног наративног тока, који открива да се људска племенитост и храброст крије на неочекивном месту, сазнајемо још понешто што има за циљ друштвено ангажовану критику.

„Прича о доктору Сави” Владимира Пајића упознаје нас са Савом Станојевићем, једним лекаром у трстеничком крају, који је бринуо о здрављу људи током окупације и о Ромима који су у Трстенику пре рата били познати и цењени музичари и занатлије. Измисливши епидемију пегавог тифуса и претворивши ромско насеље Осаоница у карантин,

Прикази, читања, расветљења

спасао је ове људе одвођења у логор и вероватне смрти. И ова прича садржи драгоцену ангажовану фусноту о једином спомен-обележју посвећеном Ромима који су допринели победама српске војске у балканским и Првом светском рату, а коме данас прете уништење и заборав.

„Прича о Раки” из пера Данице Јевђовић представља нам Рахамима Раку Рубена, фотографа и једног од првих фото-репортера листа *Полиџика*, историју скривања њега и његове породице по куршумлијским селима током Другог светског рата, и духовну лепоту људи који су, ризикујући сопствене животе, помогли овој породици да преживи и дочека ослобођење.

Боранка Јелена Ђорђевић Максимовић, причом у стрипу, која је резултат истраживања Драгана Стојменовића, библиотекара Завичајног одељења Народне библиотеке Бор, представља Стевана Ђорђевића Новака. Ова прича се разликује од претходних. Млади Ром није неко кога из критичних животних околности спасавају други људи. Читаоцима је понуђена дирљива прича о ромском дечаку који се храбро и достојанствено носи са свим изазовима одрастања у сиромаштву и социјалној неправди. Стрпљењем, вредним радом, доследношћу и храброшћу, Стеван крчи себи пут, налази своје место у друштву, међу партизанима који га цене и поштују, доказује и остварује себе, да би несрећним сплетом околности изгубио живот – али не од оних којима је геноцид био саставни део идеологије.

Стварне животне судбине страдалника и хероја у времену Другог светског рата уметнички „уцртане” у ове две публикације, представљају драгоцену сведочанства како се за мир, лепо и племенито треба борити. Драгодена попут друштвеног ангажмана Беле Сабоа и Петера Лорната Тота, који, свако на свој начин, чувају сећање на човека-песника који и у времену злом живи поезију. Драгодена и зато што сведоче и о раду истраживача и библиотекара који знају да грађи која им је поверена на чување удахну нов живот и учине је стално актуелном, јер се и на тај начин ствара драгоцен материјал за различите облике педагошког рада уз помоћ кога ће се наредне генерације подсећати да и у доба безнађа нада постоји, да и у нарастајућем злу могу да победе племенитост и лепота уколико се појединац храбро, одлучно и достојанствено бори колико за лично толико и за опште добро.

Виолета Стојменовић, Народна библиотека Бор

О настајању књиге и којечему

(Ирене Ваљехо, *Зайисано у бескрају: насїанак књије у анїишком свеїу*, прев. Драгана Бајић, Лагуна, Београд 2021)

Приказ књиге *Зайисано у бескрају* шпанске класичне филолошкиње и списатељице Ирене Ваљехо, књиге у којој се са неизмерним одушевљењем, жаром и патосом – повремено чак и претераним – говори о пореклу књиге и бројних феномена и делатности непосредно повезаних са постојањем и историјом књиге, ваља започети опаском о самом предмету. Читалац или читаатељка српског штампаног издања бестселера о „настанку књиге у античком свету”, како гласи поднаслов ове популарне студије – уколико жели да испрати ауторкине референце и да се упуту у изворе, можда заинтригиран(а) да неки од њих и сам(а) консултује – мораће заправо да чита „хибридну” књигу, јер је издавач одлучио, као и више пута раније, нажалост, да белешке и библиографију не штампа. Обавештење о фајлу са недостајућим одељцима књиге читаоци могу да виде (ако уопште окрећу листове након белешке о аутору) на самом крају штампаног издања или на веб-страници књиге на сајту издавача (чија се посећеност, а онда и могућност навођења читалаца на куповину других, наводно сродних односно „повезаних” наслова, оваквим штедљивим триковима значајно повећава). Могуће је да ће неким, можда не и малобројним читаоцима, ова обавештења, па и делови књиге који су доступни само онлајн, промаћи. (У стилу књиге о којој пишем, већ замишља старију корисницу библиотеке која код своје куће, без рачунара, тзв. паметних телефона и(ли) без интернета, можда баш и дубоко дирнута ауторкином емотивном реториком и вештином преплитања прича из различитих културноисторијских периода, схвата да је унапред отписана као могући читалац/истраживач оних делова књиге који се конвенционално подводе под тзв. научну апаратуру, иако у овом случају уопште немају такву форму.)

Покушај сувислог, *reader-friendly* образложења овог издавачког изума гласи: „ради лакше претраге [извора] на интернету” – тој олакшици ће се нарочито „обрадовати” читаоци који одлуче да потраже фамозног Волтера Бенцамина, како је – не први пут и упркос томе што је реч о изузетно утицајном и код нас доста превођеном аутору – „прозван” чувени немачки филозоф Валтер Бењамин¹. Притом, није реч о усамљеном случају „покрштавања” – француски

¹ https://www.laguna.rs/_img/_fckupl/ZAPISANO%20U%20BESKRAJU%20beleske%20i%20bibliografija%20ZA%20SAJT.pdf, стр. 477. У самој књизи, име аутора на почетку је исправно наведено (стр. 40), да би на крају Валтер Бењамин поново постао Волтер Бенцамин (стр. 425).

Прикази, читања, расветљења

теоретичар Пјер Бајар (такође превођен на српски језик) постао је Пјер Бајард, а латински писац Марцелин –Маркелин. Уколико терамо мак на конач, приметимо да се, упркос томе што се у белешци на почетку „Бележака” тврди супротно, ни наслови ауторкиних извора већ преведених на српск(охрватск)и не наводе увек тако (а тако су, вероватно, познати значајном делу читалаца заинтересованих за књигу Ирене Ваљехо). Тако се уместо као Тоталитет (што је битан филозофски појам) и бесконачност, наслов Левинасове књиге преводи (са шпанског превода француског наслова) као Потпуност и бесконачност (стр. 454).

Књига Ирене Ваљехо ипак је, дакле, захтевала мала истраживања у вези са многобројним цитатима из класичних и савремених дела већ (одавно) преведених на српски (српскохрватски) језик или на други начин познатих, макар стручној јавности. Захтевала је преводиоца који зна или би се потрудио да сазна да, рецимо, наслов Чинебеовог романа који ауторка спомиње није, као у шпанском преводу, из последњег стиха Т. С. Елиотовог „Путовања мудраца”, већ из стиха који у прелеву Ивана Лалића гласи: „не осећајући се више угодно”, те да спомнути нигеријски писац никада није написао роман „Радовао бих се другој смрти”. Поред тога, није јасно због чега преводитељка није, као што је у таквим случајевима уобичајено, консутовала наше постојеће преводе старогрчких и латинских текстова (рецимо Платонове *Законе*), те уџбенике о историји литературе тог периода, па смо уместо чувеног Ахиловог гнева – јер гнев је прва реч *Илијаде*, реч којом, за већину нас, почиње западноевропска књижевност – добили некакву „јарост” (стр. 95). Исто важи, мада је далеко мање упадљиво, за тзв. *Баирахомиомахију* која је код нас, захваљујући српским и југословенским познаваоцима грчке и римске књижевности, одавно позната као *Бој жаба и мишева* или *са мишевима*, а захваљујући релативно новијем преводу Дејана Ацовића као *Жаба и мишева љући бој*. И други случајеви ауторкиног упућивања на дела која изворно нису на шпанском показују да преводитељка није имала времена и(ли) стрпљења да истражи све тачке ауторкиног меандрирања кроз културну историју. Притом, није овде реч о лову на преводилачке грешке – превод Драгане Бајић је иначе добар и течан, већ о нешалантном односу уредника и вишеструког издавача *Ћодине* према књизи, тексту, ауторима, што се код нас упорно толерише, прећуткује, занемарује.

С друге стране, када већ књигу читамо с краја, од белешки уз текст и библиографије, сама ауторка је одлучила да референце не везује за прецизно означена места у тексту, већ за (додуше веома кратка) поглавља у целини: сви извори података, идеја и цитата везани за једно поглавље наведени су, у скраћеном облику, у виду једног параграфа, са успутним коментарима у заградама, који објашњавају неочигледне везе текста и референци тј. упућују на конкретну идеју/информацију која се тиче текста, што радозналим читаоцима, призваним на почетку

овог приказа, нарочито ако им многобројни аутори поменути у књизи углавном нису већ познати, додатно отежава праћење. Очигледно је, међутим, да је ауторка на уму имала тзв. најширу читалачку публику, читаоце који ће „уронити” у штиво без много интересовања за дела која би тај доживљај могла да прекину или одложе. Референце и библиографија су ту такорећи за сваки случај, а не зато да би поткрепиле или доказале ауторкину стручност, иначе неспорну, темељну упућеност у изворе и актуелна научна сазнања или утемељеност аргумената, јер се већ неко време претпоставља и доказује да та „широка” публика, којој је научнопопуларна литература намењена, ионако нити тражи нити вреднује квалитете и ауторитет који се показује и потврђује конвенционалним референцама.

Но, вратимо се књизи (њеном штампаном делу). Приповедајући о настанку књиге, Ирене Ваљехо заправо говори о генези и раним фазама развоја различитих аспеката и елемената књиге као материјалног предмета и медија, те о појавама и делатностима које су са њом у непосредној вези: различите подлоге и алати за писање, укључујући и различите врсте писама; физички облици књига и начини на које се њима руковало; наслов (уместо првог реда текста) као изум који је значајно допринео развоју раних каталожских пракси; прва позната „књижурина”; библиотеке у виду полица у просторијама различите намене, укључујући и јавна купатила, или у виду посебних, наменских грађевина; путујуће и стационарне књижаре и књижари као наручиоци и (пре)продавци рукописних књига; увођење писане у усмену културу и њихов међусобни однос; формирање књижевних родова и најстарији књижевни жанрови, те најстарији сачувани примери различитих врста текстова (књижевних и некњижевних); повезаност књиге, библиофилије/библиоманије, космополитизма и глобализације; најстарији примери тзв. либрицида односно физичког уништавања књига, али и читавих библиотека; цензура и њене жртве, укључујући и особе (неретко жене, барем њих ауторка истиче) за које се зна да су ризиковале живот или страдале покушавајући да спасу последње примерке неког рукописа; коришћење књиге као оружја; односи између читалаца и писаца и различите употребе књига и читања у свакодневном приватном и друштвеном животу; најстарији облици (само)рекламирања на књижевној сцени, али и аргумента против (претераног) читања; канонизација аутора и текстова; настанак филологије – ово су само неке од многобројних тема и феномена који се спомињу у овој књизи, подељеној на два дела (грчко-хеленистички и римски свет), тј. чак 135 фрагмената унутар четрдесетак кратких поглавља између „Пролога” и „Епилога”. Притом, по изразито личном тону, креативном приступу чињеницама и подацима, нелинеарном приповедању, есејистичким дигресијама и асоцијативној композицији, фрагменти и поглавља највише личе на ерудитне новинске колумне односно фељтоне, због чега је Зи-

Прикази, читања, расветљења

Иисано у бескрају више збирка лабаво повезаних есеја на наведене и друге теме него дело настало на основу кохерентног плана. Ауторка скаче с теме на тему, с једног места на друго и натраг, са Антифонта на Виктора Франкла,² на пример, прескаче векове и миленијуме, што је истовремено и заводљиво и – уколико се читање не „расцепка” у складу са организацијом текста – заморно.

Познаваоци историје књиге, писма, библиотека, читања и књижевности углавном познају (требало би да знају) историјске податке на које се ауторка ослања и које коментарише, као и историографске недоумице или мање или више уверљиве претпоставке изведене из материјалних и текстуалних остатака старогрчке, хеленистичке и римске културе (сумерске или египатске културе и књижевности ауторка се, наравно, дотиче, с обзиром на то да су оне изворишта писма, писања и књижевности, али се њима бави више узгред). Међутим, сем што ће увидети да књишки феномени који се одавно подразумевају, као што су, на пример, наслов и пагинација, имају своју (пред)историју и нису „природни” делови књиге, те да, са друге стране, већина и дан-данас познатих пракси и феномена везаних за књигу потиче из грчко-римске цивилизације, читалац, неупознат са овом граном историографије, вероватно ће тешко или никако успети да на основу овог дела склопи неку целовиту представу о вишевековним процесима обликовања и преобликовања начина, средстава, сврха и намена записивања, писања, читања, умножавања, прерађивања, чувања и ширења текстова. Можда ће пре запамтити куриозитете као што је „прекодирање” теренског истраживања балканске усмене епике чувеног фолклористе Милмана Парија управо у епску песму, у којој је он сам постао оно што је изучавао – формулаични израз, или пак лик Хеига Куросаве, старијег брата чувеног јапанског редитеља, који је радио као бенши – приповедач неких филмова, онај који публици објашњава шта се догађа на платну, успут импровизујући дијалог. Таквим примерима ауторка, рецимо, објашњава прежитке и савремене модалитете изворног усменог стваралаштва, трансформације уметности рапсода и аеда, коју је књига почела да угрожава у антици. Можда ће, такође, читаатељке макар, упамтити и име недовољно познате Енхедуане: наиме, најстарији познати аутор у историји литературе заправо је ауторка, академска свештеница и песникиња из древног Ура – с тим у вези вреди истаћи да у књизи *Зайисано у бескрају* женска страна античке историје књиге, књижевности и читања није ни занемарена ни тек овлаш дотакнута, тако да су бројна женска имена, ако искључимо Сапфо или Хипатију, углавном позната само уско стручној јавности, не само споменута већ и оживљена ауторкином жељом да што боље упозна и схвати положаје, тежње и светоназоре жена које су та имена носиле.

² Пишући о развоју беседништва у античкој Грчкој, ауторка ће у приступу и раду беседника Антифонта пронаћи „авангарду психоанализе” (стр. 217), јер се он први сетио да, и као услугу, понуди терапију речима и да тужне теши одговарајућим говорима, наводећи их на разговор, што је за њу повод да, без икаквог уверљивог објашњења, спомене „сличан” Франклов метод и Холокауст, пре но што се врати софистици као битном изданку грчке реторике.

Најизразитија карактеристика ове књиге о књигама ипак јесте то да је писана с очигледном намером да читаоцу пренесе ауторкину страст према књигама и читању и да га, с тим циљем, наведе да следи њене субјективне путање кретања кроз време и историју, у коју ће „улазити” кроз улазе које је она изабрала да му отвори, не држећи се хронологије, па ни узрочно-последичних ланаца, већ тема наговештених насловима поглавља, односно мање или више произвољних „рубрика” и сопствених асоцијација, које читаоце час враћају у садашњост, час одводе у различите прошлости, тако да, на пример, прича о Александријској библиотеци претходи причи о појави писама и свитка као текстуалног медија који се у тој библиотеци чувао. У том смислу, у „Прологу” се однос између историографије и приче објашњава по аналогији са односом између скелета и плоти, док се самим почетком – фикционалним извештајем о походу ловаца на рукописе за Александријску библиотеку, о пустоловини у коју ауторка жели да се сасвим уживи – најављују реторичке и наративне стратегије представљања различитих епоха и фаза настајања књиге. Историјски подаци, накнадна научна открића, тумачења и објашњења преплићу се с претпоставкама, нарочито оним везаним за историјске личности, њихове мотиве, психолошке профиле који се на основу сачуваних сведочанстава о њиховим речима и делима, савремених психолошких сазнања и уз помоћ мало маште могу (ре)конструисати. Тако, по ауторки, Александријска библиотека мора да је замисао самог Александра Великог (иако за то нема доказа), страственог читаоца *Илијаде*, „књиге-компаса”, јер језичка и културна свеобухватност те легендарне библиотеке одражава његов карактер и његове геополитичке и културноисторијске претензије.

У реконструкцију епохе односно појава које описује, ауторка уноси/учитава и своје жеље, као на пример опчињавајућу претпоставку да је у античкој Атини постојала „струја женске побуне” (стр. 180), коју су старогрчки писци прећутали и на тај начин избрисали из историје. Управо зато што је њен однос према класичном свету изразито емотиван, а њено уверење у изванредан значај књиге као изума чије је вишеструке улоге и функције, као и ефекте и последице у животима појединаца, заједница, друштава, читавог човечанства тешко пребројати, чврсто утемељено, све о чему пише прожето је готово лирским изливима одушевења било самом књигом или читањем, било туђим мислима о књизи и читању. Тако, на пример, сентенциозно тврди да у „хаотичном свету набављање књига представља чин одржавања равнотеже на ивици понора” (стр. 40), обједињујући мисао Валтера Бењамина и своју фасцинацију не толико величином колекције сакупљене у Александријској библиотеци колико страственом и бескомпромисном упорношћу да се све то прикупи и сачува.

Прикази, читања, расветљења

Ту су, затим, и бројне епизоде из сопственог истраживачког, али и приватног живота (читаоци ће негде на средини књиге сазнати за ауторкину трауму из детињства). Анегдоте везане за истраживачки рад и посете не баш приступачним и стога готово „егзотичним” библиотекама и архивима у којима се чувају рукописне књиге и коментарисање дешавања у току писања ове књиге (додела Нобелове награде за књижевност кантаутору Бобу Дилану, на пример), јесу један од начина на који се антички књишки феномени, писци, читаоци, продавци и сакупљачи књига повезују са садашњим временом. Други чине ауторкина асоцирања тих појава са филмовима, новијим књижевним делима или музичким албумима, речју са савременом популарном културом. Притом је очито да ауторка не само да жели да покаже ширину својих интересовања и знања (противну стереотипу о стручњацима и научницима слепим за непосредна окружења, масовну културу и свакодневицу), већ и мноштво паралела и спона које све даљи нам класични свет чине и данас једнако релевантним и неопходним уколико желимо да разумемо корене бројних актуелних и колико савремених толико и наизглед свевремених ставова и противставова, интереса и интересовања. Тако ће, на пример, разлику у односу према епској баштини између Аполонијеве *Арионауџице* и пародичног *Боја жаба и мишева* упоредити с разликом у односу према класичном вестерну између *Неојросџивои* Клинта Иствуда и Тарантинове *Ђанџове освете*, док ће у тзв. ТЕД-говорима препознати наслеђе софистике и софиста као путујућих предавача. С обзиром на то да се пергамент добија од животињске коже, ето згодне прилике да се спомену примери коришћења живе коже, коже на телу, као подлоге за писање, и у антици и данас, те да се низу асоцијација придружи *Меменио* Кристофера Нолана, у којем су тетоваже мнемотехничко средство, па јунак оштећеног памћења, престало изнова чита себе са самог себе. Како, међутим, пропустити прилику да се, уз то, а у складу са савременим агендама, не спомену и животињске жртве људске обести и цивилизацијских тековина: „Замишљам жалобно оглашавање животиња и вековима проливану крв, да би речи из прошлости стигле до нас [...] рањена кожа и крв – варварство које вреба из слепих углова цивилизације. Више волимо да не знамо како напредак и лепота подразумевају бол и насиље.” После ове варијације на тему Бењаминовог афоризма да је сваки документ цивилизације истовремено и документ варварства, ауторка нас подсећа да су многе од књига написаних на прерађеној кожи убијених животиња свету донеле „бујице мудрих речи о љубави, доброты и самилости” (стр. 85).

Међутим, у другим случајевима, ауторка заборавља да феномене везане за књигу и читање демистификује и сагледа и с наличја. Тако већ цитираном интерпретацијом мисли о колекционару истог Валтера Бењамина, по којем је, у основи нагона за стицањем нових предмета за

(приватну) колекцију, у ствари жеља или потреба за обнављањем, регенерацијом старог света, а што Ирене Ваљехо уопштава и везује је за прву јавну библиотеку, „чаробну енциклопедију” у Александрији (стр. 40–41), ауторка истовремено „маскира” чињеницу да је „уравнотежена” набавка књига идеал који се у пракси, често свесно и с јасном намером, независно од финансијских (не)могућности, скоро никада не остварује, те да су и библиотеке умеле и умеју да буду и у служби оних који свет гурају још дубље у хаос и понор, шта год она под тим метафорама подразумевала. Библиотека, можда, неке „личи на утопију” (стр. 166), како ће закључити више од 100 страница касније, када опет „скокне” до библиотека и, овог пута, библиотечких радника, не заборављајући ни стереотип о библиотекарки-уседелици (стр. 164), па, логично, ни Каприн *Дивни животи* (филм у којем се користи таква представа о „суморној” библиотекарки) – сама представа о тако отвореној, свима приступачној и доступној библиотеци већ почиње да личи (само) на топос.

Поред тога, ту су и обраћања читаоцу, реминисценције на читалачка искуства и доживљаје из детињства (као дете веровала је да је примерак књиге коју има једини и да је књига коју чита писана само за њу), густо ткање метафора, персонификација и поетичних поређења, мноштво звучних афоризама и сентенци, zgodних за цитирање и дељење по мрежама, као и сликовитих описа и сугестивних портрета личности о којима обично, сем назива сачуваних дела и оквирног времена њиховог настајања, не знамо богзна шта. Све о чему пише Ирене Ваљехо „облаже” слојевима привлачних слика конструисаних на основу читаве историје књиге и читања, на основу разноликих искустава безбројних познатих и анонимних читалаца и корисника књиге као пасоша, превозног средства, приручне апотеке, отаџбине и много чега још. Тако се, на пример, изум алфабета, лакшег за усвајање и коришћење, а самим тим и за самостално вођење својих трговачких послова, уместо старијих, „светих” сликовних писама, превише тешких за савладавање, која су трговце чинила зависним од малобројних учених писара, тумачи следећом сликом. „Алфabet је извукао писмо из затворености дворских складишта, натерао га је да игра, пије и подлегне жељи” (стр. 124), а њоме се завршава прича о фантазмогоричном Грку опчињеном брзином којом пишу феничански морепловци, његови другови по лучким крчмама, који је феничанско писмо прилагодио грчком језику и тако сам створио писмо којим се и данас служимо. Међутим, да ли је одсуство материјалних трагова постепене модификације искључиво сугласничког феничанског писма заиста доказ да је грчки алфabet створио један човек, у једном историјском моменту, или смо само склонили да представу о генијалном појединцу и изузетној личности пројектујемо у тако далеку прошлост, остаје на читаоцу/читатељки да одлучи, јер ауторка уз спомињање неидентификованих стручњака,

Прикази, читања, расветљења

у додатим белешкама упућује на један рад из којег је готово дословно, без знакова који би на то упућивали, преузела тезу о „појединачном чину, намерном и умном, који је изискивао велику слушну истанчаност” (стр. 122–123).³ То је ипак више него када је реч о подједнако дискутабилној опасци по којој су се неки антички језици гасили јер нису имали „делотворне методе за каталогизовање својих текстова” (стр. 261), за коју не наводи никакав извор. Колико је често ауторка себи дозвољавала изврстан немар приликом преношења и интерпретације извора, остаје питање за стручњаке.

Упркос бројним замеркама које јој се могу изнети, *Зайисано у бескрају* јесте занимљива књига, мада ће утисак који оставља зависити од спремности читалаца да прихвате и следе ауторкино расејавање пажње по времену и простору, ауторкину дигресивност, распричаност, патос и склоност ако не баш ка брисању граница између поузданих историјских сазнања и сопствених маштарија изниклих на њима, онда макар ка њиховом прожимању и преплитању. С обзиром на то да се потрудила да зађе и у рукавце историје које су историчари важних културних токова доскора обично остављали за најужу академску јавност, тј. по страни, као мање важне за разумевање револуционарних историјских изума и преокрета, у које спадају писмо, књига и јавна библиотека и с обзиром на бројне паралеле које је, некад вештије, некад мање вешто повукла између неких античких и неких савремених одговора на питање о сврхама и циљевима читања и писања, Ирене Ваљехо је широкој публици понудила мноштво интригантних епизода и ликова/личности, који наводе на размишљање о значају и функцији изражавања, стваралаштва, комуникације, памћења и сећања, али и о материјалним и идеолошким условима и оквирима који их о(не)могућавају. Саглашавање са ауторкином перспективом и са њеним мислима, ставовима и закључцима о књизи и појединачним књигама или врстама књига, о читању и смислу читања, о библиотекар(ри)ма, писцима и писарима, илустраторима и илуминаторима, није, разуме се, неопходно, напротив, јер она, мада сасвим другим поводом, и сама запажа: „Осећање извесне неадекватности део је искуства читања књиге; много је више педагогије у немиру него у олакшању” (стр. 224).

³ Ову је хипотезу, иначе, 1991. изнео Бери Пауел, везујући порекло грчког алфабета за чин записивања *Илијаде* и *Одисеје*. Вид. нпр. Shirley Werner, „Literacy Studies in Classics: The Last Twenty Years”, in *Ancient literacies: the culture of reading in Greece and Rome*, ed. by William A. Johnson and Holt N. Parke (Oxford: OUP, 2009), 334.

PISA.

architectural styles and a want of harmony in its ornamentation. A somewhat unsightly cone rises from the dome and mars the general effect. But most visitors will concur in the verdict of so competent a judge as Mr. Fergusson, who says: "Even as it is, the beauty of its details and the exuberance of its ornaments render it externally a most captivating design, though internally it possesses neither elegance of form nor beauty of any sort."

THE BAPTISTERY, PISA.

The Campo Santo lies between the Baptistery, the Duomo, and the Campanile on one side, and the old city walls on the other. It was formed by the Archbishop Ubaldo Lanfranchi, who on his expulsion from Palestine by Saladin, brought back with him fifty-three vessels laden with soil from the traditional site of Calvary. A century and a half later the sacred earth was enclosed by John of Pisa. Giotto and other eminent artists were employed

La triple cupola

Ствари које су прошле

Ствари које су прошле _____

ОТВАРА СЕ СПОМЕН-ДОМ

Отварању овог објекта присуствује и Латинка Перовић, секретар ЦК Савеза комуниста Србије

НОВОГОДИШЊИ ПОКЛОН: отварањем Спомен-дома Борани добијају значајан предуслов за интензивнији културно-забавни живот

Низом пригодних манифестација и веома значајним радним победама у овој години обележена је тридесетогодишњица револуције. Данас ће у Бору тим поводом бити отворен и Спомен-дом. Овој свечаности присуствоваће поред осталих и *Латинка Перовић*, секретар Централног комитета Савеза комуниста Србије.

Отварањем Спомен-дома (Дома културе) биће створени услови за динамичнији друштвени, а посебно културно-забавни живот. У Дому је довољно простора за смештај свих друштвено-политичких организација, за нормалан рад Градске библиотеке, Центра за образовање одраслих, а омладина има посебно доста простора – неку врсту свог Дома омладине. Ту је и друштвени клуб, површине од 1.076 квадратних метара.

Простор намењен Библиотеци од 1.650 квадратних метара омогућава постојање посебних одељења за дечју и школску библиотеку, одељење за одрасле, читаонице, такозване студијске просторије итд. Центар за образовање одраслих има у свом саставу амфитеатарску салу са 256 седишта, осам учионица, три модерно опремљена кабинета за изучавање страних језика, односно просторије у укупној површини од 1.660 квадратних метара.

Што се тиче дела зграде који представља стециште младих, у њему су просторије за друштвено-забавни живот, укључујући и салу величине 142 квадратна метра, затим просторије за шах, за рад забавног оркестра, за остале културне и друштвене активности и рад организација које окупљају првенствено младе људе – за извиђачку организацију, горане, Друштво пријатеља природе и друге. Само младима је намењен простор од 809 квадратних метара.

Спомен-дом располаже укупном корисном површином од 6.500 квадратних метара.

Колектив год. 25, бр. 51–52 (четвртак 30. 12. 1971): 4

РАДНИЦИ О КУЛТУРИ И У КУЛТУРИ ВИШЕ ИЗБОРА И УТИЦАЈА ИЗ ФАБРИКЕ

НЕ САМО ПРОИЗВОДЊА: радни људи осећају све већу потребу да утичу и на креирање политике у култури

Намера је била да се чује мишљење радника, непосредних произвођача, о култури, али би било довољно разлога да се пише о самим радницима с којима смо разговарали. О њиховим захтевима, начину на који говоре, језику којим говоре.

– Људи који нам нуде плодове културе и уметности, треба то да чине с више смисла за разумевање наших потреба и потреба уопште. Различити су нам захтеви, али су нам и могућности неједнаке. Када нам се нешто нуди, онда то не треба да буде једино могућно решење. Хоћемо културне програме у више решења и са више могућности да се опредељујемо. То тражимо и захтевамо, јер дајемо за културу новац из својих личних доходака. Удовољавање нашим захтевима никако није уступак неукусу и кичу. Напротив, ми сматрамо да утицаји треба да буду узајамни, као и сама сарадња о којој говорим.

Ово су, нема потребе да вас уверавамо, мисли једног радника, каквих, кажу у Фабрици опреме и делова, а вероватно и у другим погонима, има доста. Тај радник је Павле Поповић, висококвалификовани металолодач. Да би његову поруку узели као озбиљну, најпре нешто о њему самом. Павле Поповић је десет година у Бору. Дobar је радник. Код куће има библиотеку од око пет стотина књига. Има Стендала, Золу, Балзака. Има и савремене писце: Топића, Лалића, Андрића, Сијарића, Давича. Због чега овај радник купује књиге? Можда зато што то чини његов комшија? Не, Поповић је готово све те књиге прочитао. Покушајте с њим да разговарате о *Лелејској јори*, или о *Бихорцима*, или о неком Андрићевом делу и уверићете се да је тако.

– Давичеву *Песму* читао сам када се појавила, а *Проклећу авлију* и остала Андрићева дела пре него што је овај писац добио Нобелову награду, додаје Поповић.

Колико има интелектуалаца који нису прочитали, рецимо, Лалића, и не само њега? Има их вероватно много. Коришћење плодова уметности и културе није, према томе, богомдано право уских кругова, најмање технократских и бирократских. Култура постаје оно што и треба да буде – својина свих. Друштво је заправо онолико напредовало у свом развоју колико је људи способно да користи плодове културе и уметности.

Ствари које су прошле _____

– Ми који радимо у Фабрици нисмо увек у стању да одемо у биоскоп или позориште, наставља ранију мисао Поповић. Зато ћемо радије гледати позоришни комад или филм на телевизијском екрану. Али, и телевизијски програм треба приближити потребама и могућностима радника. Сигурно не би била грешка ако би се и ови програми правили на основу најширег анкетирања радника и грађана. Оних који користе ТВ пријемнике...

И тако – идеја има доста. Много више него што би се то на први поглед рекло.

Бор је добио Дом културе. Лепу грађевину, пространу, са много могућности. Али, да ли се он користи и да ли ће се користити у складу са средствима која су у њега радници уложили? Издржавање ове грађевине и плаћање службеника када буде изграђена друга фаза дома коштаће вероватно близу две стотине милиона старих динара. Сами програми морали би да вреде бар трипут толико. Једино тако ће бити оправдана инвестиција. Да ли ће се ова средства стварати на основу неког удруживања и стварања великих културних система или ће сав терет пасти на саме раднике, то је ствар могућности и добре воље заинтересованих, и оних који би могли да буду заинтересовани. Али, једно је сигурно: у кројењу програма, радници би морали, такође, да одиграју значајну улогу.

– С разумевањем смо давали новац за изградњу овог дома – каже Драгослав Милосављевић, један из радничке елите. Дом је изграђен, искрено се радујемо томе. Али, нећемо се много радовати ако и за програме не будемо питани као што смо били питани када је требало дати новац. Не бисмо хтели да нам се ти програми намећу. Хоћемо избор, јер на то имамо право.

И остали радници с којима смо разговарали сличног су мишљења. Они, наравно, нису за свођење културе на један укус, једну могућност, већ за програме који нуде вредности према новцу који се даје. Чула су се и мишљења да би требало још једном погледати како се просторије у Дому културе користе. Не би ли просторија која служи за читање и остављање штампе могла бити прекрасна галерија, кроз коју би људи пролазили улазећи у библиотеку? Да ли је место Културно-уметничком друштву у Дому или није?

Ако већ треба да буде у Дому културе, Друштво инжењера и техничара, бар у оваквој институцији, не би смело да буде затворени клуб. То би морало да буде место где би се развијала техничка култура и на популаран начин разговарало о научним и техничким достигнућима, рационализацијама радника, примењивању непознатих сазнања и искустава. Да ли је неко размишљао о томе?

Оваква и слична питања чули смо од многих радника. Надамо се, не без разлога и потребе.

Колектив год. 26, бр. 47–48 (уторак 28. 11. 1972): 11

Летопис

Летопис библиотеке

3. фебруар: Представљање романа *Сироче* Милице Зорић; о роману су говорили: ауторка, Александар Станисављевић, уредник издања и Весна Тешовић (НББ); разговор водила Виолета Стојменовић (НББ);

23. фебруар: Концерт женске певачке групе „Свети Харалампие”, којом диригује Тамара Глишић; беседе је говорила Ружица Милосављевић, професорка српског језика и књижевности;

1. март: Представљање 42. броја *Бележнице*;

11. март: Трибина Удружења жена „Ника” на тему (лоше) комуникације;

22. март: Поводом Светског дана поезије (21. март) и стогодишњице рођења Васка Попе (1922–1991), организована је поетска радионица „Брда речи... реке речи”; модератор: Виолета Стојменовић (НББ);

26. март: Трибина о Нацрту Просторног плана Републике Србије за 2021–2035. у организацији Асоцијације за развој града;

29–31. марта: Музички и драмски програми Гимназије „Бора Станковић” у оквиру манифестације „Борина недеља”, поводом Дана школе;

1. април: Отварање изложбе *Монела* академског вајара из Бора Милана Стошића;

11–21. априла: 16. турнеја Слободне зоне, организована у сарадњи са филмским фестивалом Слободна зона; приказано је девет играних и документарних филмова;¹

28. април: Пројекција документарног филма *Повезивање њачкица* Ноеми Вајс и разговори о менталном здрављу младих као виду психосоцијалне подршке младима и њиховим родитељима, у оквиру Уницефове кампање „Из мог угла”;

13. мај: Дружење књижевнице за децу и младе Иване Нешић са борским основцима; програм су водиле Виолета Стојменовић и Марија Радосављевић, библиотекарке НББ;

16–24. маја: Дани италијанског филма, организовани у сарадњи са Италијанским институтом у Београду; приказано је девет играних и документарних филмова;²

26. мај: Отварање Дана књиге НББ: представљање збирке песама *Уникал* борске ауторке Гордане Петковић; о књизи је говорила Јелена Станојев, а стихове су рецитовале Душица Адамовић и Селена Митић;

27. мај: Завичајни аутор Мирко Ђуришић представио је три прозна дела: роман *Животи* и збирке *Истина и друге љубавне џриче* и *Олуја*; поред аутора, о књигама је говорио борски новинар и писац Брана Филиповић;

28. мај: Анализа Нацрта Просторног плана Републике Србије за 2021–2035. у организацији Асоцијације за развој града;

2. јун: Представљање нове верзије *Дитијалној завичаја* Народне библиотеке Бор и резултата пројекта „У облачним негвама”, које је финансијски подржало МКИ РС; о пројекту

¹ Програм манифестације с кратким описима приказаних филмова доступан је на сајту Народне библиотеке Бор: <https://www.biblioteka-bor.org.rs/2022/04/slobodnazona-u-narodnoj-biblioteci-bor/>

² Програм манифестације с кратким описима приказаних филмова доступан је на сајту Народне библиотеке Бор: <https://www.biblioteka-bor.org.rs/2022/05/danitalijanskog-filma-u-narodnoj-biblioteci-bor/>

и раду на унапређењу техничких перформанси сајта *Дигитални завичај* говорио је програмер Виктор Бранковић, док је о грађи и концепцији сајта и дигитализације говорио Драган Стојменовић, руководилац Завичајног одељења и пројекта дигитализације завичајне грађе, културне и јавне делатности библиотеке;

7. јун: Представљање књиге *За Партију и Тито: партизански њокрећ у Србији 1941–1944*. Немање Девића, научног сарадника Института за савремену историју у Београду; поред аутора, гост библиотеке био је и уредник издавачке куће Службени гласник и

овог издања Борисав Челиковић, историчар; разговор водила Весна Тешовић (НББ);

14. јун: Отварање и јавно вођење кроз изложбу *Поћлед уназад: енергија 1992/1993 – ангажована уметност у јавном простору* Независне уметничке асоцијације Ремонт, чија је кустоскиња Дарка Радосављевић Васиљевић;

15. јун 2022: У оквиру изложбе *Поћлед уназад*, Дарка Радосављевић Васиљевић, историчарка уметности, представила је три Ремонтове публикације: *Saša Marković Mikrob: Zbogom underground* (2013), *Nenad Johnny Racković* (2017), *Miomir Grujić – Fleka: Javni ilegalac* (2021).

Упутство ауторима, преводиоцима и приређивачима

Да бисмо избегли извесне недоумице на које наилази редакција приликом приређивања текстова за штампу, али и ради једнообразности текстова, поготово када је реч о навођењу литературе и фуснота, молимо ауторе, преводиоце и приређиваче да се придржавају следећих упутстава:

- За *Бележницу* се пријављују радови чији садржај није објављиван;
- Радови (и други прилози) треба да буду достављени редакцији ИСКЉУЧИВО у електронској форми имејлом (nbbor@mts.rs), са ознаком „За Бележницу”, уређени у програму Microsoft Word;
- Све остале прилоге који иду уз текст – илустрације: шеме, дијаграми, табеле и сл. – треба доставити одвојено од текста, такође у атакменту, јасно обележене и са ознаком у ком делу текста треба да буду штампане, најбоље што је могуће ближе тексту где се први пут помињу;
- Стране свих текстова треба да буду формата А4, текст у једној колони;
- Текст би требало да буде ћириличан (изузев неопходних термина и скраћеница који морају да буду на страном језику и ако је матерњи језик аутора – хрватски или бошњачки) – style: Normal + Justified, font: Times New Roman (Serbian Cyrillic), font size 12, проред:1;
- Текст треба организовати следећим редоследом: у истом реду – (титула) име и презиме аутора, (назив установе у којој је запослен), место; испод – јасно одвојени (наднаслов), наслов и (поднаслов), текст рада (са фуснотама); напослетку – (литература);
- За писање наслова књига и часописа у самом тексту треба користити *курзив (italic)*; за наслове песама, приповедака, текстова у часописима или књигама, филмова, позоришних представа, изложби и сл. користити наводнике као у примеру: „Искрена песма”, а у оквиру цитата, уколико је потребно – полунаводнике (апострофе): ‘Искрена песма’;
- У раду се могу користити искључиво фусноте обележене основним бројевима;
- Списак коришћене литературе је на крају текста; извори се наводе језиком и писмом коришћене публикације;
- Стил цитирања у фуснотама и литератури је Chicago Style (Humanities) и молимо ауторе, уколико их текст садржи, да се овог правила придржавају;

Упутство како се овај стил користи може се пронаћи:

- у тексту „Чикаго стил библиографско цитирања” Драгане Сабовљев у *Чииа-лишију*, број 34 (мај 2019): 67–80; доступно и на: citaliste.rs/casopis/br34/saboljev_dragana.pdf,
- на сајту <https://www.chicagomanualofstyle.org/home.html>;
- аутори имају слободу да се одреде за „Notes and Bibliograph Style” (са фуснотам) или „Author-Date Style” (са референцама у тексту);
- избора се треба доследно придржавати
- Списак литературе треба саставити по азбучном или абецедном реду (зависно од писма публикације), узимајући у обзир прво слово презимена аутора или наслова анонимног дела.

Редакција *Бележнице* ради лектуру и коректуру текстова и задржава право да у договору са аутором измени наднаслов, наслов или поднаслов текста, као и дискрецио-

но право да рад процени и не објави уколико не одговара утврђеним критеријумима, квалитативним, садржинским и формалним.

Објављени радови ни на који начин не смеју повредити ауторска права других појединаца или организација. За право објављивања, оригиналност и квалитет радова одговарају сами аутори. Аутори су одговорни и за чињенице, податке и ставове изнете у тексту, који не морају бити у складу са ставовима редакције.

Сматра се да су аутори своја ауторска права на текст (и фотографије), од тренутка кад су их послали, пренели на Народну библиотеку Бор као издавача часописа. Издавач ће радове објављивати у штампаном и електронском облику (на сајту Народне библиотеке Бор).

Текст објављен у *Бележници* аутор може објавити и у другим публикацијама, уз сагласност главног уредника и обавезно навођење извора, тј. броја *Бележнице* одакле је рад прештампан.

